

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

KARAKALPAK, KAZAK VE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE KELİME
GRUPLARININ YAPISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

CEM DEDE

1941020001

DANIŞMAN

DOÇ. DR. KENAN KOÇ

EYLÜL, 2021

MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum “**Karakalpak, Kazak ve Kırgız Türkçesinde Kelime Gruplarının Yapısı**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/08/2021

Cem DEDE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : DEDE

Adı : CEM

Referans No: 10417195

TEZİN ADI

Türkçe: Karakalpak, Kazak Ve Kırgız Türkçesinde Kelime Gruplarının Yapısı

Y. Dil: The Structure of Word Groups in Karakalpak, Kazakh and Kyrgyz Turkish

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

X

Doktora

O

Sanatta Yeterlilik

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : KOÇ, Kenan

Unvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 113

TEZİN KONUSU (KONULARI) : Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde Kelime Grupları

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER (En az üç en fazla beş adet):

1. KELİME GRUPLARI

2. SENTAKS

3. KAZAK TÜRKÇESİ

4. KIRGIZ TÜRKÇESİ

5. KARAKALPAK TÜRKÇESİ

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. WORD GROUPS

2. SYNTAX

3. KAZAKH TURKISH

4. KYRGYZ TURKISH

5. KARAKALPAK TURKISH

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

O

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

X

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

O

Yazarın İmzası :

Tarih : 13/09/2021

KARAKALPAK, KAZAK VE KIRGIZ TÜRKÇESİNDE KELİME GRUPLARININ YAPISI

ÖZET

Çalışmamızda Kazak, Kırgız ve Karakapak Trkelerindeki kelime gruplarını yapı ve sentaktik açıdan inceledik. Adı geem  lehçede kelime gruplarının Rus gramer metoduna göre incelendiğini fark ettik. Biz Türkiye Türkçesi söz dizimi metodunu esas alarak bu üç lehedeki dil malzemesini tarayıp inceleyerek kelime gruplarını belirledik. Değerlendirme kısımlarında bu kelime gruplarını lehçeler arasındaki benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyduk. İncelediğimiz kelime gruplarının tamamını Türkiye Türkçesinin anlayışına göre incelediğimiz için aynı zamanda Türkiye Türkçesiyle de kıyaslamış olduk. Her üç lehçede kelime gruplarının büyük oranda benzerlik taşıdığını tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Kelime grupları, Sentaks, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi

THE STRUCTURE OF WORD GROUPS IN KARAKALPAK, KAZAKH AND KYRGYZ TURKISH

ABSTRACT

In our research, we examined the word groups in Kazakh, Kyrgyz and Karakalpak Turkish from structure and syntactic point of view. We noticed that the word groups were examined according to the Russian grammar method in all three Turkish dialects we mentioned. We determined the word groups by scanning and examining the language material in these three Turkish dialects based on the Turkey Turkish syntax method. In the evaluation sections, we explained the similarities and differences between these word groups. Since we examined the word groups we investigated according to the Turkey Turkish syntax method, we also compared them to the Turkey Turkish. We found that the word groups in these three Turkish dialects were similar.

Key Words: Word groups, Syntax, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karakalpak Turkish

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında sentaksın içerisinde yer alan kelime grupları Kıpçak Türkçesinin Güney kolunun içerisinde bulunan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesi dâhilinde incelenmiştir. Yaptığımız incelemede, her üç lehçede bağlanma yöntemleri kullanılarak kelime gruplarının oluşturulduğunu gördük. Ancak, biz bu kelime gruplarını Türkiye Türkçesinin kelime gruplarının incelendiği metotta inceledik. Bunun neticesinde Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesindeki kelime gruplarını incelerken Türkiye Türkçesiyle kıyasladık.

Çalışmayı ortaya koyarken, Sovyet dilciliğinin engin tecrübesinden yararlandık. Sovyetlerin dil politikası gereği Türkoloji çeşitli yollarla desteklenmiş ve bir ekol oluşmuştur. Bu araştırmaların geniş kapsamlı olması bizim işimizi kolaytırmıştır.

Bu çalışmanın giriş kısmında, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesindeki kelime gruplarının nasıl oluştuğuna, birinci bölümde *Kelime Gruplarının Araştırılma Tarihi ve Kelime Gruplarının Cümledeki Rolüne*, ikinci bölümde Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesindeki kelime gruplarında benzerlik ve farklılıklara değinilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmada tespit ettiğimiz bulgulara kısa ve net bir şekilde yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesinin kelime gruplarını inceleme anlayışına göre ele alırken Leyla KARAHAN başta olmak üzere kelime grupları alanında araştırma yapan araştırmacıların tasnifini ve metotlarını esas aldık.

Yüksek Lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, hiçbir zaman maddi ve manevi desteğini benden sakınmayan aileme, hiçbir zaman bana olan inancını kaybetmeyen arkadaşlarıma ve çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen, bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Kenan KOÇ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Cem DEDE

Tarih: 27. 08. 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	6
1.1. KELİME GRUPLARININ ARAŞTIRILMA TARİHİ	6
1.2. CÜMLE VE KELİME GRUPLARI.....	11
1.3. KELİME GRUBU VE KELİME GRUPLARININ CÜMLE İÇERİSİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ	13
2.1. İSİM TAMLAMASI	17
2.1.1. BELİRTİLİ İSİM TAMLAMASI.....	17
2.1.2. BELİRTİSİZ İSİM TAMLAMASI.....	22
2.2. İYELİK TAMLAMASI	26
2.3. SIFAT TAMLAMASI.....	30
2.4. TEKRAR GRUBU	45
2.4.1. AYNEN TEKRAR GRUBU.....	46
2.4.2. EK ALMIŞ KELİMELERİN TEKRARLANMASIYLA KURULAN TEKRAR GRUBU	47
2.4.3. KÖKÜN SESİ DEĞİŞTİRİLEREK KURULAN TEKRAR GRUPLARI.....	49
2.4.4. KÖKÜ KISALTARAK KURULAN TEKRAR GRUBU	52
2.4.5. ZİT ANLAMI KELİMELERLE KURULAN TEKRAR GRUPLAR	54
2.4.6. BENZER ANLAMLI KELİMELERLE OLUŞTURULAN TEKRAR GRUPLARI.....	55
2.4.7. BAĞINTILI/EŞ ANLAMLI KELİMLERLE KURULAN TEKRAR GRUPLARI	56
2.5. SAYI GRUBU	57
2.6. BİRLEŞİK İSİM GRUBU	61
2.7. UNVAN GRUBU.....	64
2.8. ÜNLEM GRUBU	66
2.9. EDAT GRUBU	70
2.10. BAĞLAMA GRUBU.....	75
2.11. İSİM-FİİL GRUBU.....	78
2.12. SIFAT-FİİL GRUBU	80
2.13. ZARF-FİİL GRUBU	85
2.14. BİRLEŞİK FİİL GRUBU	91
2.14.1. FİİL + FİİL KURULUŞUNDA OLANLAR	92
2.14.2. İSİM + FİİL KURULUŞUNDA OLANLAR.....	99
2.15. İSNAT GRUBU.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	110

GİRİŞ

Kelime grupları, *tek kelime ile karşılanabilen nesneleri ve hareketleri daha geniş olarak ifade etmek veya tek kelimenin karşıladığı nesnelerden ve hareketlerden daha geniş nesneleri ve hareketleri karşılamak için kelimedenden daha geniş dil birlikleridir* (Ergin, 1980: 374). Kelime gruplarını iyi anlamak için önce kelimenin ne olduğunu iyi anlamak gereklidir. Kelimeler, nesne; hareket ve nitelikleri zihnimizde betimleyen kavramlardır. Bu kelimelerin bir arada kullanılması ve bir araya gelen kelimelerin birbirleriyle ilişki kurması yoluyla ortaya çıkan yapılara kelime grubu diyoruz. Örneğin: “kapı” kelime türü olarak isimdir. Belirtili isim tamlaması olarak karşımıza çıkan *kapının kolu* ise tamlayana ilgi, tamlanana ise iyelik hâl eki getirilmesiyle yapılmıştır. İsim olarak kullanılan *kapı* ve *kol* kelimeleri birbiriyle ilişki kurarak tek bir kavramı ifade etmektedir.

Kelime grupları *sentaks* “söz dizimi” başlığı altında ele alınmaktadır. Kelime grupları, dilde kavramları karşılamak üzere kullanılan en tasarruflu yöntemdir (Hatipoğlu, 1963: 203). En az iki kelimenin bir araya getirilmesiyle yapılmaktadır. Kıpçak Türkçesinin güney grubunu kapsayan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde kelime gruplarının ele alınma biçimleri farklıdır. Ancak, biz Türkiye Türkçesinin söz dizimi anlayışına göre ele aldık. Bu anlayışa göre, *isim tamlaması*, *iyelik tamlaması*, *sıfat tamlaması*, *tekrar grubu*, *sayı grubu*, *birleşik isim grubu*, *unvan grubu*, *ünlem grubu*, *edat grubu*, *bağlama grubu*, *isim-fiil grubu*, *sıfat-fiil grubu*, *zarf-fiil grubu*, *birleşik-fiil grubu* ve *isnat grubu* olarak on beş grupta inceledik. İncelememizdeki bulgulara baktığımızda Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerindeki kelime gruplarının incelenme metodu benzerlik taşımaktadır. Türkiye Türkçesinin anlayışında ise tamamen farklı bir tarz benimsenmiştir.

Kazak Türkçesinde, incelediğimiz diğer lehçelere göre sentaks araştırmaları oldukça kapsamlıdır. Kazak Türkçesinde kullanılan bağlama yöntemleri: *matasuw*, *qıyısuw*, *meñgeriüw*, *qatısuw*, *janasuw* başlıkları adı altında incelenmektedir.

Qıyısuw: şahıs eklerinin uyumuna göre yapılmaktadır. Özne-yüklem ilişkisine göre yapılmaktadır (Koç, 1998: 38).

Matasuw: Türkiye Türkçesindeki iyelik tamlaması ve belirtili isim tamlaması yapısında gerçekleşmektedir. Tamlayana ilgi, tamlanana III. tekil şahıs ekinin eklenmesi yoluyla yapılmaktadır (Koç, 1998: 37-38).

Meñgerüw: Yönelme, yükleme, bulunma, çıkma, vasıta hâl eki ve edatlar yardımıyla kurulmaktadır.

Qabısuw: Cümle dizimi kurallarına göre oluşmaktadır.

Canasuw: Cümle dizimi kurallarına göre oluşmaktadır. Edatlar aracılığıyla kurulmaktadır.

Kazak Türkçesinde kelime grupları *söz tirkesteri* başlığı altında incelenmektedir. Kelime grupları genel olarak *esimdi* ve *etistikti* olarak iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz bağlanma yöntemleriyle bağlanarak oluşmaktadır. II. bölümde bağlanma türleriyle kurulan kelime grupları açıklanmıştır (Balaqayev, 1992: 15). Yukarıda bahsettiğimiz bağlanma şekilleri, kelime gruplarının oluşma yollarını teşkil eder. Ancak bu bağlanma şekillerinin hepsi Türkiye Türkçesinde kelime grubu kategorisine girmemektedir.

Morfoloji, kelimelerde bulunan bütün biçim birimleri içerir (kelimenin kökü, ekleri vb.). Sentaks ise cümlede kelimelerin görevlerini ve kurduğu bağlantıları açıklamaktadır (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 21).

Kırgız Türkçesinde sentaktik birleşmeler ikiye ayrılır: *teñ* ve *bağmıñkı* (Akunova vd, 2010: 25). Bu sınıflandırma çerçevesinde, *teñ* bağlanma yönteminde bir ekin diğer bir ek ile kalıplaşması sonucu bileşik cümleyi meydana getirdiğini söyleyebiliriz. *Teñ* bağlanmayla bağlanmış kelimelerin her biri kelime grubu oluşturmaktadır.

Eerçişüü “uyum” bağlanma, Kırgız Türkçesine has bir bağlanmadır. *Eerçişüü* bağlanma, tamlanan bağlanmanın bir türü değildir. Kırgız sentaksı *eerçişüü* bağlanma türünü ayrı bir başlık altında değerlendirmektedir. *Eerçişüü* bağlanma yoluyla bağlanan kelimeler birbiriyle anlam ve şekil bilgisi açısından güçlü bir bağ kurmaktadır. Cümlelerin başlıca iki unsuru olarak düşünülür (Akunova vd, 2010: 27).

Erkin kelime grubu, deyimlerden ayrı olarak değerlendirilmektedir. Deyimlerden farklı olarak *erkin* bağlanmada kelimeler gerçek anlamlarıyla kullanılmaktadır. En temel özelliği ise genel anlamlı kelimelerden oluşmasıdır. Örneğin; *kün akırkı kündördö özgörüp ketti*. “eski günlerde değişti.” *Bir cakadan baş ıgargan tuugandardın işi oñolo baştı*. “Aynı taraftan isyan eden akrabaların işi düzelmeye başladı.” İlk cümlede: *akırkı kündördö, kündördö özgörülüp ketüü*, ikinci cümlede: *bir cakadan baş ıgargan tuugandar, tuugandardın işi, işi oñolo baştoo* olarak verilen üç kelime grubu da bu duruma dâhildir. İkinci cümledeki

tuugandar olarak verilen kelimeyle birlikte *erkin* (serbest) kelime grubunun tamlanan parçasıdır. Tamlanan bileşenini eş anlamlı kelimelerle değiştirildiğinde cümledeki anlamını kaybedecektir (Caparov, 1979: 23-24).

Herhangi bir düşünceyi ya da yargıyı bildiren yapılara cümle denilmektedir. Kelime grubu ise cümlede içinde anlam bildiren, kalıplaşmış söz dizileridir. Bu anlamda kelime grubunu cümlede içinde oluşan ve yaşayan bir yapı olarak düşünebiliriz.

Cümle, semantik ve gramer bakımından bütünleşen kelimelere ve kelime gruplarına ayrılmasına imkân tanıyan birimdir. Kelime grubu ise, farklı kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan leksik birimlerdir. Örneğin, *Emi alar kee bir kılık-coruktarın esepedi*. “Şimdi onlar bazı yaptıklarını düşündü.” Bu cümlede üç adet kelime grubu, özne ve yüklemde oluşan farklı kelime grupları vardır. *Emi*: tümleç; *kee bir*: zarf; *kılık-coruktar*: tümleç; *esepedi*: yüklem; *alar*: öznesidir. Bu cümledeki *kılık-coruktarın esepetöo* olarak bulunan kelime grubunun ayrı kelimelere ayırdığımızda birinci kelime yükleme hâli, üçüncü şahıs eki, çoğul ismi, oluşan bileşik ismi ve isim-fiil gruplarını görmekteyiz (Caparov, 1979: 25).

Kelime Grupları, birbiriyle anlam ilişkisi kuracak iki ya da daha fazla kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. Cümlede tek bir kelimeden oluşması mümkündür. Bu cümle ve *atama söylemlerden* oluşabilmektedir. Örneğin: Hayır, evet vb. (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 20)

Karakalpak Türkçesinde, kelime grupları Kazak ve Kırgız Türkçesinde olduğu kadar ayrıntılı incelenmemiştir. Karakalpak Türkçesinde cümleler basit ve birleşik olarak ayrılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde cümle yapısı ve kelime grupları Kazak ve Kırgız Türkçesinin sentaksıyla aynı yapıdadır. Yukarıda Kazak ve Kırgız Türkçesi için söylediklerimiz Karakalpak Türkçesi için de geçerlidir. Kelime grubu unsurları sentaktik ve morfolojik düzeyde bağ kurmaktadır. Kelime gruplarının unsurları arasında hem semantik hem de morfolojik bağ vardır. Morfolojik birleşme ile kelimeler bir araya gelse bile anlam bakımından bir bağ kurulamadığı için kelime grubu oluşmaz. Başka bir şekilde söylemek gerekirse her iki kelimenin gramer uyumu, kelime grubu oluşturmazken sentaktik düzeyde bir araya gelen en az iki kelime, kelime grubu oluşturur. Çeşitli durumlarda yardımcı yapılarla birleşerek kelime grupları da oluşturmaktadır. Örneğin, *menen edatının bağladığı kelime grubu mändik bağlanmaya* örnektir. Edat yardımıyla iki kelime birbiriyle bağlantı kurar ve kelime grubu oluşturur (*Xäzirgi Karakalpak Tili*, 1996: 20). Karakalpak Türkçesinde kelime grubu yapmanın birkaç yolu vardır:

- Hâl ekleri ile fiiller arasında kurulan bağlantılar. Fiil taşıdığı anlam gereği ismin hangi hal ekiyle kullanılacağını belirler. Örnek olarak; *watandı qorğav* “vatanı korumak”, *depterge jazıw* “deftere yazmak”, *ayılğa keliw* “köye gelmek”, *kolxozda islew* “kolhozda çalışmak” vb.
- Karakalpak Türkçesinde *atawıš söz dizbegi*, tamlayan unsura ilgi hali tamlanan unsura III. tekil şahıs iyelik eki getirilerek elde edilen kelime grubu türüdür. Türkiye Türkçesindeki belirtili isim tamlaması yapısıyla aynıdır. Bazı durumlarda tamlayan unsurdaki ilgi halinin düştüğü görülmektedir. Örnek olarak; *meniñ watanım* “benim vatanım”, *seniñ kitabın* “senin kitabın”, *kolxoz bağı* “kolhozun bağı”, *baldardıñ ülkeni* “çocukların büyüğü”, *attıñ jaqsısı* “atın iyisi”, *däryanıñ suwı* “denizin suyu” vb.
- Karakalpak Türkçesinde özneyle fill şahıs ekinin uyumuyla (özne-yüklem ilişkisi) oluşturulan yapılar kelime grubu kategorisinde değerlendirir. Örneğin; *men studentpen, ol keldi* vb. şahıs ekleriyle yüklem sonuna gelen ekleri yönetmesi de bir bağlama türüdür. (*Xäzirgi Karakalpak Tili*, 1996: 20)
- Karakalpak Türkçesinde bağlanma yöntemleri *kelisiw* “uyum”, *basqarıw* “yönetme”, *izafet* “dügümlenme”, *jüpkerlesiw* “birleşme” olarak dört gruba ayrılır:

Kelisiw (uyum) Yukarıda bahsettiğimiz özne-yüklem ilişkisine dayanan bağlama yoludur. Şahıs zamiri ve fiile getirilen şahıs eki uyumuna göre yapılan bağlama türüdür (*Xäzirgi Karakalpak Tili*, 1996: 23).

Basqarıw (yönetme): Bu yolla bağlanan kelime grubu kuramında hem semantik hem morfolojik yolla bağlanma söz konusudur. Hem fiile hangi hâl ekinin geleceğini hem de yardımcı sözlerle yapılan bağlama yoludur. Edatlar, bağlaçlar, zarflar yoluyla yapılmaktadır.

İzafetlik (dügümlenme): Bu bağlama türünde, morfolojik bağlanma oldukça önem taşımaktadır. İzafetlik bağlanmada tamlayan unsura ilgi hâli, tamlanan unsura ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilmesi yoluyla yapılmaktadır (*Xäzirgi Karakalpak Tili*, 1996: 23-24).

Jüpkerlesiw (birleşme): Bu bağlanmada ekler birbirleriyle eksiz bir biçimde bir araya gelmektedir. Birbirlerine anlamsal olarak yakın kelimelerin bir araya gelmesi

yoluyla yapılır. Örneğin; temiz hava, güzel yazı, iyi okuma vb. (*Xäzirgi Karakalpak Tili*, 1996: 25)

1. BÖLÜM

1.1. Kelime Gruplarının Araştırılma Tarihi

Geçmişteki Türkoloji araştırmalarına baktığımızda yapılan çalışmaların ses bilgisi ve şekil bilgisi ağırlıklı olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Türk dilindeki araştırmalar zaman geçtikçe kapsam alanı artmış ve dil bilimin farklı alanlarında da araştırmalar yapılmıştır. Zaman ilerledikçe *sentaks* “söz dizimi” alanına ait geniş kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Genel olarak kelime grupları, sentaksın içerisinde yer alan bir konudur. Sentaks, söz dizimi ve tümce bilgisi gibi isimlerle anılan bu kavram, Yun. *syntaktisos* kelimesinden gelmektedir.

Kelime grupları, *bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir* şeklinde tanımlanmaktadır (Karahana, 2013: 39). Biçim bilgisinin içerisinde ele alınan eklerin cümle içerisinde birbiriyle iletişim kurması sonucunda kelime grupları oluşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde genellikle sentaks konusu, genel gramer kitaplarının içerisinde ele alınmıştır. Aşağıda sentaks konusunu ele alan başlıca gramer kitapları verilmiştir:

Türkiye Türkçesinde sentaks konusu genel gramer kitapları içerisinde ele alınmıştır. Muharrem Ergin *Türk Dil bilgisi adlı çalışmasında* cümleyi *fiil, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* olarak dört başlık altında incelemiştir. Ayrıca Ergin araştırmasında cümle kuruluşunu incelemiş ve bu yapıları da *isim* ve *fiil* başlıkları altında sınıflandırmıştır (Ergin, 2019). Tahsin Banguoğlu ise *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında ses ve şekil bilgisini ayrıntılı bir biçimde ele alırken söz dizimi başlığı altında da sentaks temasına yer vermiştir. Banguoğlu, sentaks konusunu *belirtme* ve *yargı öbekleri* olarak iki ana başlık altında değerlendirmektedir (Banguoğlu, 2015). Günay Karaağaç da *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı eserinde ses ve şekil bilgisini ele alırken sentaks konusuna da sınırlı bir şekilde yer vermiştir (Karaağaç, 2012).

Türkiye Türkçesinin araştırılmasının ilk aşamalarında sentaks konusuna genel gramer kitaplarının içerisinde yer verilmiştir. Araştırmacılar, çalışmalar ilerledikçe söz dizimine dair araştırmalar yapmaya devam etmişlerdir. Bu konu hakkında makaleler ve kitaplar yazılmıştır. Fatma Akerson'un *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler* adlı eseri iki bölümden oluşmaktadır. Eserin I. bölümünde

konuyla ilgili genel bilgiler verilirken sıfat işlevli yan cümleler üzerine yapılan diğer araştırmalar değerlendirilmektedir. II. bölümde ise cümle bilgisi hakkında olan dilbilim ekolleri anlatılmaktadır. Temel kavramların açıklandığı kısımda *tümce, temel tümce, yan tümce, fiillerde kişi, tekilik-çoğulluk, zaman, görünüş, kip* vb. başlıklar üzerinde durulmaktadır. Eserin son kısmında ise yan cümlelerin temel cümlelerle kurduğu ilişkilerden bahsedilmektedir (Akerson & Özil, 1998).

Günay Karaağaç'ın *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eseri sentaks alanında yapılmış en ayrıntılı çalışmalardan biridir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. I. bölümde söz dizimi alanında kullanılan terimler açıklanmıştır. II. bölümde ise kelime grupları ve cümlelerin yapısı kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Karaağaç, 2009).

Leyla Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde cümle, kelime grupları, cümlelerin bağlanma şekilleri, yüklem türüne göre cümleler, yüklem yerine göre cümleler, cümlelerin anlam özellikleri, cümle tahlilleri olmak üzere yedi grupta incelemiştir. Eser söz dizimini her açıdan ele alması ve irdemesi bakımından önemli bir eserdir (Karahan, 2013).

Mehmet Özkan ve Veysi Sevinçli'nin yazdığı *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı eseri kelime grupları ve cümle şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. I. bölümde kelime grupları ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve edebi eserlerden örnekler verilmiştir. II. bölümde ise cümle ve cümlelerin kuruluşu değerlendirilmiştir (Özkan & Sevinçli, 2008).

Türkiye Türkçesinde sentaks hakkında birtakım makaleler de yazılmıştır. Bu konunun teorisine kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir.

Ahmet Benzer'in yazdığı *Belirtili Ad Tamlamasında İyelik ve İlgi Eki Yanılgısı* adlı makalesinde iyelik eki ve ilgi eki arasında bir kavram karmaşası olduğunu belirtmiştir. Bu iki ekin işlevlerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. İlgi ve iyelik ekinin işlevlerini açıklamıştır (Benzer, 2012). Hasan Karaca ise *Türkiye Türkçesinde Sadece Sayılarla Kurulan Söz Dizimsel Yapılar* adlı makalesinde sayılarla oluşan kelime gruplarını açıklamıştır. H. Karaca makalesinde sayılarla kurulan kelime gruplarını; isim tamlaması, sıfat tamlaması, sayı grubu, tekrar grubu, bağlama grubu, isnat grubu vb. olduğunu açıklamıştır (Karaca, 2018).

Kazak Türkçesinde kelime gruplarının bağımsız bir şekilde araştırılması 1980 yıllarında başlamıştır. Yapılan araştırmalarda kelimelerin birleşim yolları daha önceden de Türkologların ilgisini çekmiştir. M. A Kazam- Bek *Gramatika Turtsko-*

Tatarskogo Yazıka isimli eserinde kelime grupları ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde kelimelerin birleşerek, kelime gruplarının nasıl oluştuğunu ve bağlanma yöntemlerini ortaya koymuştur. L. Budagov kelime gruplarını anlatmış ancak ayrıntılı bir şekilde irdelememiş ve bağlanma yöntemlerinden bahsetmemiştir (Nurmahanova, 1971: 150).

Kelime gruplarıyla ilgili problemleri irdeleyen dil araştırmalarının nadir olduğunu görmekteyiz. Çoğu araştırmacı bu konuya gramer kitaplarında yer vermemiştir (Nurmahanova, 1971: 151).

Sayrambayev ise bu konu hakkında, Ekim devrimine kadar rastlanılmadığını ve yazılan gramer kitaplarında cümle türleri, ögeleri ve kendi aralarındaki ilişkilerden bahsetmiş ama kelime gruplarına değinmemiştir (Sayrambayev, 1981: 4).

Kelime gruplarının araştırılması Sovyetler Birliği dönemine kadar uzanmaktadır. Bu konu hakkında P. M. Melioranski *Kratkaya Grammatika Kazah-Kirgizsko Yazıka* isimli gramer kitabında kelime gruplarını kısmen ele aldığını söyleyebiliriz. Eserinde sadece *qıyısuv* “uyum” bağlanma yolunu açıklamıştır. Ayrıca eserde, *septiklerin* “hâl eklerinin” isim ve fiillerle nasıl ilişki kurduğunu incelemiştir (Melioranski, 1897:1). Melioranski çalışmasında misyonerlerin kaleme aldıkları gramer kitaplarından yararlanmış ve ses bilgisini ayrı bir bölümde ele almış, şekil bilgisini ise *etimoloji* başlığı altında değerlendirmiştir. Kitabın bir bölümünde sentaks konusu ele alınmıştır. Diğer araştırmacılar, bu araştırmayı çağdaş gramer kitaplarıyla karşılaştırdığında araştırmanın teknik açıdan yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak eser yazılan ilk gramer kitapları arasında yer alması bakımından önemlidir (Balaqayev, 1992: 6). P.M. Melioranski’nin eserindeki *sentaks* kısmında *soçetaniye slov* “kelimelerin öbekleşmesi”, *soglasovaniye* “uyum”, *upravleniye* “yönetme” gibi Çağdaş Kazak dil terimlerine yakın kelimelerle adlandırmıştır. (Koç, 1998: 2). Melioranski kelimelerin öbekleşmesinden bahsederken *barıs septigi* “yönelme hâlini” *mengeriuv* “yönetme” yöntemiyle bağlanan kelime gruplarına dahil etmiştir.

Aynı zamanda Melioranski *qara-* “bak-”, *bağın-* “bağlan-”, *maqta-* “öviün-”, *kül-* “gül-” vb. *füllerinin ismin yalın ve ilgi hâli ekinden başka bütün hâl eklerini alabilen isimlerle gruplaşabileceğini belirtmiştir* (Koç, 1998:2).

Kelime grubu araştırmaları 1950’li yıllara kadar dayanmaktadır. Bu yıllarda kelime gruplarına ayrı kategoride yer verilmiştir. Türkologlar kelime gruplarını

tanımlamaya, kelime gruplarının nasıl oluştuğunu ve bağlanma şekillerini ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardır (Nurmahanova, 1971: 151).

N. K. Dimitriyev, *Grammatika Başkirkogo Yazıka* isimli çalışmasında Başkurt Türkçesindeki kelime grupları hakkında kapsamlı bir bilgi verilmemiştir. Dimitriyev *kelime gruplarını, bir düşünceyi tam ifade etmeyen ancak, düşünceyi tam ifade eden kuruluşlara benzer yapılar* olarak tanımlamıştır (Dimitriyev, 1948: 203; Koç, 1998: 3).

Sayrambayev, kelime grupları hususundaki araştırmaların 1930'lu yıllarda başladığına değinmektedir. Bu eserlerde Kazak Türkçesi için önemli görüşlerin bulunduğunu söylemiştir (Sayrambayev, 1976: 4). Bu dönemde kelime grupları, Q. Jubanov, Q. Basımov, S. Jiyenbayev, S. Amanjolov, T. Sayranbayev, M. Balaqayev vb. Türkologlar tarafından araştırılmıştır (Sayrambayev, 1976: 4).

Balaqayev, A. Baytursunov'un yazdığı *Til Quraldarı* isimli ders kitabı Kazak dili için bir hazine niteliğindedir. Kitapta bütün dil konuları sistemli bir şekilde açıklanmıştır. Kelime grupları konusuna da değinmiştir. Baytursunov'un Kazak Türkçesinin her alanı hakkında değerli araştırmalar yaptığını söyleyebiliriz. Çağdaş Kazak Türkçesinde Baytursunov'un kullandığı terimlerden yararlanılmaktadır (Balaqayev, 1992: 6).

Balaqayev, eserinde kelime gruplarının nasıl oluştuğunu ve yapısını anlatmıştır. Kazak Türkçesinin sentaksı hakkında çalışan diğer bir Türkolog da Amanjolov'dur. *Qazaq Tili Ğılımı Sintaksisiniñ Qısqaşa Qursı* isimli eserinde kelime gruplarına ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir. Kelimelerin ve cümle öğelerinin kendi arasında kurduğu ilişkileri *qıyısuw, qabısuw, janasuw, meñgeriüw, öğelerin uyumu* olarak beş grupta incelemiştir (Sayrambayev, 1981: 6). Aynı eser 1950 yılında yeniden çıkartılmıştır. Eserde bağlanma yolları *qıyısuw, qabısuw, janasuw, meñgeriüw* olarak dört başlık altında incelenmiştir.

1953 yılında yayımlanan *Qazaq Tili* adlı eserde kelime grupları Sayrambayev tarafından *qıyısuw, meñgeriüw ve janasuw* adı altında bağlama yollarını incelemiştir (Sayrambayev, 1953: 157).

Jiyenbayev ise *Sentaks Mäseleleri* isimli kitabında kelime gruplarını ayrı bir başlıkta değerlendirmemiştir (Jiyenbayev, 1941: 3-34).

Kırgız Türkçesi gramerinde sentaksın araştırılma tarihi 1930-1940'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak bu dönemde sentaks, ders kitapları için hazırlanmıştır. Bu dönemde, K. Tınıstanov, T. Akmatov, K. Balakayev, V. Baktibayev, N. A.

Batmanov, D. Mayrikov vb. araştırmacılar sentaks konusunu araştırmış ancak adı geçen araştırmacıların çalışmaları akademik bir yetkinliğe ulaşamamıştır (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 3)

Kırgız Türkçesindeki sentaks araştırmalarında ikinci bir soluk sayılabilecek bir dönem olarak 1950-1970 arası dönemi gösterebiliriz. Bu dönemde sentaks konusu Türkologlar tarafından ilgi odağı olmuş ve genel gramer kitaplarından çok bu alan hakkında özel çalışmalar yapmışlardır. K. K. Sartbayev, M. Murataliyev, I. Cakırov, A. Carapov, A. Tursunov ve A. İmanov bu dönemde sentaksı inceleyen bazı Trkologlardandır. Bu araştırmacılar tarafından yazılan gramer kitaplarında sentaksın temeli atılmıştır. Kelime grupları, basit ve birleşik cümlenin temel özelliklerinin ortaya koyulduğunu görmekteyiz. (Akunova vd, 2010: 5)

Kırgız Türkçesinde sentaks konusunun önemli bir gelişme kattetiği dönem olarak 1980-1990 arasındaki yılları gösterebiliriz. Bu dönemde sentaks araştırmaları bilimsel bir seviyeye ulaşmıştır. Yükseköğretim kurumları için hazırlanan kitaplarda semantik yapı ve kelime grubu yapma yolları irdelenmiştir. Bu dönemde sentaks hakkında eser veren araştırmacılar: A. Caparov, N. A. İmanov, B. Toyubekova, A. Saparbayev (Caparov, 1979: 4).

XXI. yüzyıla baktığımızda Kırgız dilbiliminin metot olarak Rus dilbiliminden beslendiğini söyleyebiliriz. Bu dönemdeki Rus araştırmacılar, F. F. Fortunatov, A. A. şahmatov, A. M. Peşkovski, N. İ. Gre, A. Meşaninov, V. Vinogradov, S. İ. Krukov, A. YU. Maksimov, T. P. Pleşenko, G. V. Valimova, YU. Stepanov, N. V. Balgina vb. araştırmacıların yazdığı eserlerin Türkoloji alanına büyük katkıları vardır. (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 4-5)

XX. yüzyılın sonlarından XXI. yüzyılın başlarına kadar sentaks alanına yönelik eserler veren araştırmacılar: M. N. şiraliyev, U. B. Aliyev, N. Z. Gaciyeva, N.K. Dimitriyev, A. H. Kononov, N. A. Baskakov, G. Abdurahmanov, M. Zakiyev, M. Balakayev, E. İ. Ubryatova, N. H. Akmatov, H. Esenov ve S. H. Abdullayev sentaks hakkında derinlemesine araştırmalar yapmış ve bu alanı çalışmalarıyla geliştirmişlerdir. (İmanov, 2009: 5-6)

XX. yüzyılın 50’li yıllarından başlayarak Eski Rus dili, Ukraynaca, Belarusa daha sonra da farklı Türk dillerinin sentaksı araştırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan, Başkurt, Tatar, Yakut, Türkmen, Kazak, Kırgız, zbek, Uygur, Karakalpak, Karaim Türkçesi hakkında sentaks çalışmaları bulunmaktadır. (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 5)

Çağdaş Kırgız Türkçesinde hâla sentaks tartışmaları sürmektedir.

Karakalpak Türkçesine baktığımızda ise bu alanda yapılan araştırmalar Kazak ve Kırgız Türkçesine nazaran daha kısıtlıdır. Karakalpak Türkçesinin, Kazak Türkçesine çok fazla benzemesi, bağlama ve kelime grubu yapma yollarının değişkenlik göstermemesi sebebiyle Karakalpak Türkçesinin sentaksı genel gramer kitaplarında incelenmiş, Kazak ve Kırgız Türkçesine göre daha az irdelenmiştir.

Kelime gruplarının araştırılma tarihine baktığımızda, Sovyet döneminde dil araştırmalarının arttığını görmekteyiz. 1950'li yılların başlarında araştırmacılar sentaks konusunu ayrı olarak ele almıştır. Bu konu, XX. yüzyılın sonlarına doğru iyice araştırılmış ve genişletilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüzde hâlâ sentaks konusundaki fikir ayrılıkları sürmektedir. Sovyetlerin dil politikası gereği dil araştırmalarını teşvik etmesi sonucunda araştırmalarının hız kazandığını ve en yoğun olduğu dönemin 1950- 1991 olduğu kanısındayız. Bu dönemde gramer kitaplarının yazılması Kıpçak grubunun güney kolunu kapsayan Kazak ve Kırgız Türkçesinin gramer metodunu son derece güçlendirmiştir.

1.2.Cümle ve Kelime Grupları

Fikir, his, bir olayı yargı bildirerek anlatan ve tasvir eden kelime veya kelimeler düzenine cümle denir (Karahan, 2013: 9). Cümle, en küçük ifade biçimi olarak tanımlanır. Cümle tek başına bir kelimeyle meydana getirilebileceği gibi birçok kelime ile de bir araya getirilebilir. Dilde cümlelerin özellikleri şunlardır:

- Cümle kelime ve kelime gruplarının belli bir sisteme göre bir araya gelmesi yoluyla oluşturulmaktadır. Türk dillerinde çekimli bir fiilin veya ismin getirilmesiyle kurulmaktadır. Cümlede en küçük kuruluş bu şekilde yapılmaktadır. Örnek olarak, *sarsıldım, yorulduğum, kolaydı, güzeldi* kelimelerini verebiliriz.
- Varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılayan bütün kelime ve kelime gruplarına ekle veya eksiz olarak yargı yüklemek mümkündür.

— *Kimsin sen?*

— *Hasan.*

Yukarıdaki örnekte, *Hasan* sadece bir özel isim olmasına rağmen bu kelimeye bir yargı yükleyerek cümle oluşmuştur (Karahan, 2013: 10).

Örneğin;

— Herkes nerede?

— Bizim evde.

Bizim evde örneğinde ise kelime grubu dahilinde olan iyelik tamlamasının eksiz olarak cümle özelliği kazandığını görüyoruz.

- Kıpçak Türkçesinin güney kolunun içerisinde yer alan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde cevaplama ünlemleri başlığı altında ele alınan yapılar da cümle niteliğinde kullanılmaktadır.

Örneğin;

— Bir şeyler ister misiniz?

— Hayır!

- Bir cümlenin temel yapı taşı yüklemidir. Farklı koşullara göre cümlenin diğer ögeleri kullanılmaktadır. Bu konuya cümlenin ögeleri kısmında değineceğiz.

- Bağlam içerisinde kullanılan soru ve cevap ünlemleri yalnızca yüklemden oluşabilir. Bu tarz cümleler bağlam içerisinde tamamlanmaktadır.

— Ayşe nerede?

— Cemal eve geldi mi?

— Okulda.

— Geldi.

- *Yüklemin anlamı “özne, nesne, yer tamlayıcı ve zarf” adı verilen ögelerle tamamlanır* (Karahan, 2013: 10). Bunların özellikleri ve görevlerini cümlenin ögeleri kısmında açıklayacağız.

- Cümlenin diğer olmazsa olmazı öznedir. Tek kelimelik cümlelerde şahıs ekine bakarak özneyi bulmak mümkündür. Örneğin *geldim* cümlesindeki şahıs eki olan *-m* bize bu cümlenin öznesinin *ben* olduğunu göstermektedir.

- Geçişli fiile sahip cümlelerde nesne bulunması gereklidir. Ancak isim ve geçişsiz fiille kurulan cümlelerde nesne kullanılmamaktadır.
- Genel Türkçede cümle dizimi *özne + nesne + yüklem* şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak şiir ve ahenk gerektiren metinlerde, ahengi sağlamak amacıyla bu düzenin bozulduğunu söyleyebiliriz. Bu düzenin bozulduğu cümle yapısına ise *devrik cümle* denir.
- Cümlede vurgu bazı durumlarda anlamın değişmesine yol açar. Klasik bir cümlede vurgulu söylenen öge her zaman yüklemidir. Ancak belli durumlarda bu değişir:

Öğrenci **matematik ödevini** yaptı. (Öğrencinin herhangi bir ödevi değil, matematik ödevini yaptığını belirtir.)

Öğrenci matematik ödevini yaptı. (Ödevin kimin tarafından yapıldığı ön plana çıkarılarak belirtilmektedir.)

Cümlelerin en temel ögesi yüklemidir. Ancak yüklem de anlamını farklı açılardan etkileyen diğer ögeler bulunmaktadır. Cümlelerin ögeleri zorunlu ve yardımcı olarak iki grupta incelenebilir. Cümlelerin temel ögelerinin hangisi olduğu yönünde fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar öznenin temel bir öge olmadığını ve özne olmadan da cümlelerin oluşabildiğini söylerken, bazı araştırmacılar da öznenin temel öge olduğunu savunmaktadırlar (Atabey vd. 2003: 20; Bulak 2013: 1116; Delice 2003: 134; Özmen 1995: 224-227).

1.3.Kelime Grubu ve Kelime Gruplarının Cümle İçerisindeki Görünümü

Kelime grupları cümle içinde en az iki kelimenin bir araya gelerek bağlantı kurması sonucu oluşmaktadır. Atasözü ve deyimler haricinde kelime grubunun tek başına cümle olma fonksiyonu bulunmamaktadır (Korkmaz, 1992: 100). Ergin ise kelime grupları kavramını *belirtme grupları* şeklinde tanımlarken *kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören dil birliğidir* olarak (Ergin, 2013: 374); Leyla Karahan kelime gruplarını *kelime grubu bir varlığa, bir kavrama, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.* (Karahan, 2014: 39) olarak; Karaağaç *söz öbeği, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözler topluluğudur* şeklinde (Karaağaç, 2012: 159); H. İbrahim Delice, *birden çok kelimedenden oluşan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan, cümle veya cümlemsi içinde tek cümle ögesi; kelime öbeği içinde bütün hâlinde yardımcı veya temel öge olarak işlem gören ve bir kelime türü (isim, sıfat, zamir, edat vb.) yerine kullanılan söz dizileridir.* (Delice, 2016: 17) şeklinde tanımlar.

Kelime grupları hakkında birçok tanım vardır. Bu tanımlara göre kelime grupları en az iki kelimedenden oluşan, biçimsel ve semantik açıdan bir bütünlük taşıyan, cümle içerisinde tek ögenin görevinde kullanılan ve yargı belirtmeyen dil birimi olarak açıklanabilir.

Bazı dilciler kelime gruplarını farklı kavramlarla açıklamışlardır. Örnek vermek gerekirse Jean Deny, Bilal Aktan, Sadettin Özçelik ve Münir Erten *kelime grubu*; Tahsin Banguoğlu *kelime öbekleri*; Leyla Karahan *yargısız dil birimi*; Muharrem Ergin *dil birliği*; M. Kaya Bilgegil *belirtme (tayin) grubu*; Hâilil İbrahim Delice *söz dizileri* şeklinde isimlendirmiştir.

Türkçe köklü bir dildir. Dilin işlenmesi sonucunda kelimeler birbirleriyle anlam ilişkisi kurmuş ve kelime gruplarını oluşturmuşlardır.

Kelime grupları dilde anlamları esneten, yeni yapılar kuran, iki nesne arasında bağ kuran, anlamı pekiştiren vb. özelliklere sahiptir. Çoğu zaman dilde sadece kelimeleri kullanmak yeterli olmaz. Bu durumda dil anlam birliktelikleri kuran kelime gruplarına ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, “kitap” ve “kapak” sözcükleri bir arada kullanıldığında herhangi bir ilişki kuramaz. Bu durumda dil morfolojik yola başvurarak “kitabın kapağı” isim tamlamasını türetir. Bu kelime grubunda iki nesne arasında ilişki kurulmuş ve kapağın neye ait olduğu konusunda bize bir fikir vermiştir. İsim tamlaması konusunda bu konuyu ayrıntılı şekilde açıklayacağız.

Her kelime grubunun kendine has farklı özellikleri bulunmaktadır. Ancak genel olarak isim tamlamasının ne olduğunu açıklamaya çalıştık.

Kelime grupları, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde Rusçanın sentaksı örnek alınarak araştırıldığı için Türkiye Türkçesinin sentaks anlayışıyla belirli farklar bulunmaktadır. İncelediğimiz lehçelerde bağlam içerisinde kelime gruplarını tespit ettik.

Cümlelerin içerisindeki kelime gruplarının özellikleri;

- Genel olarak cümle içerisinde kelime grupları başlı başına tek bir kelime gibi isim, sıfat, zarf ve yüklem görevindedir.
- Kelime grupları tamlayan tamlanan bağına göre oluşur.
- Kelime grupların oluşumları kurallı bir şekilde gerçekleşmektedir. Temel unsur sonda yardımcı unsur ise baştır. Yalnızca birleşik fiil ve edat grubunda tam tersi bir kuruluş vardır.
- Belirttiğimiz gibi kelime grupları her zaman kurallı bir biçimde kullanılmaz. Ahenkli edebi metinlerde sanat yapmak için bu düzenin bozulduğu görülmektedir. Yer yer roman ve konuşma dilinde bu düzenin bozulduğunu söyleyebiliriz.

- Kelime gruplarının diğerkelime gruplarıyla kurduğıbağ son çekim ekleri ile kurulur. Çekim ekleri kelimeye değil, bünyesinde bulunduğıkelime grubuna aittir.

- Bir kelime grubunun içerisinde başka kelime grupları da bulunabilir.

Kelime grupları cümle öğelerinin içerisinde kullanılmaktadır. Cümlelerin bütün öğelerinde kelime grubu oluşabilir.

Yüklem olarak kullanımı

Cümlelerin en temel görevi olan yargı bildirme işlevinde kullanılmaktadır. Genellikle cümlelerin sonunda bulunmaktadır. Fiil veya isimden kurulabilir.

*Çiçeğin zehrini atıyor, başka tarafa atılmasına **mâni oluyor**.*

(Safa, 2016: 43)

Yüklem olarak verilen *mâni oluyor* yapısı birleşik fiil grubu olarak kullanılmıştır.

Özne olarak kullanımı olarak kullanımı

Cümlede bildirilen yargının, gerçekleştirilen hareketin veya aktarılan olayın kimin tarafından yapıldığını belirten öge öznedir.

***Atatürk Parkı** yeniden tanzim ediliyor.*

(Kutlu, 1996: 50)

Atatürk Parkı, belirtisiz isim tamlaması yapısında özne olarak verilmiştir.

Nesne olarak kullanımı

Cümlede yüklem oluşturduğu, öznenin de yaptığı iş, kılış ve olaydan etkilenen öge nesnedir. Yalnızca geçişli fiil cümlelerinde vardır.

*Artık sana **iyiyi kötüyü** anlatmayacağım.*

(Safa, 2016: 55)

İyiyi kötüyü olarak verilen yapı tekrar grubu içerisinde yer almaktadır. Belirtili nesne görevindedir.

Yer Tamlayıcısı olarak kullanımı

Cümle içerisinde yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge, yer tamlayıcısıdır (Karahan, 2013: 29).

Büyülü bakışlı arzudan, zalim ölümden bahsetsin.

(Tampınar, 2001: 82)

Büyülü bakışlı arzu ve *zalim ölüm*, cümle içerisinde yer tamlayıcısı olarak sıfat tamlamasıyla oluşturulmuştur.

Zarf Tümleci olarak kullanımı

Zarf tümleçleri, cümlenin içerisinde zaman, tarz, ölçü, yer, yön vb. açılardan belirten öge zarf tümlecidir (Korkmaz, 1992: 179).

Dün gece pek uyuyamamış galiba

(Safa, 2016: 16)

2.BÖLÜM

2.1. İsim Tamlaması

İsim tamlaması diğer adıyla ad tamlaması, iyeliğin gösterdiği farklı bir isim unsuruyla bağlanarak bir yapı oluşturmaktadır. İsim tamlaması, ilişki kurarak aitlik, bulunma, yükleme vb. anlamları bildirmektedir (Ergin, 2013: 662-663).

İsim tamlaması iki veya daha fazla isim unsuruyla bağ kurabilir. Bağ kurduğu kelimeler kendi aralarında başka kelime grupları oluşturabilir. M. Ergin, L. Karahan ve M. Özkan isim tamlamalarını belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Ancak, eksiz ve zincirleme isim tamlamalarını bu gruba dâhil etmeyi tercih etmemişlerdir. Z. Kokmaz eksiz isim tamlamasını herhangi bir anlam bağı oluşturmadığı gerekçesiyle tamlamaların içine almamıştır. S. Eker ise isim tamlamasını belirtili, belirtisiz, zincirleme ve eksiz tamlama olmak üzere dört ana grupta incelemektedir (Karahan,2006: 42; Korkmaz, 1992: 90; Ergin, 1999: 382; Eker, 2010: 401-402).

Kazak Türkçesinde isim tamlaması *matasa baylanısqa esimdi söz tirkesteri* başlığı altında incelenmektedir. İsim tamlamaları bu lehçede zat esim + zat esim kuruluşunda oluşmaktadır. Kazak Türkçesinde isim tamlamaları, *isimler ya da adlar, isim soylu sözcükler ve fiil türündeki tüm sözcükler; nesneleri ve hareketleri birebir karşılayan onları ifade ederek tanımlayan kelimelerdir* şeklinde tanımlanmaktadır (Abuva, 2008: 10-11).

Kırgız Türkçesinde isim tamlaması, *taandık baylanıs* “iyelik bağlanması” yoluyla yapılmaktadır. Bu yolla yapılan tamlamalar genellikle iyelik grubunu kapsasa da isim tamlamaları da bu yolla yapılmaktadır (Atabey, 1998: 96).

Karakalpak Türkçesinde ise *izafettik söz dizbegi* başlığı altında değerlendirilmektedir. Kazak ve Kırgız Türkçesinde isim tamlaması için belirttiğimiz özellikler Karakalpak Türkçesi için de geçerlidir (Uygur, 2018: 247).

2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Genel Türk dilinde belirtili isim tamlaması *kime, kimin ve neye* sorularına cevap vererek nesnenin neye veya kime ait olduğunu göstermektedir. Belirtili isim

tamlamasında tamlayana ilgi hâlinin, tamlanana III. tekil şahıs iyelik ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

Tamlayan unsur + İlgi hâli+ Tamlanan unsur + III. tekil/çoğul şahıs iyelik eki

Kazak Türkçesinde belirtili isim tamlaması tamlayan unsura ilgi hâli tamlanan unsura ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilmesi yoluyla yapılmaktadır. Belirtili isim tamlaması *ilik jalğawlı* isim tamlaması başlığı altında geçmektedir. Bağlanma yöntemi olarak da *matasuw* “dügümlenme” yoluyla bağlanmaktadır (Balaqayev, 1992: 47-48).

Kırgız Türkçesinde belirtili isim tamlaması, tamlayan unsurun ilgi hâli tamlanan unsurun ise iyelik hâli alması sonucunda oluşmaktadır. Kırgız gramerinde bu kategori *ilik cöndömödögü zat atooçtuk bagınıñkı sınırlar* adı altında geçmektedir. (Akunova vd., 2010: 30)

Karakalpak Türkçesinde isim tamlaması grubu *jalğawlı izafetlik söz dizbegi* “belirtili isim tamlaması” başlığı altında incelenmektedir. Bağlanma yöntemi ise *izafetlik* kuruluş başlığı altında değerlendirilmektedir (Uygur, 2018: 251).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde belirtili isim tamlaması *matasuw* “dügümlenme” yöntemiyle yapılmaktadır. Bu yolla tamlama kuran isimler, tamlayan unsura ilgi hâli tamlanan unsura ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilmesi yoluyla yapılmaktadır. Kazak Türkçesinde bu konu, *ilik jalğawlı* isim tamlaması olarak bahsedilmektedir (Balaqayev, 1992: 47).

Tamlayan + ilgi hâli + Tamlanan + iyelik eki	
+nIñ	(3. Tekil Şahıs iyelik eki)
+dIñ	+I/+sI
+tIñ	

Seyil sıyaqqtı adamdardıñ jüzinen anıq andadı.

“Seyil’e benzer **insanların yüzünden** belliydi.”

(Avezov, 2006: 366)

Қазір июльдің ортасы.

“Şu an **temmuzun ortası.**”

(Avezov, 2006: 366)

Bazı araştırmacılar belirtili isim tamlamasını tamlayan unsura ilgi hâli eki tamlanan unsura ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilerek oluştuğu için *izafettik* başlığı altında değerlendirmektedir. (Ahanov, 1965; Sayranbaev, 1948). Bu konuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar ise bu konuyu uyum (qıyısuv) kategorisine dâhil ederken (Dimitriyev, 1948; Kononov, 1960; Kononov, 1956) bazı araştırmacılar da yönetme (meñgerüw) kategorisine dahil etmektedirler (Melioranski 1897; Raşetov 1961).

Farklı görüşlerin mevcut olması oldukça doğal bir durumdur. Yapıların bağlanması ve birbirine adapte olması uyum (qıyısuv) ve yönetme (meñgerüw) kategorilerinin karakteristik özelliklerindendir. Araştırmacılar izafettiğin yapısını da bu şekilde açıklamaktadır. K. Koç çalışmasında belirtili isim tamlamasının şahıs ekine uygun olarak değiştiğini belirterek *qıyısuv* “uyum” başlığı altında ele almaktadır (Koç, 1998: 37-40).

“**meniñ balam**”, “**seniñ balan**”, “**oniñ balası**” örneklerinde ilgi hâl eki almasından dolayı yönetme (mengerüw) kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca, örneklerde tamlayan ögede şahıs zamirleri kullanılması sebebiyle bu kategori, Türkiye Türkçesinde iyelik tamlaması konusu içerisinde değerlendirilmektedir.

Bu benzerlik hakkında M. Balaqayev, uyum (qıyısuv) ve düğümleme (matasuv) bağlanma yöntemleri arasında birtakım benzerliklerin olduğunu fakat iki bağlanma yolunun sadece benzerlik taşıdığını aynı olmadığını belirtmektedir. İki bağlanma yolunun da görevleri ve işlevleri farklıdır. Uyum (qıyısuv) bağlanma yöntemi, semantik ve morfolojik düzeyde bir bağ kurmaktadır. Düğümleme (matasuv) ilgi hâli iyelik ekine bağlanmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen düğümlemeyle (matasuv) bağlanan kelime grupları ilgi hâlinin işlevleri çerçevesinde bildirdiği anlam ilgileri vardır (Balaqayev, 1992: 45; Koç, 1998: 49-50):

1. İyelik anlamı bildirmektedir.

menin kiyimim “benim giyimim”, *memleketin mülki* “devletin malı” vb.

2. Nesnenin bütünü veya bir parçasını bağlamaktadır:
Köldin ortası “gölün ortası”, *pışaktıñ jüzi* “bıçağın yüzü”, *etiktin qonıştı* “çizmenin boğazı” vb.
3. Tamlayan unsur akraba ve arkadaşlık anlamı veren kelimelerle bağ kurarak yakınlık derecesi bildirmektedir:
menin şeşem “benim annem”, *asqardıñ karındaşı* “askerin kardeşi” vb.
4. Tamlayan unsuru oluşturan kelimeyle ilişki kurarak tamlananla olan ilişkisini bildirir:
tüyenin süti “devenin sütü”, *ağaştıñ japırağı* “ağacın yaprağı”, *maldın eti* “hayvanın eti” vb.
5. Tamlayan unsur iyelik eki alan sayı, sayı anlamına gelen isim, sıfatlarla birliktelik kurarak ayrılık anlamı bildirmektedir:
okuwşulardıñ biri “öğrencilerden biri”, *balardıñ köpşiliği* “çocukların çoğu”, *adamnıñ aqıldısı* “insanın akıllısı” vb. (Koç, 1998: 76).

Bu biçimdeki yapılara Türkiye Türkçesinde de rastlanmaktadır. Belirtili isim tamlaması yapısında oluşan sayı veya belgisiz bir anlam taşıyan “+In,+Un” ekleri yerine Türkiye Türkçesi +dAn, +tAn çıkma hâlinin tercih edildiğini söyleyebiliriz (Karahana, 2013: 43)

Yukarıda bahsedilen tamlamaların tamlayan unsur eksiz bir biçimde oluştuğunda birleşme (qabısa) bağlanma yoluyla bağlanmaktadırlar. İlgi hâl ekini almayan kelimeler, bunun doğal bir sonucu olarak ilgi hâlinin vermiş olduğu özellikleri de yitirmiş olurlar.

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde belirtili isim tamlaması, tamlayan unsurun ilgi hâl ekini tamlanan unsurun ise III. tekil şahıs iyelik ekini alması sonucunda oluşmaktadır. Belirtili isim tamlamasında, tamlayan ve tamlanan öğeler geçici bir yapı oluşturmaktadırlar. Bu yapının unsurlarının yerleri değişebildiği gibi arasına da kelime girebilir. Kırgız gramerinde bu kategori *ilik cöndömödöğü zat atooçtuk bagımnıñkı sınırlar* adı altında geçmektedir (Atabey, 1998: 85; Toktonaliyev & Tokoyev, 2015: 25).

Tamlayan + ilgi hâli + Tamlanan + iyelik eki	
+nIn/nUn	(3. Tekil Şahıs iyeliği)
+dIn/dUn	+I,U/+sI,sU
+tIn/dUn	

Okuñumın kitebi, atamdın üyü, balanın köynöğü kolhozdın malı vb.

Sen aligi poçtodo tilipon urgan kelindin balası emesiñbi?

Sen postahanede telefon eden **gelinin çocuğu** değil misin?

(Aytmatov, 2008: 11)

Maşinenin dabışı küçöp cayılıp cañırdı...

Arabanın sesi artarak, yayılıp yankılandı...

(Aytmatov, 2008: 113)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde isim tamlaması grubu *jalğawlı izafetlik söz dizbegi* “belirtili isim tamlaması” başlığı altında incelenmektedir. Bağlanma yöntemi olarak *izafetlik* kuruluş başlığı altında değerlendirilmektedir (Uygur, 2018: 251).

Tamlayan+ İlgi Hâli + Tamlanan + iyelik eki
İsim + +nIñ. + isim + I/sI
+dIñ
+tIñ

Dospanın işi ğım etti.

Düşmanın içi cız etti

(Sultanov, 2018:9)

Kendirdiñ kolınan xat jerge tüsip ketti.

Kendir'in elinden mektup yere düştü.

(Sultanov, 2018: 7)

Atasınıñ köz jası öñirine tögilip baratırğanın körip, Jämiylanın da kewili eljirep ketti.

Babasının göz yaşı önüne dökölüp, geldiğini görüp, Jamila da sevinçle duygulandı.

(Sultanov, 2018:37)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda belirtili isim tamlaması kuruluş olarak her üç lehçede de aynıdır. Türkiye Türkçesinde de benzer kuruluşta gerçekleşmektedir. Belirtili isim tamlaması, en az iki isimle kurulmaktadır. Belirtili isim tamlamasının tamlayan unsurunda ilgi hâl eki bulunmaktadır. Tamlayan tamlananın kime veya neye ait olduğunu bildirir. Türkiye Türkçesindeki kuruluşu tamlayana ilgi hâli tamlanana ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilmesi yoluyla elde edilmektedir. Örnek vermek gerekirse; Sarman'ın başı, günün yorgunluğu, kapının tahtası, kadının bacağı, Selim'in yazdıkları vb. (Eker, 2011: 422).

Belirtili isim tamlamasının cümle içerisinde çeşitli görevleri bulunmaktadır. Bunlar; bir kişinin sahip olduğu nesneyi belirtirken *Sarman'ın başı*; bir niteliğin başka bir şeye ait olduğunu ifade ederken *günün yorgunluğu*; yapı maddesi olan şeyin, yapılan şeye ait olduğunu gösterirken *kapının tahtası*; parçanın bütüne ait olduğunu anlatırken *kadının bacağı*; kılışın kılana ait olduğunu belirtirken *Selim'in yazdıkları* vb. görevlerde kullanılmaktadır.

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde isim tamlaması aynı kuruluşta gerçekleşmektedir. İşlev olarak bir farklılığı bulunmamaktadır.

2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan unsur ek almaz, tamlanan ise III. tekil şahıs iyelik eki alır. Bu isim tamlaması türünde ilgi hâli olmadığı için tamlayan unsurun kime veya neye ait olduğu belli değildir.

Tamlayan +Ø Tamlanan+ III. tekil/çoğul şahıs iyelik eki

Kazak Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması, tamlayanın ek almadığı tamlananın ise III. tekil şahıs iyelik ekini aldığı gruptur. Kazak Türkçesinde bu konu, *ilik jalğawsız* isim tamlaması olarak bilinmektedir (Abuva, 2008: 10).

Kırgız Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması oluşurken tamlayan unsur ek almaz, tamlanan unsur ise iyelik eki almaktadır. Belirtisiz isim tamlamasında, tamlayan ve tamlanan unsurlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Atabey, 1998: 85).

Karakalpak Türkçesinde bu kategori, *jalğawsız izafetlik söz dizbegi* başlığı altında ele alınmıştır. Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan, belirtili isim tamlamasında olduğu gibi ilgi hâl eki almaz, tamlanan ise III. tekil şahıs iyelik eki alır (Uygur, 2018: 251).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması, tamlayanın ek almadığı tamlananın ise III. tekil şahıs iyelik ekini aldığı gruptur. Kazak Türkçesinde bu konu, *ilik jalğawsız* isim tamlaması olarak bahsedilmektedir (Abuva, 2008: 10).

Tamlayan unsur +Ø Tamlanan unsur+III. tekil şahıs iyelik eki
--

Jamal balasına jügirip, ajaşğa karsı şawıptı.

Jamal çocuğuna koştu, ölümüne savaştı.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 14)

Kırgız Türkçesi

Tamlayan unsuru eksiz, tamlanan unsuru ise iyelik eki almış isim tamlamalarına belirtisiz isim tamlaması denir. Belirtisiz isim tamlamasında, tamlayan ve tamlanan unsurlar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu tamlama türü, birleşik isim

yapmaya elverişli bir yapıdadır. Unsurların birbiriyle sıkı ilişkisinin olması, unsurları bozulmaz bir yapıda olmasını sağlamaktadır (Karahana, 2013: 44; Korkmaz, 1991: 7). Kırgız Türkçesinde bu yapıya *müçösüz anıktooč aykaşı* denir. Belirtisiz isim tamlaması kalıcı isimler yapmaktadır.

Ene meeri, mektep imaratı vb.

...ezelten berki **turmuş mektebi** ekenin üyrötöt.

...ezelden beri **hayat okulu** olduğunu öğretirim.

(Aytmatov, 2008: 428)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde bu kategori, *jalğawsız izafetlik söz dizbegi* başlığı altında ele alınmıştır. Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan, belirtili isim tamlamasında olduğu gibi ilgi hâl eki almaz, tamlanan ise III. tekil şahıs iyelik eki almaktadır (Uygur, 2018: 251).

Aydos awılımıñ, tuğıyasız jetimleri jämlesip, şettegi tölelerdiñ birinde jasaytuğın edi.

Aydos köyünün doğmamış yetimlerinden toplanıp, sınırdaki tölelerin¹ birinde yaşayacaktı.

(Qayıpbergenov, 2018: 9)

Jer jüzinde adamlar köbeyip, olar xer qıylı toparlarğa bölünip jasay baslawdan kудay her topardı bir-birinen ayrılıp basqartw uşın özinşe köp atlardı dizimin düzip, bir küni jolğa rawana boladı.

“**yeryüzünde** insanlar çoğalıp, her türlü gruplara bölünüp hayatına başlamasından, Allah her grubu birbirinden ayrılıp idare etmek için kendine göre fazla atları sıralayıp, bir gün sefere çıktı.”

(Qayıpbergenov, 2018: 9)

¹ Yer, sığınak oturulacak yer.

Jıl atların xaywan atları menen belgilewinde de tereñ mäni köremen.

“Yıl adlarını hayvan adları ile tanımlanmasında da derin bir anlam görüyorum”

(Qayıpbergenov, 2018: 51)

Taw qısnağındağı ay baltalı qos qarawıl turğan tas qapığa barıp joğaladı.

“Dağın eteğindeki ay baltalı iki nöbetçi bulunan taş kapıya gidip yok olur.”

(Qayıpbergenov, 2018: 6)

Değerlendirme

Kıpçak Türkçesinin Güney kolunda belirtisiz isim tamlaması, tamlayanın ek almadığı tamlananın ise III. tekil şahıs iyelik eki alarak oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinde de aynı yapıda oluşmaktadır.

Belirtisiz isim tamlamasında tamlayan unsur, tamlanan unsura cins, tür, özellik, kaynak, yer ve zaman bakımından niteler (Eker, 2011: 421-422). Türkiye Türkçesindeki belirtisiz isim tamlamasına örnek verecek olursak; erkek işi, kadın çantası, bilgisayar klavyesi vb. örneklerde de verildiği üzere belirtisiz isim tamlaması, tamlayan ile tamlanan arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu bağ öyle güçlüdür ki bu tamlamanın arasına herhangi bir unsur giremez. Bu kuruluş yoluyla yeni kavramlar ve anlamlar türetilmektedir. Erkek işi örneğinde, erkeğe ait olan ve kuvvet gerektiren bir iş olduğu ifade edilmektedir. Kadın çantası örneğinde ise nasıl bir çanta olduğu zihnimizde canlanmaktadır.

Belirtili isim tamlamasına kıyasla belirtisiz isim tamlamasının kurduğu ilişki daha kuvvetlidir. Belirtisiz isim tamlamasıyla kurulan tamlamalar devamlı kullanıldığı için kalıplaşmıştır. Örnek olarak; buzdolabı, yazı tahtası, boya fırçası, vişne çürüğü, deve kuşu vb. gösterebiliriz. Bu tamlamalar zihinde tek bir kavram olarak canlanırlar.

Edebi dilde şiir yazarken belirtili isim tamlamasının unsurlarının yerleri değişebilmektedir. Ancak, belirtisiz isim tamlamasının yerleri değiştiğinde anlam

bozulur, bu yüzden şiirde dahi unsurların yerleri değişmez. Bu durum, bize kurduğu bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde her zaman belirtili veya belirtisiz isim tamlaması kuruluşuyla isim tamlaması yapılmaz. Bazı durumlarda iki ismin eksiz olarak yan yana gelmesi sonucunda isim tamlaması kurulur. Bu tamlama türünün oluşum şartı da diğer bütün tamlamalar gibi semantik düzeyde bağlantı kurabilecek iki ismin yan yana kullanılmasıyla yapılmaktadır. Özellikle de İngilizceden kelime alınması neticesinde bu gramer yapısı bizim dilimize geçmiştir. Firma isimlerinde bu yapı sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin; Pera Palas, Irmak Otel, Demirbank, Akademik Optik, Cem Kuruyemiş vb. tamlayan ve tamlanan unsurlarının yer değiştirilmesi yoluyla elde edilen isim tamlamaları mevcuttur.

2.2. İyelik Tamlaması

*Tamlayan + Tamlanan + III. tekil/çoğul şahıs iyelik eki
iyelik eki veya özel isim*

Kazak Türkçesinde iyelik tamlaması için özel bir tanımlama yoktur. İyelik tamlaması da belirtili isim tamlaması gibi *mengeriw* “yönetme” bağlama yoluyla yapılmaktadır. Bazı Kazak araştırmacılar izafettik bağlanmanın içerisinde değerlendirmektedir. Temel olarak baktığımızda iyelik tamlaması, nesnenin bir şahsa ya da bir nesneye ait olduğunu belirtmek için kurulan tamlamalardır. (Koç, 1998: 26-28)

İyelik tamlaması, Kırgız Türkçesinde tamlayan unsuru ilgi hâli alan kelime grupları olarak kısaca tanımlanmaktadır. İyelik tamlaması ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Tamlayan unsura şahıs zamiri veya isim tamlanan unsura ise III. tekil şahıs iyelik ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. (Tokoyev & Toktonaliyev, 2015: 22-23).

İyelik tamlaması kuruluş olarak isim tamlamasına benzemektedir. Ancak, iyelik grubu bir aitliği belirtmektedir (Atabey, 1998: 96).

Karakalpak Türkçesinde iyelik tamlaması grubu, isim tamlaması grubuna oldukça benzer bir yapıda bulunmaktadır. Belirtili isim tamlaması yapısında kurulduğu için *izafetlik söz dizbegi* başlığı altında değerlendirilmektedir. Kazak ve Kırgız Türkçesinde söylediğimiz diğer özellikler Karakalpak Türkçesi için de geçerlidir. (Uygur, 2018: 247)

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde iyelik tamlamasının yapısı aşağıda verilmiştir:

Tamlayan Unsur + İlgi Hâli + Tamlanan Unsur +	İyelik Eki
Men +nİñ/dİñ/ İsim	+(I)m
Sen tİñ	+(I)ñ
Siz	+(I)ñIz
Ol	+I/sI
Biz	+(I)mIz
Sender	+lArIñ/dArIñ/tArIñ
Sizder	+lArIñIz/dArIñIz/tArIñIz
Olar	+I/sI

(Koç, 2013: 201)

Menin armanımdı öz armanın etipsiñ.

Benim hediyemi kendi hediyen etmişsin.

(Avezov, 2006, 344)

Menin qamşım mınaw bolat!

Benim kamçım böyle sağlam!

(Avezov, 2006, 15)

Bazeke, bugün menin qonağım bol!

Bazeke, bugün benim misafirim ol!

(Avezov, 2006, 223)

Kazak Türkçesinin sentaksında tamlayanın ilgi hâli tamlananın ise iyelik eki aldığı kelime grupları *izafettik* grubun içerisinde yer almaktadır (Ahanov, 1965; Savranbayev 1948). Dimitriyev ve Kononov *qıyısaw* kategorisine dahil etmiştir. (Dimitriyev, 1948; Kononov, 1960). Melioranski ve Raşetov da *meñgeriüw* kategorisinde değerlendirmektedir (Melioranski 1987; Raşetov 1961).

Konuyla ilgili farklı görüşlerin olması doğaldır. Tamlayan unsurla tamlanan unsurun şahıs eklerine göre eklenmesi *qıyısaw* biçiminde oluştuğunu bize aktarmaktadır. Örneğin; menin maşınam, seniñ aqşañ, onıñ kitebi vb. iyelik tamlamaları her üç grubun da kuruluş biçimlerini içerisinde barındırmaktadır (Koç 1998: 26-27).

Buradaki fikir ayrılıklarına baktığımızda, kesinlikle fikirlerinde yanlışlık olduğunu söyleyemeyiz. Ancak kelime gruplarıyla ilgili bütüncül bir değerlendirme yapılmaması sebebiyle farklı görüşler meydana gelmiştir.

Bu konuyu oldukça ayrıntılı araştırmış M. Balaqayev, düğümlenme *matasuw* düğümlenme ve uyum *qıyısuw* bağlanmalarının kendi aralarında ortak noktaları bulunsa da kesinlikle iki bağlanmanın aynı olmadığını ve aralarında belirli farkların olduğunu dile getirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *qıyısuw* bağlanma yöntemiyle semantik ve yapısal bir bağ kurarken *matasuw* tamlayan unsura ilgi hâli ve tamlanan unsura iyelik eklerinin getirilmesiyle oluşmaktadır. Böylece çift taraflı bağlanma gerçekleşmektedir (Balaqayev & Qordabayev, 1971: 47). Bu çift yönlü bağlanmayı örneklendirmek gerekirse, *maşınam* kelimesine baktığımızda I. tekil şahıs iyelik ekinin getirilmesinden dolayı *menin* zamirini bünyesinde barındırmaktadır.

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde iyelik tamlamasının yapısı aşağıdaki gibidir:

Tamlayan unsur + İlgi Hâli + Tamlanan unsur + iyelik eki			
Men	+nIn/nUn	İsim	+(I/U)m
Sen	dIn/dUn		+(I/U)n
Siz	tIn/tUn		+(I/U)nIz/nUz
Al			+I,U/sI,sU
Biz			+(I/U) bIz/bUz
Siler			+ (I/U) ñAr/ñOr
Sizder			+ (I/U)nIzdAr/ñUzdOr
Alar			+lArI/dArI/tArI
			lOrU/dOrU/tOrU

*Apa, **menin** atam uşubu?- dedi bala.*

Anne, **benim babam** şu mu?- dedi çocuk.

(Aytmatov, 2008: 9)

*Al **senin** atan emes.*

O **senin baban** değil.

(Aytmatov, 2008: 15)

Anın oylorun kızdın bilişi ötü maanilüü, abdan maanilüü sezildi.

Onun düşüncelerini kızın bilmesi çok anlamlı, aşırı anlamlı olduğu hissedildi.

(Aytmatov, 2008: 227)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde iyelik tamlaması, isim tamlamasına benzer bir yapıda kurulmaktadır. Tamlama yapısındaki kuruluşundan dolayı *izafetlik söz dizbegi* başlığı altında değerlendirilmektedir. Bu kuruluş, tamlayana zamir ve ilgi hâli tamlanana ise iyelik hâli getirilmesi yoluyla yapılmaktadır (Uygur, 2018: 247).

Tamlayan (Zamir)+ İlgi Hâli + Tamlanan + İyelik Hâli			
Men	+nİñ	isim	+(I)m
Sen	+dİñ		+(I)ñ
Ol	+tıñ		+I/sI
Bizler			+(I)mIz
Sizler			+(I)ñız
Olar			+I/sI

(Uygur, 2018: 144)

İyelik tamlaması Karakalpak Türkçesinin sentaksında özel bir kategori ile belirtilmemiştir. Örnek olarak, meniñ balam, senin balan, onıñ balası vb. verebiliriz.

Şert, biraq **meniñ janıma** bunşa därt salma deymen.

Şert, ama **benim ruhuma** bunca dert koyma diyorum

(Yusupov, 1999: 32)

meniñ jigit waqtım, seniñ qız waqtıñ...

benim yiğit[lik] çağım, senin kız[lık] çağın...

(Yusupov, 1999: 62)

seniñ dürtiñ ötti biraq bärinen.

senin derdin geçti ama hepsinden.

(Yusupov, 1999: 37)

Değerlendirme

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin sentaks anlayışına göre isim ve iyelik tamlamaları izafetlik kuruluş başlığı altında değerlendirilmektedir. Çalışmamızı Türkiye Türkçesinin metoduna göre ele almayı uygun bulduk. Bu metoda göre izafetin içerisinde değerlendirilen iyelik tamlamalarını dil malzemesinden tespit ettik. İnceleme sırasında iyelik tamlamasının isim tamlamasından tek bir farkının olduğunu, isim tamlamasının ise her iki unsurunun da isimlerden meydana geldiğini ve iyelik tamlamasının tamlayanının sadece zamirlerden oluştuğunu gözlemledik. Böylelikle iyelik tamlamasını ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda iyelik tamlaması aynı kuruluşu sahiptir. Türkiye Türkçesiyle arasında bir fark bulunmamaktadır. Örneğin; benim arabam, senin okulun, onun kitabı, bizim evimiz, sizin işiniz, onların arkadaşları vb. iyelik grubuna örnektir.

Ancak, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde I. ve II. çoğul şahıs zamirleriyle iyelik tamlaması kurulurken tamlanan unsurun iyelik eki almadan kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; *bizdiñ mal* “bizim hayvan”, *sizdiñ ağaş* “sizin ağaç” vb. tamlamaların Türkiye Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinin Güney kolunda da olduğu gibi iyelik eksiz kullanımı mevcuttur. Bu konu *genetif grubu* başlığı altında incelenmektedir. (Ergin, 2013: 371). Bizim köpek, senin araba, bizim çiftlik, senin oda vb.

2.3. Sıfat Tamlaması

Bir veya daha fazla sıfatın bir ismi sayı, renk, biçim, hareket, durum, sayı ve yer bakımından nitelediği veya belirttiği kelime gruplarına sıfat tamlaması denir (Korkmaz, 1992: 180). Bu tamlama türünde sıfatlar tamlayan nitelenen isim ise

tamlanan unsur olarak görev almaktadır. Her iki unsur da birden fazla kelime ya da kelime grubundan oluşmaktadır.

Bazı dillerde sıfat veya zarf gibi kelime türlerine gelen kendine has ekler bulunmaktadır. Örneğin, Rus dilinde sıfatlara ismin cinslerine göre +*iy*, +*oy*, +*iy*; +*aya*, +*yaya*; +*oye*, +*yeye*, +*ıye*, +*iye* gibi ekler gelmektedir. Ancak Türkiye Türkçesinde sıfatlar eksiz şekilde de yapılmaktadır. Sıfat, isim veya zarf oluşunu cümledeki konumundan anlamaktayız. Bu konuyla ilgili olarak bazı araştırmacılar, sıfat tamlamasını eksiz tamlama kategorisinde değerlendirmektedir (Eker, 2011: 425-426).

<u>Tamlayan</u>	+	<u>Tamlanan</u>
Sıfat unsuru		isim unsuru

<u>Tamlayan</u>	+	<u>Tamlanan</u>
İsim unsuru		İsim unsuru

+

+II, +sIz, +kI,

+dAy, -Ak, -GIIn

-ma vb. sıfat özelliği

Kazandıran ekler.

Kazak Türkçesinde sıfatlar isimlerle eksiz olarak bir araya gelmektedir. Bu şekilde cümle içerisinde isimlerin niteliğini açıklamaktadırlar (Qordabayev, 1964: 65; Isqaqov, 1967: 67).

Kırgız Türkçesinde sıfat tamlaması, sıfatın ismi nitelemesi sonucu *sıfat+isim* kuruluşuyla oluşmaktadır. Kırgız Türkçesinde sıfat *sin atooç*, sıfat tamlaması ise *anıктаğıч söz aykaşı* başlığı altında incelenmektedir (Atabey, 1998: 97; Çengel, 2017: 183).

Karakalpak Türkçesinde sıfat tamlaması, bir sıfatın ismi nitelemesi yoluyla kurduğu tamlama olarak açıklanmaktadır. Karakalpak Türkçesinde sıfatlar *kelbetlik*, sıfat tamlaması ise *bağınıñqı komonenti kelbetlikten bolğan atawıñ söz dizbegi* başlığı altında incelenmektedir (Uygur, 2018: 248).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde sıfatları Koç, *isimleri; renk, hareket, biçim ve durum bakımından niteleyen ve isimlerin sayılarını, yerlerini belirten sözcüklerdir.* şeklinde tanımlamaktadır (Koç, 203: 207).

Awır jük (ağır yük), salalı qol, (büyük el), salmaqtı minez (iyi karakter).

Jamaldıñ jas balası jağada jalğız qalğandı.

Cemal'in **küçük çocuğu** kıyıda yalnız bırakmış.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 13)

Sıfatlar isimlerin, renk, eşyanın şeklini veya durumunu, insan veya nesnenin durumunu belirtmektedir. Örneğin; jas bala, kök aspan, ülken maşına vb. Örneklerden de anlaşılacağı gibi bağlanma yolunda herhangi bir gramer ilişkisi bulunmamaktadır. İsimlerin alabileceği özelliklere göre bağlanma gerçekleşmektedir. Bağlanma semantik ilişki kurabilecek kelimeler arasında oluşmaktadır. Örneğin bahçe kelimesinin alabileceği sıfatlar büyük, geniş, yeşil vb. sıfatlardır. Ancak, lezzetli, tatsız vb. sıfatları anlam ilişkisi oluşmadığından alamaz (Koç, 1998: 55; Koç, 2013: 97-98).

Kazak Türkçesindeki sıfat tamlamalarıyla Türkiye Türkçesindeki sıfat tamlamalarına karşılaştırmalı olarak bakarsak, Kazak Türkçesindeki sıfat tamlamalarının biraz daha kısıtlı olduğunu söyleyebiliriz.

Her iki lehçede de sıfatın bulunduğu yerde sıfat tamlaması da bulunmaktadır. Buradaki fark, sıfatın kendi arasında ayrılan türlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin Kazak Türkçesindeki “sayı sıfatı” kategorisi Türkiye Türkçesinde “sıfat” kategorisi içerisinde yer alır. Türkiye Türkçesinde işaret, belgisiz ve soru sıfatı kategorileri, Kazak Türkçesinde zamir başlığı altında değerlendirilmektedir (Koç, 1998: 56). Buradan hareketle Kazak Türkçesindeki sıfat tamlaması içerisine sadece niteleme sıfatlarının girdiği sonucunu çıkarabiliriz.

N. Z. Gadjiyeva ise sıfat tamlamalarının, Bütün Türk lehçelerinde aynı esasta seyrettiğini söylemektedir (Ağmanov, 1986: 4). Sıfat tamlamaları bir araya geldiği unsurlarla sıkça kullanılır. Sıfat tamlaması dilde yeni anlamlar oluşturur. Bu oluşumda doğal olarak, zaman geçtikçe anlamlarının genişlediğini söyleyebiliriz. Örneğin renklerin oluşturduğu algıya göre diğer kelimelerde de aynı anlamda

kullanıldığı dikkat çekmektedir. Kara bulut, kara hâlk ve kara baht örneklerinde kara bulutun oluşturduğu olumsuz anlamı diğer kelimelerle de kullanılarak yeni sıfat tamlamaları oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Tabi bu durum zaman içerisinde, dilin işlenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Ağmanov, 1986:5).

Kazak Türkçesindeki “jas жүрек” sıfat tamlamasına bakacak olursak, Abay bu sıfat tamlamasını kullanarak zaman içerisinde işlenen tamlamanın günümüz Kazak dilindeki karşılığı adam anlamına gelmektedir. Yani *jas жүрек* sıfat tamlamasının zaman içerisinde anlamı değişmiştir. Aynı durum Rus dilinde *molodoy çelovek* için de geçerlidir. Bu yapının Rus dili etkisiyle anlam kaymasına uğradığı yorumu yapılabilir.

Kazak Türkçesinde sıfat tamlamalarının kuruluşunda sıfat yapma ekleri önem taşımaktadır. +II/+dII/+tI: bu ekle yapılan sıfatlar Tarihi ve Modern Türk lehçelerinin hepsinde görülmektedir (Ağmanov, 1986: 11).

Arqalıq tawına asılğanda ...

Arkalıq dağına dayandığında ...

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 67)

Türk lehçelerinin bazılarında +III ekinin eski şekli olan +lğ hâliyle de karşılaşmaktayız. Bu örnekler Tuva, Hakas ve Şor Türkçesinde kullanılır (Ağmanov, 1986:5).

Modern Kazak Türkçesinde bu ekle yapılan basit ve birleşik kelime gruplarına rastlamak mümkündür (Koç, 1998: 58).

+sIz eki ise +II/+dII/+tI ekinin olumsuzu olarak tanımlanabilir. “Akıld**ı** bala” örneğinin olumsuz biçimi “Akıls**ız** bala” sıfat tamlamasıdır. Altay, Hakas, Tuva, Şor Yakut lehçelerinde bu yapı bulunmamaktadır (Ağmanov, 1986: 15).

...aqıld**ı** kisi aqımaqqa kimniñ ruqsatımen aqıq aytadı, ziyalı kisi nadanğa kimniñ ruqsatımen bilim üyretedi?

akıllı adam kimin izniyle bir aptala öğüt verir ve **akıllı kişi** kimin izniyle bir aptala bilgi öğretir?

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 242)

*möldir **bulutsız aspan**.*

temiz **bulutsuz gökyüzü**.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 78)

+**KI**/**ĞI** ekleri ise isim soylu kelimelere gelerek sıfat tamlaması grubu oluşturmaktadırlar. Bu ek bazı durumlarda bulunma hâliyle de kullanılmaktadır. Örnek olarak; ertengi kün, jol boyındaǵı buta (yol boyundaki dal) sıfat tamlamasını verebiliriz.

Soñǵı eki-üş jıldan beri qaladaǵı orıs şkolına tüsirgen.

Son iki üç yıldan beri **şehirdeki bir Rus okuluna** kayıt olmuş.

(Avezov, 2006: 314)

+**DAy** bu ek hâlâ Kazak araştırmacıları tarafından tartışılmaktadır. Orhon Türkçesindeki *teg* edatından ekleşen bir yapıdır. A. İsqaqov, bu eki isimden sıfat yapan bir ek olarak değerlendirirken (İsqaqov, 1991: 174) M. Balaqayev, ekin sıfat ve zarflarla ilişkili olduğunu belirtmektedir (Balaqayev & Qordabayev, 1971 : 61).

*Qayırdıñ aǵası, qırıktan askan jası bar, üyinde **ayuday katını** bar.*

Kayır'ın abisinin kırkı aşkın yaşı var, evinde **ayı gibi kadını** var.

(Avezov, 2006: 95)

Fiilden isim yapan eklerin de sıfat yapma özellikleri vardır.

“-K, -Ğ, -AK” *qorqaq adam, şirik söz vb.*

*men sonday **qorqaq** kisimin*

ben böyle **korkak bir kişiyim**

(Avezov, 2006: 95)

“-GIn” *solǵın tüs, külgin japırak vb.*

ol külgin kün, jarkın zamanıñ keregine bul şaktan ne jarar edi?

o **mutlu gün**, parlak bir zamandı, bundan sonra daha iyi ne olabilirdi?

(Zeynolla Qabdolov

Şığarmaları , 2014: 242)

“-Ğır, -Kır” bilgir bala, algır student vb.

bigir adamdarın jüriske saladı.

bilgili adamlarını işe yolladı.

(Avezov, 2006: 307)

“-sAK” suramsak adam (her şeyi isteyen adam), malsak adam (hayvanları seven adam) vb.

malsak bala Äzimbay qara qasqa qunannın qamın oylap ...

*malsak*² çocuk Äzimbay’ın kara kaskını atının gamını düşünerek ...

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 340)

“-mA/-bA/-pA” qızba adam “titiz adam”, jaldama enbek “kiralık iş”, aspa şam “asılı lamba”.

äli de mäteli deytin şala qazaq baydıñ jaldama jemşigi eken.

hâla da Mäteki adında üstün körü yapılan Kazak zenginin zahmetli yemeği idi.

(Avezov, 2006: 270)

Kazak Türkçesinde *qabısıw* bağlanma yoluyla yapılan isim tamlamasını sıfat tamlaması grubunda değerlendiriyoruz. Bu bağlanma yönteminde, iki kelime eksiz olarak bir araya gelmektedir. Örneğin; *temir peş, qamıs qulaq, jibek oramal* tamlamalarında olduğu gibi iki kelime birbirine leksik ve semantik açıdan öyle güçlü bir bağla bağlanmışlardır ki, iki kelime arasına hiçbir kelime girememektedir.

² hayvanları seven adam

Bu tarz kelime grupları genellikle somut kelimelerle yapılmaktadır (Balaqayev & Qordabayev, 1971: 38).

Qus, öner, qayrat, äraket, uyqı, abıroy, kinä, tüs vb. soyut anlamlı kelimelerin kelime grubunda tamlayan öge olarak kullanılmadıkları bellidir. Fakat, M. Balaqaey “sır minez”, “tutqın qız”, “külim köz”, “sondıraq söz” görülen sıfat tamlamalarında “sır, tutqın, külim, sondraq” tamlayanı soyut kelimelerden oluşması sebebiyle kural dışı olarak değerlendirmiştir (Balaqayev & Qordabayev, 1971: 38). Örneklerde belirtilen tamlamaların tamlayan ögesi nitelik bildiren kelimelerden “sır”, eylemi ifade eden “tutqın, külim” kelimeleri bir arada kullanılarak kalıplaşmış ve isim biçimine bürünmüştür. Kazak Türkçesinde bu şekilde kurulan yapılara *isimli analitik yapılar* denir. Bir başka şekilde söylersek Kazak gramerinde izafettik grup olarak adlandırılmaktadır.

Kelime grupları tesadüfi şekilde bir araya gelmiş kelimelerden oluşamaz. Bu kelimeler doğaları gereği birbiriyle bağ kurabilecek ve tek bir nesneyi karşılayacak şekilde bir araya gelmektedir. *Qol oramal, ağaş kürek, suşı jigit, ve temir jol* vb. Kelimelerin yerleri değiştirildiğinde ise tamlama bozulmaktadır, tabii olarak cümle ifade etmek istediği yargıyı ifade edemez ve anlam erozyona uğrar (Koç, 1998: 65-66).

S.S. Mayzel’in yazdığı gramer kitabında, izafettik grupları açıklanmış ve üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan birisi ise *İzafettik Kelime grubu* adlı eserinde anlattığı ek almadan oluşan tamlamalardır (Mayzel, 1957: 53). E. Ağmanov ise Mayzel’in sınıflandırmasına denk bir biçimde *izafettik* grubunun ilk biçimi olduğunu belirtmiştir (Ağmanov, 1986: 59).

Osındağı bay üylerdin bäriniñ ülgisi boyınşa bul üydiñ qaqpası da öz kezinde jaqsı taqtaydan biyik etip salınğan.

Buradaki zengin **evlerin hepsinin örneğini** takiben, bu **evin kapısı** da iyi bir tahtadan, daha yükseğe inşa edildi.

(Avezov, 2006: 366)

Dimitriyev, *temir jol* ve *altın sağıt* örneklerini göstererek *izafettik* grubunun en eski grup olduğunu belirtmiştir. Kumuk Türkçesinde bu yapının korunduğunu ve yaygın olarak kullanıldığını söylemek gerekir (Dimitriyev, 1940: 181).

...tuñğıs temirjol tartuw isin bastadı.

...ilk **demir yolunun** yapıma başladı.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları, 2014: 10)

Kazak Türkçesinde birleşik sıfat grubu olarak geçen kategori Türkiye Türkçesinde isnat grubunda yer almaktadır (İsqaqov, 1991: 259-263). Canı kıymetli, sevgisi özel vb. Kazak Türkçesinde ise *közi aşık, tili mayda, bası bos* vb. kelimeler birleşik sıfat kategorisinde değerlendirilmektedir.

Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinin anlayışına göre sıfat tamlaması kategorisine giren bir diğer kategori ise zamirlerle kurulan kelime gruplarıdır. Kazak gramerinde zamirlerle kurulan kelime grupları *qabısuw* bağlanma yoluyla bağlanmaktadır. Şahıs zamirlerinin üçüncü tekil şahısla birlikte kullanıldığında işaret sıfatı olarak görev yapmaktadır. *Ol kezde* “o zaman”, *ol kisi* “o kişi”, *ol kitapşa* “o kitapçık”, *qay avdan* “hangi ilçe”, *qanday üy* “nasıl ev”, *neşinşi mektep* “kaçıncı okul” (Koç, 1998: 68). İşaret zamirleri ismi nitelediğinde sıfat oluşturmaktadır. Cümlelerin içerisinde yer alan sıfatlar her zaman sıfat grubu meydana getirmektedir. İşaret sıfatları isme olan uzaklık yakınlık ilişkisini belirtmektedir.

ol sözdi Dämejan tez jönge saldı.

o kelimeyi Dämejan çabucak düzeltti.

(Avezov, 2006: 45)

oğan bugün üşinşi kün.

bugün, onun **üçüncü günü**.

(Avezov, 2006: 250)

seni minaw jaqsı adamdar oba dese, sen ğoy uyatsız, aldaysın!

bu kadar iyi insanlar sana veba dese, utanmazsın, hilekârsın!

(Avezov, 2006: 302)

Kazak Türkçesinde *barlıq, külli, бүkil* vb. zamirler ise isimleri nitelediğinde nesneleri miktar ve ölçü bakımından nitelemektedir. *Küllü alem* “bütün dünya”, *barşa jurt* “bütün halk” vb. (Koç, 1998: 57).

bükil jurt sırqat jayın oylaydı, xalin bilgisi keledi...

bütün yurt, hastalığı düşünüyor, durumu bilmek istiyor...

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 80)

Sayıların nesnelerle güçlü bir bağı vardır. Ancak, zaman içerisinde dil geliştikçe ilişkileri sadece nesneyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda fiillerle birlikte kullanılarak kelime grubu oluşturma yoluna gitmiştir. Bu şekilde cümlede zarf tümleci şeklinde kullanılabilir (Sayrambayev 1996:47). Sayılarla yapılan kelime gruplarında, kelime grubunun öğeleri birbirine etki etmez.

Sayı türlerine baktığımızda “bir” sayısı dışındaki bütün sayılar çokluk ifade etmektedir. Bu sayılardan sonra çokluk belirtildiği için çokluk eki kullanılmaz. Türk grameri de aynı istikamettedir. *on okıwşı* “on öğrenci” gibi (Dimitriyev 1948:89).

on adam üş jılǵa deyin türmege jabılıw jazasına tartıladı.

on insan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılır.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları, 2014: 52)

Ergin, Türkiye Türkçesinde de sayı sıfatları hakkında aynı görüşü beyan etmektedir. Ancak, bu durumun çeşitli istisnaları da mevcuttur. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan “kırk yiğitler”, eskiden beri kullanılan “kırk haramiler”

günümüzde ise “dört büyükler”, “üç silahşörler” gibi tamlamalar bu istisnalara örnek olarak gösterilmektedir (Ergin 1993:283).

Asıl sayılar, Türk lehçelerinin hepsinde ismi sayı açısından şekillendirirler. Orhon yazıtlarında da bu şekilde kullanılmaktadır. Sayı sistemi Türk lehçelerinin hepsinde aynı biçimdedir (Ağmanov, 1986:28). Ancak bazı sayı gruplarının tamlanan unsuruna çokluk ekinin eklenip söylendiği görülmektedir. (Ağmanov, 1986:29) Tuva Türkçesinde: *beş attar* “beş at”, *ses teveler* “sekiz deve”.

Kazak Türkçesindeki sayı grubu Türkiye Türkçesinde sıfatların içinde yer almaktadır.

Bir emes, birneşe ret jıyılıcadı.

“Bir değil **birkaç** sıra toplanır.”

(Avezov, 2006: 14)

Kırgız Türkçesi

Sıfat tamlaması, Kırgız Türkçesinde *tamlayan unsuru sıfat olan tamlamalar* içerisinde geçmektedir. İsimlerle yapılan kelime gruplarının bu türünde tamlanan unsur isim, zamir, sıfat, sayı, zarf ve isim-fiil biçiminde kullanılır: *ata-enesine kayırmduu* “anne babasına hayırlı”, *balday şirin* “çocuk gibi tatlı”, *baarıma kadirhıu* “kardeşine kıymetli”, *sendey kiçüü* “senin gibi küçük”, *on balahıu* “on çocuklu”, *cüz koyhıu* “yüz koyunlu”, *cayda ıshık* “yazın sıcak”, *kışta suuk* “kışın soğuk”, *cazda salkın* “yazın serin”, *üyrönüüdö kıyın* “öğrenmesi zor”, *okuuga ceñil* “okumaya yatkın”. Bu şekildeki kelime gruplarının unsurları *yanaşma* ve *yön verme* bağlanma yollarıyla birbirlerine bağlılardır. (Atabey, 1998: 103).

Kırgız Türkçesinde sıfat tamlaması diğer Türk lehçelerinde de olduğu gibi isimden isim yapma ekleriyle de yapılır.

Türk ve Kırgız gramer kitaplarında sıfat tamlamasının net bir tanımını yapmak oldukça zordur. Çünkü bu kelime grubunun açıklaması diğer kelime grupları incelenerek yapılmıştır.

Kırgız gramerinde sıfat ya da sayı unsurundan kurulan kelime grupları *atooçtuk söz aykaşı* Türkiye Türkçesindeki sıfat kavramıyla benzerlik taşımaktadır.

caş cigit “genç yiğit”, *akılduu kişi* “akıllı adam”, *otuz kitep* “otuz kitap”, *cüz koy* “yüz koyun”, *beşinci klass* “beşinci sınıf”.

Kırgız Türkçesinde ayrı bir başlık altında ele alınan tamlanan ögesi isim veya zamir olan kelime grupları da Türkiye Türkçesinin söz dizimi anlayışına göre sıfat tamlaması başlığı altında incelenmektedir. Tamlanan ögesi isim veya zamir olan kelime gruplarına örnek olarak; *uşu kitep* “şu kitap”, *ar bir okuuçu* “her bir öğrenci”, *menin depterim* “benim defterim”, *özünün üyü* “kendimin evi” vb. örneklerini gösterebiliriz (Atabey, 1998: 103).

Türkiye Türkolojisinin anlayışına göre *uşu kitep* “şu kitap”, *ar bir okuuçu* “her bir öğrenci” sıfat tamlamasıdır. Ancak, *menin depterim* “benim defterim”, *alardın üyü* “onların evi” ise iyelik tamlaması grubuna girmektedir.

Kırgız Türkçesinde sıfat ve sayı kategorisi eksiz biçimde birleştiği için *ıktaşuu* bağlanma yoluyla bağlanmaktadır. *Iktaşuu* bağlanma, kelime grubu yapısındaki tamlayan ve tamlanan unsurları sentaktik yolla yaklaşıma anlamı kazandırmaktadır. Bu bağlanma yolunda tamlayan unsura zarf, sıfat-fiil, zarf-fiil, isim, sıfat, sayı ve zamir kelime türlerinden birinin getirilmesi yoluyla kurulmaktadır. *Iktaşuu* bağlanma yoluyla bağlanan kelimelerin tamlanan unsuruna ek gelmemektedir. Kısaca söylemek gerekirse *ıktaşuu* bağlanma da *eerçişüü* bağlanma gibi bir sonraki unsur şahıs ve zaman ekini almamaktadır (Carapov, 1979: 32).

Kırgız Türkçesinde *ıktaşuu* yoluyla yapılan tamlamalarda her çeşit kelime türüyle bağ kurabildiğini görmekteyiz. Çoğunlukla isim, fiil, nadiren sıfatları de bağlamaktadır. *Atılğan ok* “atılan ok”, *añğıça tura kaluu* “hareketsiz kalma”, *çınçıl cigit* “doğrucu yiğit”, *kümmüş kargılıu* “lanetli gümüş”, *şaydoot cigit* “çevik genç”, *beş altı adam* “beş altı adam” vb. (Carapov, 1979: 36).

Türkiye Türkçesinin gramerinde sayılar sıfat grubu içerisinde bulunmaktadır. Bu sebeple ismi niteleyen her sayı sıfat kategorisine dâhildir. Sıfat tamlamaları isimle birlikte kullanılabilir. *Cüz koylu çoban* “yüz koyunlu çoban” vb.

Aitlik eki olan +ki isimleri sıfatlaştırmaktadır.

Celesaydagı mektepkebi? - dep tañ kaldı Seybakmat.

“**Celesaydagı okula mı?** – diye şaşırdı Seybakmat.

(Aytmatov, 2006: 34)

Sayılar sıfat tamlaması oluşturabilir.

Bu balanın eki comogu bolo turgan.

“**Bu çocuğun iki** efsanesi varmış”

(Aytmatov, 2006: 17)

Yukarıdaki cümlede *bu bala* işaret sıfatıyla oluşturulmuştur. *eki comok* tamlamasında ise iki sayısı *comok* kelimesini niteleyerek sıfat grubu oluşturmaktadır.

Sıfat tamlamasının tamlayan unsuru sıfat-fiilden kurulabilir.

Buga okşogon mektepterge bargan baldarın köbündö bolorun azırınça kanday bilsin.

“Buna **benzeyen okullara giden çocukların** çoğunda olduğunu, şimdi nasıl bilsin”

(Aytmatov, 2006: 61)

Soru sıfatları sıfat tamlamasının bir unsuru olabilir.

Alar kanday kişiler boldu eken.

“Onlar **ne tür** insanlardı.”

(Aytmatov, 2006: 61)

İşaret sıfatıyla sıfat tamlaması kurulabilir.

*al emi Avalbek için **bul mezigil** çeksiz erkindiktin dooru.*

“ve Avalbek için **bu zaman** sınırsız özgürlüğün devri.”

(Aytmatov, 2006: 61)

Sıfat tamlaması, sıra sayı sıfatlarıyla kurulabilir.

baldardın birinci aydoosu.

“çocukların **birinci tarlası**”

(Aytmatov, 2006: 269)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde isimlerle yapılan tamlamalar *atawıŝ söz dizbegi* içerisinde *bağınıñqı komponenti kelbetlikten bolğan atawıŝ söz dizbegi* “tamlayan unsuru sıfattan oluşan kelime grubu” başlığı altında değerlendirilmektedir. Sıfat grupları, bazı durumlarda kelime gruplarından da oluşabilir (Uygur, 2018: 248).

Bizim burada inceleyeceğimiz, içerisinde isim soylu + isim düzeninde kurulan kelime gruplarıdır:

İsim soylu + isim şeklinde oluşan kelime grupları:

Jibek gezeme “ipek kıyafet”, jün oramal “yün baş örtüsü”, ağaş kasık “tahta kaşık” vb. Tamlanan unsur kendinden sonra gelen tamlayana bağlanarak kelimenin niteliğini bildirmektedir. Örneğin olarak *jibek gezeme “ipek kıyafet”* ipekten yapılan bir kıyafet anlamına gelmektedir. İsim + isim sistemiyle oluşan sıfat tamlamaları sentaktik bir ilişkiyle oluşmuştur. *Muğalim kız “öğretmen hanım”, Karakalpak jigit “Karakalpaklı genç” vb.* tamlamalarında tamlayan unsur ve tamlanan unsurun durumunu ve hangi görevde olduğunu aktarmaktadır. Karakalpak Türkçesindeki sıfat tamlamalarına örnek olarak; bes jıllık “beş yıllık”, bozğılt topıraq “boz toprak”, uzın boylı “uzun boylu”, tas kömir “taş kömür”, gümis qasıq “gümüş kaşık” vb. tamlamaları gösterebiliriz (*Hazirgi Qaraqalpaq Tili Sistaksis*, 1996).

...Jerde jaqsı at kalmas onan .

... Yerde **iyi at** kalmaz ondan.

(Yusupov, 1999: 35)

Karakalpak Türkçesinde sadece isimle değil morfolojik yollarla (eklerle)sıfatlar kurulabilir. İsimlere sıfat özelliğini kazandıran ekler aşağıda verilmiştir:

+II: *Vasfın, özelliğın başka bir nesne veya varlıkta bulunduğunu ifade eden*

isimler yapar. ädebli “edepli, ahlakı”, bilimli “bilgili”, qädirli “kıymetli” vb. (Uygur, 2018: 82-83).

+sIz: +II ekinin bildirdiği anlamın tam zıttı bir anlam bildirmektedir. Yani +II eki nasıl vasıf ve özellik bildiriyorsa +sIz eki de belirtilen vasfın bulunmadığını ifade etmektedir. *ädebsiz “edepsiz, ahlaksız”, bilimsiz “bilgisiz”, qädirsiz “kıymetsiz” vb. (Uygur, 2018: 82-83).*

+KI/GI: Bu ek isimlere gelir ve onları sıfatlaştırır. *ädepki “önceki”, aldınğı “önceki, ilk, birinci”, arğı “gerideki, sonraki”, jazğı “yaz, yaz günü”, işki “iç, dahili” vb. (Uygur, 2018: 82-83).*

Aqdäryanıñ ğırıra jağasına Qırow atındağı kolxoz salınğan.

“Akderya’nın ğırıra yakasında **Qırov adındaki** kolhoz yer alıyormuş.

(Sultanov, 2018: 5)

+DAY: Bu ek, “gibi” anlamını vermektedir. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde sıfat yapma fonksiyonu bulunmaktadır. (Uygur, 2018: 82-83).

Köpşilik bolğanımız uşın sizdey tuwısqanlarğa kudiğımızdan sıw bergenbiz.

Sayımız çok olduğu **için sizin gibi** akrabalarımıza kuyumuzdan su verdik.

(Qayıpbergenov ,2018 :84)

-AK: Fiilden isim yapma ekidir. Vasıf isimleri yapar. Qaşaq “kaçak”, qorqaq “korkaq”

Özleri de äzzi, qorqaq el emes.

“Kendileri de kıymetli, **korkak hâlk** değil.”

(Qayıpbergenov ,2018 :15)

-mA/bA/pA: Bu ek fiilleri isimleştirerek vasıf özelliği kazandırır (Uygur, 2018: 82-83). *jallama “kiralık”, ezbe “palavaracı” vb.*

İşinde süzbe qaltalar ilinip qoyılatuğın edi.

“İçinde süzme peynirler asılarak koyulmuştu.”

(Qayıpbergenov ,2018 :182)

-KIn/GIn: Bu ek de fiilden isim yapan bir ektir. Vasıf isimleri yapar. *öskin* “boyly”, *solğın* “solgun” *sürgin* “sürgün” vb. (Uygur, 2018: 82-83).

Öskin Şaşları, kiygenleri orıs penen tatar baylarının balaları kiyetüwğın kiyimler

“**Uzun saçları**, giydikleri Rus ile Tatar zenginlerinin çocukları giydiği kıyafetleri...”

(Qayıpbergenov ,2018 :471)

Vasıf isimleri yapan ekler, tamlayan (sıfat) + tamlanan (isim) şeklinde kuruluşunda sıfat tamlaması oluşur. Sıfat tamlaması, vasıf yapma işlevi kazandıran eklerle yapıldığı gibi sentaktik bağlanma yoluyla tamlayan (sıfat) + tamlanan (isim) yapısında da oluşur.

Değerlendirme

Kıpçak Türkçesinin güney kolunda sıfat tamlamasını kurmak için tek bir yol yoktur. Sıfat tamlaması, sıfat unsuru ile isim unsurunun bağlanması sonucunda oluşmaktadır. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde bu bağlanma eksiz olarak gerçekleşebildiği gibi yukarıda da belirttiğimiz gibi, +II, +IIK +sIz, +ĞI, +DAy, +AK, -GIn, -ĞIr, +sAk, -mA, +çII vb. eklerle de yapılmaktadır. Bu eklerin her üç lehçede de varyantları bulunmaktadır. İşlev olarak aynı görevi görmektedir. Aynı zamanda işaret sıfatları, sayılar, sıralama sayıları, soru sıfatları, belgisiz sıfatlar ve sıfat-fiil ekleriyle de sıfat tamlaması yapılabilir.

Türkiye Türkçesinde eksiz yolla kurulan sıfat tamlamaları aynı yapıdadır. Örnek olarak; korkak çocuk, bilgili adam, aşksız hayat, solgun çiçek, taşlık arsa vb. sıfat tamlamalarını verebiliriz.

Kazak Türkçesindeki sıfat tamlaması yapma yollarıyla Türkiye Türkçesindeki sıfat yapma yolları kıyaslandığında Kazak Türkçesinde morfolojik yolla yapılan sıfat tamlamaları daha sık kullanılmaktadır.

Tahir Nejat Gencan “ad takımı” kavramını kullanarak üç gruba ayırmaktadır.

Sintaktik yolla yapılan sıfat tamlamaları, bu grup içerisinde değerlendirilmiştir. Örneğin; *memer saray, kerpiç duvar, ipek entari* vb. (Gencan, 1982: 88-89).

Ergin ise yazdığı *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde *demir kapı, altın saat, dolma kalem* örneklerini sıfat tamlaması olarak değerlendirmektedir (Ergin, 2013:359). Banguoğlu da yazdığı gramer kitabında, *sıfat takımı* bölümünde *başka bazı adlar da bir nesnenin yapılmış olduğu maddeyi göstermek üzere sıfat olarak kullanılıp sıfat takımı kurarlar.* demiştir. Bu tanımlı desteklemek için *demir kapı, altın kalem, gümüş şekerlik, taş köprü, tahta masa* vb. örnekleri *sıfat takımı* adı altında değerlendirmiştir (Banguoğlu, 1974: 299).

2.4. Tekrar Grubu

Tekrar grubu, diğer adıyla ikilemeler yakın ilişkili veya zıt anlamlı kelimelerin anlamını güçlendirmek ve pekiştirmek amacıyla yan yana gelerek tek bir sözcük görevi gören kelime grubudur (Eker, 2011: 428). Tekrar grubu cümlede; anlamı güçlendirme, abartma, devamlılık ve miktar bakımından yaklaşıklık bildirme görevindedir. Muharrem Ergin ise tekrar grubunu *tekrarlar* olarak adlandırmıştır. Ergin tekrar grubunu, *Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime guruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla eşittir.* şeklinde tanımlamıştır. Aşağıda tekrar grubunun yapısı verilmiştir;

1. İsim unsuru + 2. İsim unsuru: Tekrar grubu
Temel öge + temel öge |
|--|

Ancak iki isim unsuru rastgele yan yana gelerek tekrar grubu oluşturamaz. Bu isimler, anlamca birbirlerini pekiştiren anlamlar oluşturacak şekilde bir araya gelir. Kazak Türkçesinde tekrar grubu kelime grupları içerisinde değil, şekil bilgisi kategorisinde incelenmektedir. Kazak Türkçesinde tekrar grupları *qos sözder* başlığı altında incelenmektedir (Isqaqov, 1991: 107).

Kırgız Türkçesinde tekrar grupları kelimenin pekiştirilmesi için sözün tekrarı, kökün kısaltılması veya hecenin değiştirilmesi yoluyla meydana gelmektedir. Tekrar grupları, Kırgız Türkçesinin gramerinde şekil bilgisi içerisinde ele alınarak *koş sözder* adı altında incelenir (2015: 475).

Karakalpak Türkçesinde tekrar grupları, aynı cinsten kelimelerin tekrarlanması yoluyla oluşan kelime grubudur. Tekrar grubu eş anlamlı, zıt anlamlı, yakın anlamlı veya ilaveli tekrarlarla da oluşmaktadır. Karakalpak Türkçesinde bu konu *jup sözler* veya *täkirarlar* başlığı altında incelenir (Uygur, 2018: 247).

2.4.1. Aynen Tekrar Grubu

Kazak Türkçesi

Hiçbir eke bağlı olmadan kökün iki kere tekrarlanmasıyla yapılır. *jol-jol, biyik-biyik, kim-kim, äreñ-äreñ, qark-qark* vb. *Kos sözder*, köklerin tekrarlanma koşuluna dayalı oluşur. Bu sebepten dolayı bu grup *jay (kaytalama) kos söz* diye adlandırılır. (Isqaqov, 1991: 107).

Aynen tekrar grubunun, ilk kullanılan kökü anlam açısından farklılık yaratacak leksik bir anlam bildirmez. Kazak Türkçesinde aynen tekrar gruplarına kelimenin anlamını güçlendirmek amacıyla başvurulur (Isqaqov, 1991: 107-108).

Gazetterge **tez-tez** köz jügirtip ötedi, telefon soğadı.

Gazetelere **hızlı hızlı** göz gezdirip geçer ve telefon eder.

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 190)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde aynen tekrar grupları için özel bir tanımlama yapılmamaktadır. Kırgız Türkçesinde aynen tekrarlar: *çoñ- çoñ, uzun-uzun, köp-köp, türmök-türmök* vb. (Atabey, 1998: 138).

Agım oodarıp ketpegidey çoñ-çoñ taştardı booruna kısa kötörüp kelip, suu erkin kirip, erkin çıkkıday koñul kaltırıp imere tizdi.

Akışı değiştirip **büyük büyük** taşları göğsünde taşıyıp, suya hareket imkânı vermeden serbestçe çıktı.

(Aytmatov, 2008: 42)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde aynen tekrar grupları anlamı güçlendirmek amacıyla kelimelerin tekrarlanması yoluyla yapılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde aynen tekrarlar bazı durumlarda çoğul anlam kazandırmaktadır. Örneğin: *töbe-töbe* “dağlar-tepeler”, *oyın-oyın* “oyunlar, oyuncaklar” vb. (Uygur, 2018: 247).

Qanşa- qanşa gäp boldı.

Ne kadar ne kadar [ne kadar fazla] konuştuk.

(Qayıpbergenov, 2018: 107)

Değerlendirme

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde aynen tekrar grupları kelimelerin tekrarlanması yoluyla yapılır. Aynen tekrar grubunda tekrarlanan kelime kendi anlamı dışında başka bir anlam ifade etmez. Genel olarak pekiştirme işlevi olsa da Karakalpak Türkçesinde çoğul yapma özelliğine de sahiptir. Türkiye Türkçesinde de aynı yapıda ve işlevde kullanılmaktadır. Yavaş yavaş, uzun uzun, koca koca vb. (Eker, 2011: 428). Türkiye Türkçesindeki tekrar gruplarında ise tire kullanılmamaktadır.

2.4.2. Ek Almış Kelimelerin Tekrarlanmasıyla Kurulan Tekrar Grubu

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde ek almış kökün tekrarlanmasıyla kurulan tekrar grupları bulunmaktadır. Tekrar grubunun bu türü, köke yapım eki veya çekim eki eklenerek oluşmaktadır. *köre-köre* “göre göre”, *söyley-söyley*, “*söyleye söyleye*” vb. örnekler ek almış kelimelerin tekrarlanmasıyla kurulan tekrar grubunu teşkil etmektedir.

Ek almış kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşan tekrar grubu üç grupta incelenmektedir;

- a) Aynı ekin tekrarlanmasıyla oluşan tekrar grupları;

Söytip, bara bara sizder Kanadağa da jetesizder!

En son, gide gide Kanada'ya ulaşırsınız!

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 49)

b) Her iki unsurun da yapım eki aldığı (*orındı-orınsız, körikti-köriksiz*), bir unsurun yapım eki diğer unsurun da çekim eki aldığı (*üydi-üyge, koldı-kolına*) veya her iki unsuru da çekim eki aldığı (*bostan-boska, özinen-özi*) tekrar grupları;

Al endi bar ma, onan birdin despotizimi eşkimge des bermey turğan jağdayda ötirik özinen-özi printsipke aynalıwğa tiyis.

O, şimdi var mı? Onun despotluğu hiç kimseye yetmez, bu durumda yalan **kendi kendine** prensipte değişmesi gerek.

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 274)

c) Sadece bir unsurunun ek aldığı tekrar grupları;

*Osını ayttı da, bizge **bir-birden** pirog berdi...*

Bunu söyledi ve bize birer börek verdi.

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 13)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinin sentaksında bu grup ayrı bir başlık altında incelenmemiştir (Atabey, 1998: 135). Kırgız Türkçesinin edebi dil malzemesinden ek almış kelimelerin tekrarı yoluyla oluşan tekrar gruplarını tespit ettik.

*Bular emne üçün menin atamdı caktırışpayt, emne üçün anı maktaşpayt degen oy menen **kayta-kayta**: Al ölbödü! Al ölbödü!- dep catti.*

Bunlar neden benim babamı sevmiyorlar, neden onu övmüyorlar düşüncesiyle **tekrar tekrar**: O ölmedi! O ölmedi diye konuşuyorlar.

(Aytmatov, 2008: 15)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde bu konu ayrı bir başlık altında ele alınmamıştır. Ancak, yapı olarak bağlamın içerisinde bulunmaktadır.

Abılqayırдың qayta-qayta ötinişi boyınşa orıs patşalıǵınan kelgen elşilerge “bizdi de orıs qol astına alın” dep köp biylerdiñ arız etkenine de toǵız jıl.

Abulkadir’in **tekrar tekrar** ricası üzerine Rus çarlığından gelen elçilere “bizi de Rus idaresi altına alın” diye çok fazla yöneticinin istemesi üzerinden dokuz yıl geçti.

(Qayıpbergenov, 2018:16)

Değerlendirme

Ek almış kelimelerin tekrarlanmasıyla oluşan tekrar grubuyla aynen tekrar grubu arasında görev bakımından bir fark yoktur. Tekrar grubunun her iki tekrar grubu da anlamı güçlendirmektedir. Arasındaki tek fark ise ek almış kelimelerden oluşmasından ileri gelmektedir. Türkiye Türkçesinde bu yapı aynen tekrar gruplarının içerisinde ele alınmaktadır. Ancak, Kazak ve Kırgız Türkçesi bu iki başlığı ayrı değerlendirmiştir. Karakalpak Türkçesinde ise ayrı bir kategoride incelenmemiştir.

2.4.3. Kökün sesi değiştirilerek kurulan Tekrar grupları Kazak Türkçesi

Kelimenin kökündeki sesin değiştirilmesi yoluyla elde edilen tekrar gruplarıdır. Buna örnek olarak; kisi-misi “insan minsan”, qağaz-mağaz “kâğıt mâğıt”, kitap-mitap “kitap mitap” vb. ikilemeler verilebilir. Tekrar grubunun bu türünde, kökün başına bir ses getirilir. Kelimelerin tekrarlanmasıyla ritimsel bir uyumla söylenerek kalıplaşır. Bu biçimde kullanılan tekrar gruplarında yeni bir leksik anlam oluşmaz. Bu türdeki birinci isim unsuruna anlam ayırt eden bir yapım eki işletilemez. Herhangi bir anlamsal değişim yoktur. Bu gruptaki tekrar gruplarında fonetik değişim özelliklerine göre, semantik farklar oluşmaktadır. Örneğin: *kisi-misi*, *nan-pan* vb. gibi tekrarlarda küçüklük anlamına benzer bir anlam fark edilir. *Sart-surt*, *jalt-jult* örneklerinde böyle bir anlam kazanmazlar (Isqarov, 1991: 109).

Tekrar gruplarının genellikle ikinci isim unsuru değişir. Değişim, ikinci unsura ünsüz ses eklenmesi yoluyla yapılır. Ünsüz seslerle yapılan tekrarlara örnek olarak; *süt-müt, sıyır-mıyır, şay-pay, kempir-sempir* ikilemeleri verilebilir. Tekrarlanan öge ünlü değişimi yoluyla yapıldığında ise *aris-urs, tars-turs* vb. örneklerle karşılaşırız. Kazak Türkçesinde tekrar grubu oluşurken sadece ilk ses değişmez, iç sesteki ünlünün değiştirilmesiyle elde edilen tekrar grupları da bulunmaktadır. Örneğin, *jalt-jult* ikilemesinde tekrarlanan unsurun ünlü sesi değişmiştir (Isqarov, 1991: 111).

Aşağıda kökteki sesin değiştirilmesiyle elde edilen tekrar gruplarının özellikleri verilmiştir;

Kelimenin ilk sesi sessiz olursa, kök tekrarlanırken çoğunlukla /m/ eklenerek tekrar grubu elde edilmektedir (*tas-mas, qol-mol, köz-möz, tis-mis*, vb.). Bazı durumlarda ise /m/ sessizi yerine /s/ sessizi tercih edilir (*kempir-cempir, märe-säre*) Nadiren /p/ sessizinin de tercih edildiği görülmektedir (*şay-pay, nan-pan*).

- a) Sözü ilk sesi ünlü olursa, ünlü sesin önüne /m/ sessizi türetilir.
Örneğin: *At-mat, et-met, ot-mot, ı-mıs, üy-müy, oşaq-moşaq, öre-möre, ıcqırq-mıcqırq, üskiriq-müskirik* vb.
- b) Yansıma sözlerde ünlülerin değiştirilmesi yoluyla tekrar grubu elde edilir. (*ars-urs, dañ-duñ, şañ-şuñ, şaqır-şuqır, satır-sutır, qarañ-kurañ, japır-jupır, jaltañ-jultañ* vb.

At köligine burın atağan bolımsız **pul-mulın** da bermwdiñ aylasın istep jatır.

Binek atına önceden söyleyen ihmalkâr **para mara** da vermemeye çalışıyor.

(Avezov, 2008: 164)

Kırgız Türkçesi

Kelime kökündeki sesin değiştirilmesiyle elde edilen tekrar grubu, Kırgız Türkçesinde kökün sesinin değiştirilmesi ya da sesin türetilmesi yoluyla oluşturulmaktadır. Örneğin: *tars-turs* “şakır-şukur”; *dank-dunk, cark-curk, calt-cult, şaşıp-buşup* “apar topar”; *ırım-cırım* “batıl inanç, hurafe”; *çort-mort* “şeytan”; *az-maz* “çok az” vb. (Atabey, 1998: 138).

Üygö kirgen soñ şaşıp-buşup erinin suu kiyimin çeçti, kurgaktap kiygizip, üstünö içik captı, samoor apkelip, çay sundu.

Eve girdikten sonra **apar topar** ıslanmış kıyafetini çıkardı, kurulayıp giyerek üstünü kapattı semaveri getirip çay ikram etti.

(Aytmatov, 2008: 99)

Bu yolla yapılan tekrarlar, *tars-turs* “şark-şurk”, *dank-dunk*, *cark-curk*, *calt-cult* örneklerindeki gibi tabiat taklidi de olabilir.

Aylana calt-cult cıbırlagan tolkun, akjaldangan çoñ deñiz.

Etrafta **pırıl-pırıl** kabaran dalgalar, taşan büyük deniz.

(Aytmatov, 2008: 322)

Karakalpak Türkçesi

Tekrar eden ikinci unsurdaki ünsüz sesinin değiştirilmesi veya unsura ünsüz sesin eklenmesi yoluyla oluşturulmaktadır. Genellikle /m/, /p/, /b/, /s/ ünsüz seslerinden birinin eklenmesi yoluyla yapılmaktadır.

Palav-malav “pilav milav”, adam-madam “adam madam”, şay-may “çay may” Şara-bara “eski eşyalar”, alymat-balamat “belirti”. ağaş-pağaş “ağaç mağaç”, şelek-pelek “kova mova”, nan-pan “ekmek-mekmek”, tamaq-mamaq “yemek memek” Pıyaz-sıyaz “sebzeler”, may-say “yağ ve ondan üretilen ürünler”, toy-soy “eğlenceler, düğünler ve bayramlar”, kiyim-siyim “kıyafetler” Xabar-atar “haberler”, bığan-cığan “karışıklık, dağınıklık”, azan-tazan “kargaşa” vb.

Bärha usınday waqta jtynalıp artıq aspay nan-pan tapqanlar aşlarına usı kārada berip toydıradı.

Bärha böyle bir zamanda biraz toplayıp **ekmek mekmek** bulanlar açlıklarını giderirler.

(Qayıpbergenov, 2018: 66)

Değerlendirme

Kıpçak Türkçesinin güney kolunda kökteki sesin değiştirilmesiyle elde edilen tekrar grubu; /m/, /b/, /p/ ve /s/ sesleri kullanılarak yapılmaktadır. Bu yolla yapılan ikilemeler ayrı bir leksik bir anlam bildirmemektedir. Bu ikileme de pekiştirme maksadıyla oluşturulmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise bu ikileme türü sadece /m/ ünsüz sesinin eklenmesi yoluyla yapılmaktadır. Örneğin; kitap mitap, para mara vb.

2.4.4. Kökü Kısaltarak Kurulan Tekrar Grubu

Kazak Türkçesi

İsim unsurlarından birinin kökü kısaltılarak elde edilen tekrar grupları da Kazak Türkçesinde *qos sözder* başlığı altında incelenmektedir. Örnek olarak; *ap-aşçı, jap-jaqsı, kip-kişene, tep tegis, tip-tig, sap-sarı* vb. ikilemeleri verebiliriz. Kazak Türkçesinin gramerinde bu konu *üsteme buwını* veya *küşeytpe buwını* başlıkları altında değerlendirilmektedir. *Küşeytpe buwın* iki yolla yapılır (Isqaqov, 1991: 111).

- a) *Küşeytpe buwını* kısaltılarak sonuna “p” sesi eklenir. Örneğin; *taza, tap-taza; alasa, ap-alasa; ap-aşıq, oñay, op-oñay; sarı, sap-sarı* vb.

Men tilesem dār hāl jüzderin xalıq aldında kap-kara etip tañbalaymın.

İstersem hemen yüzlerini hâlkın önünde **kap kara** ederek işaretlerim.

(Avezov, 2006: 32)

- b) Eğer tekrarlanan unsur ünsüz bir sesle biterse son ses düşürülerek “p” sesi eklenir. Örneğin; *keñ, kep-keñ; sur, sup-sur* vb.

Kısaltılma yoluyla yapılan tekrar grubunda kısaltılmış ögeler, hiçbir zaman leksik anlam katmaz. Sadece anlamı kuvvetlendirir ya da zayıflatır (Isqaqov, 1991: 111).

Sarmolla kıp-kızıl bop tutana tüsti de:

Sarmolla kıp kırmızı olup dedi ki:

(Avezov, 2006: 31)

Qaytalama qos sözder, söz diziminde, temel gramerin içinde hangi kelime grubunda bulunuyorsa tekrarlandığında da aynı kelime grubuna ait kalmaya devam eder.

Kırgız Türkçesi

Kökü kısaltılarak kurulan tekrar grubu, Kırgız Türkçesinde de Kazak Türkçesiyle aynı işleve sahiptir.

Cap-cañı ötügümdü.

Yep yeni çizmeler.

(Aytmatov, 2008: 427)

Karakalpak Türkçesi

Kökü kısaltılarak kurulan tekrar grupları, Karakalpak Türkçesinde Kazak ve Kırgız lehçelerinde olduğu gibi aynı yapı ve kuruluşa sahiptir.

Örtten keyingi qap-qara tübirlerdiñ pısqıwın qan tamşıları öşirip jattı.

Yangından sonra kap kara köklerin damla damla kanlar söndürdü.

(Qayıpbergenov, 2018: 485)

Değerlendirme

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde bu tekrar grubu aynı kuruluşa ve işlevde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de bu durum aynıdır. Kökü kısaltarak oluşan tekrarlar, kelimeye âdeta *daha* anlamı kazandırır. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmak gerekirse mas mavi, kap kara, kıp kırmızı vb. tekrarlar daha mavi, daha siyah, daha kırmızı anlamına gelmektedir.

Semantik Olarak İki Kelimenin Bir Araya Gelmesi Sonucu Oluşan Tekrar Grupları

Semantik yolla kurulan tekrar gruplarının unsurları ikisi de birbirinden bağımsız anlamlara sahiptir. Ancak, anlamlarına göre bir araya gelmektedir. Örneğin, zıt anlamlı veya eş anlamlı olmaları iki unsur arasında bağıntı kurmaktadır. Bunun gibi, unsurları anlamlı olan tekrar grupları semantik açıdan üç gruba bölünmektedir.

2.4.5. Zıt Anlamı kelimelerle Kurulan Tekrar Gruplar

Kazak Türkçesi

Zıt anlamlı kelimelerle oluşan tekrar grupları anlamı toplama veya gruplama özelliğine sahiptir. Tekrar grubunun unsurları, birbirine esas ya da yardımcı unsur olarak görev yapmazlar. Her iki unsur da eşit derecede görev yapmaktadır. (Isqaqov, 1991:115).

Olar janazadan, fıdyadan xatimnen jäne ölgen adamnın jetisi men qırqınan küni-tüni mol jem ayırıp jatır.

Onlar cenazeden, fidyeden, hatimden ve ölen insanların yedisi ile kırkıdan **gece gündüz** kar ediyor.

(Avezov, 2006: 17)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde zıt anlamlı kelimelerle kurulan tekrar grupları, *karama-karşı koş sözder* başlığı altında incelenmektedir. *oñ-ters, çoñ-kiçine, karı-caş, ulıñ-kiçüü, cakşı-caman, astı-üstü, aldı-artı, kün-tün, dos-düşman* vb. (Atabey, 1998: 137).

Oşentip koşulup oynoor kurbusu cok calgız balanın dos-düşpanı dep tapkanı, düynö dep körgön bakkanı uşular.

Bu şekilde oynayacak arkadaşı olmayan yalnız çocuğun **düşmanı dostu** diye bulduğu dünya olarak görünür bunlar.

(Aytmatov, 2008: 21)

Karakalpak Türkçesinde

Karakalpak Türkçesinde zıt kelimelerle yapılan tekrar grupları biçim bilgisi içerisinde ele alınmıştır. Bu yapıda gerçekleşen tekrar gruplarındaki zıtlıkların ayırt edilmesi maksadıyla oluşmaktadır (Uygur, 2018: 247-248)

Esim biy, **jaqsı-jaman** demedi.

Esim biy, **iyi** [veya] **kötü** demedi

(Qayıpbergenov, 2018: 477)

2.4.6. Benzer Anlamli Kelimelerle Oluşturulan Tekrar Grupları

Kazak Türkçesi

Birbirine yakın anlamli kelimeler bir araya getirilerek oluşturulmaktadır. Sınıflama ve derleme anlamı vermektedir. Örneğın; *zärä-kut, dos-jar, aşıw-ıza, jılğa-jıra, qawıp-qater, e-tüs, minez-kulıq, sawıq-sayran, iyis-qonıs* gibi isimler; *şarşap-şaldığıp, oylanıp-tolmay, pişip-tolmay, arığan-talğan* gibi fiiller, anlamca yakın kelimelerden kurulmaktadır. Ancak ikilemelerin bu türü sınıflama veya toplama anlamı bildirir. (Isqaqov, 1991: 118).

Kök kombinezondı mığım dene küç-kubattan qaytakuyılğan.

Mavi tulum tekrardan güç kuvvet kazanmış.

(Zeynolla Qabdolov şığarmaları, 2014: 14)

Kırgız Türkçesi

Tekrar grubunun bu türünde eş anlamli kelimeler bir araya gelerek tekrar grubu yapısı oluşturur. *sak-salamat, aman-esen, küç-kubat, cardı-calçı, kedey-kembagal, alduu-küçtüü, açık-aykın* vb. (Atabey, 1998: 138-139).

Uşul ubakattın içinde, attar kayra et alıp, küç-kubatına kire alabı?

şu süre zarfında, atlar tekrar kilo alıp, **gücünü kuvvetini** geri kazanabilir mi?

(Aytmatov, 2008: 201)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde yakın anlamli sözcüklerin bir araya gelmesi sonucunda oluşmaktadır. Anlamı güçlendirerek pekiştirme istikametindedir.

Ol ol ma, köşe-köşe jol azabın şekkenler menen tuwışan-tuwğanlarınan, ata-analarınan, perzentlerinen ayrılğanlar talay ret közinşe sekti de, talay ret izinen kesek ılaqtırdı.

O o mu, sokakta yol azabını çekenlerle akrabalarından, **anne babalarından**, çocuklarından ayrılanlar çok fazla azarladı, çok fazla takip etti.

(Qayıpbergenov, 2014: 374)

2.4.7. Bağıntılı/Eş anlamlı kelimelerle kurulan Tekrar Grupları

Kazak Türkçesi Eş anlamlı kelimelerle yapılan tekrar grubudur. Bu şekilde yapılan tekrar grupları genelleme ve toplama anlamı verir. Örneğin: *ağa-ini, äke-şeşe, ayaq-qol, ökpe-bawır, ıdıs-ayaq, şaň-topan, ağayın-tuwğan, etek-jeň, qazan-oşak, qol-qanat, soqa-sayman, tösek-orın* ve *öner-bilim* gibi bağıntılı kelimelerden oluşmaktadır (Isqaqov, 1991: 119).

Kimniň basına at qoyıp keledi ağayın-tuwğan!?

Kimin adını koymak istersiniz **kardeşlerim!**?

(Avezov, 2006: 189)

Kırgız Türkçesi

Bağıntılı kelimelerle kurulan tekrar grupları iki denk kelimenin birbiriyle ilişki kurması sonucu oluşmaktadır: *alma-örük*, (eki denk cemiş) *idiş-ayak* (iki denk buyum), *kurt-kumurska*, *kazan-ayak*, *çımın-çirkey*, *muzoo-torok*, *koy-kozu*, *kulun-tay* vb. (Atabey, 1998: 139).

Sakal-çaçı bıırul, kınuday ak dese de bolor.

Sakalı saçı kıvırcık, kuğu gibi ak da diyebiliriz.

(Aytmatov: 2008: 20)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde bağıntılı kelimelerle kurulan kelime grupları eş, denk, bağıntılı ve aynı anlamı ifade eden kelimeler kullanılarak oluşturulur. Bu şekilde oluşan kelime grupları anlatımı güçlendirir ve pekiştirir. Benzer kelimelerle kurulan tekrar gruplarıyla fonksiyonel olarak aynı görevdedir (Uygur, 2018: 247).

Quday-aw xayal qılıp kem jarattıñ

Qol-qanat el-jurtıma bolmas pa edim?

Ah Allah'ım hayal edip az yarattın

Kol kanat yurduma olmaz mıydım?

(Qayıpbergenov, 2014: 232)

Değerlendirme

Semantik düzlemde birbirine zıt, bağıntılı ve benzer anlamlarla kurulan tekrar gruplarında hiçbir morfolojik bağlanma görülmemektedir. Semantik düzlemde kurulan kelime gruplarının Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesi dâhilinde herhangi bir farkı gözlenmemiştir. Türkiye Türkçesinde benzer bağlanmalar metin içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse; benzer kelimelerle kurulanlar için kılık kıyafet, hâl hareket, el yüz, para pul, tabak çanak vb.; zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar için siyah beyaz, iyi kötü, uzak yakın, az çok vb.; eş anlamlı kelimelerle kurulanlar için çehre yüz, bet beniz, kadir kıymet vb. ikilemeleri gösterebiliriz. Bu kelime grupları zaman içerisinde kalıplaşarak insanın kavramsal düzlemde doğayı algılayışını ve düşünüş şeklini kültürel açıdan bize tasvir etmektedir. Bu tanıımı genel olarak bütün tekrar grubu çeşitleri için söylemek mümkündür. Ancak semantik düzeyde bir araya gelen kelime grupları gramer açısından hiçbir koşula bağlı kalmadan oluştuğu için bunu daha iyi ortaya koymaktadır.

2.5. Sayı Grubu

Sayı grubu basamak sistemine göre sayıların yan yana gelmesiyle oluşan kelime grubudur (Özkan & Sevinçli, 2015: 96; Ergin, 2013: 675; Karahan, 2013: 72; Altun, 2011: 20).

sayı unsuru + sayı unsuru

(basamak sistemine göre sıralanması şartıyla)

Kazak Türkçesinde sayılarla oluşan kelime grupları vardır. Ancak, bu grup Türkiye Türkçesinin sentaks anlayışına göre sıfat tamlaması kategorisinin içerisine dâhil edilmektedir. Sayı grubu, basamak sistemine göre bir araya gelen sayıların kurduğu kelime grubudur. Kazak Türkçesinde sayı gurubu için özel bir kategori ayırmamıştır.

Kırgız gramerinde sayılar, kelime gruplarının içerisinde yer almamaktadır. Sayılar biçim bilgisi içerisinde *san atooçtor* başlığı altında incelenmektedir. Ancak, sayıların yan yana gelmesi yoluyla oluşan bir kelime grubu bulunmamaktadır (Carapov, 1979: 21-22).

Karakalpak Türkçesinin sentaksında sayı grubu için özel bir gruplandırma yapılmamıştır. Basamak sistemine göre bir araya gelen sayıların kurduğu kelime grubudur (Uygur, 2019: 249).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinin gramerinde ayrı bir başlık altında incelenmemektedir. Ancak, Türkiye Türkçesinin anlayışına göre sayı grubu yapısını, Kazak Türkçesinin dil malzemesini tarayarak tespit ettik.

Sayı grubu belirli mantık kuralına göre sayıların yan yana gelmesiyle, on ve ondan büyük sayıların, dilde ifade edilmesiyle oluşan kelime grubudur (Özkan & Sevinçli, 2015: 96; Ergin, 2009: 675; Karahan, 2013: 72; Altun, 2011: 20). Kısaca sayı gruplarını, sayıların basamak sistemine göre kurallı bir biçimde bir araya gelmesi olarak tanımlayabiliriz. Örnek olarak; *jetmiş bes* “yetmiş beş”, on eki “on iki”, *bır miñ bes jüz otız bes* “bin beş yüz otuz beş” vb. verebiliriz.

Kazak Türkçesinde sayılar, sıfatların içerisinde alt bir başlık olarak değerlendirilmiştir. Sayılar matematik alanında daha çok kullanılır. Ancak, sayılar sentaksın araştırma sahası içerisinde de bulunmaktadır. Bu konu hakkında Kazak dilbilimci Balakayev, sayıların kendi aralarında sınıflandırmalarını tarihsel bir sürece ve düşünüşe ait olduğunu belirtmektedir (Balaqayev & Qordabayev 1971:61). Şu anda kullanılan modern Türk dilindeki sayıların Eski Türkçeden geldiğini düşündüğümüzde bu görüşün temelini sağlam olduğunu görmekteyiz. Eski Türkçeye nazaran modern Türk dillerinin söz varlığının genişlemesi ve sentaks yollarının gelişmesi sayı grubuna da doğrudan etki etmiştir.

Qulager üş jüz attan jeke-dara ozıp keledi.

Kulager, **üş yüz** atı tek başına geçer.

(Nuqatov, 2013:6)

Alğaşıq poema Panfilovşı jiyirma segiz batırdıñ biri Narsutbay Esbolatovtıñ maydandağı patriottıq qıyıldarın, erlik kazasın bayandawğa arnalğan.

“İlk şiir Panfilovcu **yirmi sekiz** kahramanın biri olan Narsutbay Esbolatov’un savaş alınındaki vatansever eylemlerine, kahramanca ölümüne adanmıştır.”

(Nuqatov, 2013: 65)

Biraq sonda da keyde küinde on bes, keyde jiyirma-aq tıyn.

“Ama o zaman da bazen günde **on beş**, bazen yirmi tıyn³”

(Avezov, 2006: 42)

Kırgız Türkçesi

Kırgız gramerinde, sayılar kelime gruplarının içerisinde yer almamaktadır. Sayılar, sayı sıfatları içerisinde incelenmektedir. Kırgız Türkçesinde sayılar tamlanan ve tamlayan unsur olarak değerlendirilmiş ancak sayıların yan yana gelmesi herhangi bir kategoriye dahil edilmemiştir.

Kırgız gramercilik anlayışı esasında sayılar ikiye ayrılmaktadır (Çengel, 2017 :186):

a) Basit Sayılar (*Cönököy San Atooç*)

Basit sayılar tek bir sözcük olarak bulunan sayılardır. Kelime grubu oluşturma özelliği yoktur.

b) Bileşik Sayılar (*Tataal San Atooç*)

Bileşik sayılar, Türkiye Türkçesinin anlayışına göre kelime grubuna karşılık gelmektedir. Kırgız Türkçesinin gramerinde, sentaktik kuruluşla kurulan kelime gruplarının arasında yer almaktadır. Bu yapı, sayıların eksiz bir şekilde yan yana gelmesiyle oluşmaktadır. *on eki, üç cüz, beş miñ, üç cüz eki* vb.

*Tataal san atooç*lar iki şekilde yapılır:

c) En Az İki Sayı Unsuruyla Yapılanlar (Bir Amalduu San Atooçtor)

İki sözcükle yapılan sayılara denir. Türkiye Türkçesinde sayı grubu olarak geçen *on bir, on eki, altmış beş, cıyırma iki* vb. örnekleri sayı grubu başlığı altında değerlendirilmektedir.

d) Üç Sayı Unsuruyla Yapılanlar (*Köp Amalduu San Atooçtor*)

³ Metal, bozuk para, kuruş.

İkiden daha fazla sözcükten oluşan sayılara “köp amalduu san atooçtor” denir. Bu türdeki sayılar Türkiye Türkçesi içerisinde sayı grubu olarak incelenmektedir.

Cüz altmış beş, bir miñ üç cüz altmış toguz, vb. (Çengel, 2017: 186-187).

Baldardın eñ ulusu, on beşte, aylasız kerkeyet.

Çocukların en büyüğü, **on beş** yaşında çaresiz başı dik yaşıyor.

(Aytmatov, 2008: 190)

Jıl on eki ay toodobuz, siler bolso minday çöptön şuudurap çoñoyot ekensiñer.

“Yılın, **on iki** ayı dağdayız, sen bu ot gibi büyüyorsun.”

(Aytmatov, 2008: 11)

Mergender on segiz ayrı müyüz buğu taap, atıp öltüröt.

“ Avcılar **on sekiz** ayrı boynuz(lu) geyik bulup, vurup öldürür.

(Aytmatov, 2008: 261)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinin sentaksında, sayı grubu için özel bir gruplandırma yapılmamıştır. Basamak sistemine göre bir araya gelen sayıların kurduğu kelime grubudur. *Bir miñ toğız jüz altıps* “bin dokuz yüz altmış”, *jetpis jedi* “yetmiş yedi”, *üş milion* “üç milyon” vb.

Karakalpak Türkçesinin biçim bilgisinde sıfatların içerisinde *sanlıq* “sayı” olarak dört ana başlık altında değerlendirilmektedir: (Uygur, 2018: 249)

1)Asıl sayı sıfatları

2) Sıra Sayılar

3)Üleştirme sayı sıfatları

4)Kesir sayılar

Bu gruplar sıfat başlığı altında değerlendirilse de asıl sayıların basamak düzenine göre sıralanmasıyla sayı grubunun elde edilebileceğini söyleyebiliriz. Bu farkı iyi açıklayabilmek için yetmiş yedi, üç milyon sayı grubuyken beş bin, üç yüz sıfat tamlaması oluşturmaktadır (Uygur, 2018: 153-155)

Jasım on beske jetse, Maman ağağa ayıp jarısqa kosılar edim.

Yaşım **on beş** olsa, Maman ağabeye söyleyip yarışa katılırdım.

(Qayıpbergenov, 2018: 28)

Bunan on jeti jıl ilgeri Junğarlardıñ zalım xanı şabıwıl baslap eldi parra-parra kıldı.

Bundan **on yedi** yıl önce Jungarlar'ın zalim hanı saldırmaya başlayarak ülkeyi parça parça etti.

(Qayıpbergenov, 2018: 16)

Değerlendirme

Yukarıda da belirttiğimiz üzere; Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkçesinde sayı grubu kelime gruplarının arasında değerlendirilmemiştir. Sayılar, sayı sıfatları olarak sıfat kategorisinin içerisinde yer almıştır. Türkiye Türkçesinin sentaksına göre sayılar da kendi aralarında kelime grubu oluşturmaktadır.

L. Karahan sayı grubu hakkında *sayı grubunun sıralanma prensibini basamak sistemi oluşturur.* diye açıklamıştır (Karahan, 2013: 72). En büyük sayı başta küçük sayı ise sonda bulunmaktadır. Bu sayı grupları ek almadan birleşir ve birbirinden ayrı yazılmaktadırlar. altmış dört, seksen dokuz vb. Kelime grubu biçiminde bulunan her sayı, sayı grubuna dâhil değildir. Bir sayı, sayı grubuna ait olabildiği gibi sıfat tamlaması da oluşturabilir. Genellikle ana sayılar sıfat tamlaması olurken ara sayılar sayı grubu olmaktadır. Sıfat tamlamasında vurgu baştayken sayı grubunda vurgu sonda olmaktadır. *(iki yüz / beş bin / otuz milyon- (sıfat tamlaması) on bir / doksan iki / yüz elli dört (sayı grubu)* Sayı grubunda milyon basamağına kadar sayı ve binli ögeler olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Milyonlardan oluşan sayılar üç unsurlu, milyarlardan oluşan sayılar ise dört unsurdan oluşmaktadır. Her grup kendi arasında sayı ya da sıfat tamlaması olabilir. Beş yüz yetmiş / kırk beş bin dokuz yüz altmış / beş milyon altı yüz elli bin sekiz yüz elli. Sayı grubu sentaks içinde isim veya sıfat görevini üstlenebilir. (Karahan, 2013: 72-73).

2.6. Birleşik İsim Grubu

İki özel ismin bir araya gelmesi ve kalıplaşması yoluyla oluşan kelime grubudur.

Özel İsim + Özel İsim

Birleşik isim grubu, en az iki kelimenin ses kaynaşması veya sözcük türü kayması sonucunda aralarına herhangi bir ek gelmeyecek düzeyde sıkı bir ilişki kurduğu kalıplaşma olarak tanımlanmaktadır (Eker, 2011: 247). Ergin ise, *birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur*. olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda Ergin, ikiden fazla olmak üzere şahıs isimlerinin birleşik isimleri oluşturduğunu açıklamaktadır. Birleşik isimlerle birleşik kelimelerin de ayırt edilmesi, idrak edilmesi son derece elzem bir konudur. Ergin bu hususla ilgili bu kelime grubunun tek kelime şeklinde ortaya çıktığını belirtmiştir (Ergin, 2006: 385).

Kazak Türkçesinde kelime gruplarında birleşik ismi karşılayacak bir grup yoktur. Türkiye Türkçesiyle aynı yapıda olduğu görülmüştür (Sevim, 2003: 69). Ancak, Türkiye Türkçesinde birleşik isim olarak sınıflandırılmış yapıyı Kazak Türkçesinde isimlerle yapılan kelime grupları arasında görmekteyiz.

Kırgız Türkçesinde birleşik isimler *tataal zat atooç* başlığı altında incelenmektedir. Birleşik isimler, bir eşyanın veya kişinin özel adı olma kaidesiyle kelimelerin bir araya gelmesi şeklinde tanımlanabilir. Birleşik isim en az iki isimle oluşmaktadır (Atabey: 1998: 176). Aynı zamanda Kırgız Türkçesinde *tamlayan unsuru isim olan kelime grupları* arasında da değerlendirilebilir.

Karakalpak Türkçesinin sentaksında birleşik isim grubu ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Uyğur, birleşik isim grubunu *özel isim veya nesne isimlerinin eksiz olarak birleşmesi sonucunda oluşan kelime grubudur* olarak tanımlamıştır (Uyğur, 2018: 251).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde bu yapı iki veya daha fazla özel ismin birlikte kullanılmasıyla kurulmaktadır. Örnek olarak, *Dosmuhamet*, *Temirjan*, *Kız Jibek*, *kulqanı* vb. verebiliriz (Sevim, 2003: 70).

Bulardıñ atqoşısı esebide jürgen jumannıñ ülken balası qoñır buyra saqaldı, boz közdi muhametjan.

“Bunların yöneticisi olan Juman’ın büyük çocuğu kahverengi dalgalı sakallı, kahverengi gözlü **Muhametjan**.”

(Aytmatov, 2006: 7)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde birleşik isim grubu, *tamlayan unsuru isim olan kelime grupları* başlığı altında değerlendirilmiştir. Aşağıda Kırgız Türkçesinde birleşik isim grubunun yapısal özellikleri verilmiştir;

-Her iki isim de eksiz olarak birleşir.

- Tamlanan unsuru özel isim olan sıfat tamlamaları zaman içerisinde kullanılarak birleşik isim grubu oluşturmuştur.

- Birleşik isimler cümle içerisinde isim görevi görmektedirler (Atabey, 1998:178).

Orozkul çoñ emespi, cumuşunun baarın Momun çal bütüröt.

Orozkul büyük değil mi, işinin hepsini yaşlı Momun bitiriyor.

(Aytmatov, 2006: 33)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde birleşik isim grubu ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Nesne isimlerinin birleşimi sonucunda başka bir anlam ifade eden yapılar da birleşik isim kategorisinde değerlendirilebilir (Uygur, 2018: 251).

Karakalpak Türkçesindeki bu yapılar da birleşik isim grubunun içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıca, belirtisiz isim tamlamasının, tamlanan unsurundaki III. tekil şahıs iyelik ekinin sıfırla nöbetleşmesiyle meydana geldiğini düşünmekteyiz* belbaw “kemer”, asqazan “mide”, qolğap “eldiven vb. Örneğin, belbaw < bel bawı “<bel bağı”, asqazan< as qazanı “mide”, qolğap < qol ğabı “el kabı” şeklinde oluşmuştur. Bu kelimelerin birlikte kullanılması sonucu kalıplaşmıştır. Benzer örnekler, incelediğimiz diğer lehçelerde de bulunmaktadır.

Qaraqalpakstan ilimler akademiyası “Karakalpakistan Bilimler Akademisi”, İbrayım Yusupov, Orazbay Äbdirahmanov vb. (Uygur, 2018: 252).

Atalar, ağalar öltürdim, Jandosbaydı öltirdim.

Atalar, ağalar öldürdüm **Jandosbay**’ı öldürdüm.

(Qayıpbergenov, 2018: 91)

Değerlendirme

Birleşik isim grubu, Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda aynı yapı ve işlevde kullanılmaktadır. Birleşik isimler, özel isimlerin yan yana gelmesi sonucu oluşmaktadır. Karakalpak Türkçesinde örnek verdiğimiz gibi iki ismin kalıplaşması yoluyla yeni anlamlar ifade etmektedir. Birleşik isimlerin kelimelere yeni anlamlar kazandırması, yeni terimler üretmesi dildeki zenginliği arttırmaktadır.

2.7. Unvan Grubu

Özel isimle birlikte unvan kullanılması sonucunda oluşan kelime grubudur.

Özel İsim + Unvan

Unvan grubu, bir şahsın adıyla unvan ya da akrabalık belirten bir ismin yan yana eksiz bir biçimde gelmesiyle oluşur. Kemal Paşa, Piri Reis, Mustafa Çavuş vb. (Eker, 2011: 427). İstisnai durumlar dışında unvanlar sonda olmaktadır. Batı dillerinde unvan grubu, tam tersi şeklinde oluşmaktadır. Resmî ve edebî dilde önce isim sonra unvan gelmektedir. Ancak, Türkiye Türkçesinin konuşma ağzında bu şekilde yapılar da bulunmaktadır.

Kazak Türkçesinde unvan grubu ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Bununla birlikte Kazak Türkçesinde unvan grubunu karşılayan yapılar bulunmaktadır. Unvan grubu bir şahsın adı ile unvan ya da akrabalık bildiren bir ismin yan yana kullanılması sonucu oluşmaktadır.

Kırgız Türkçesinde unvan grubu, kelime gruplarına dahil edilmemiş, *candamahuu tüşündürmө müçө* başlığı altında değerlendirilmiştir (Atabey, 1998: 176).

Karakalpak Türkçesinde bir isim ve ondan sonra gelen unvan unsuruyla unvan grubu oluşmaktadır. Bu lehçenin gramerinde unvan grubu ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir.

Kazak Türkçesi

Unvan grubu, Kazak Türkçesinde diğer Türk lehçelerinde olduğu biçimde kurulmaktadır. Kazak Türkçesinde unvan grubu için bir sınıflandırma bulunmamaktadır.

Abay ağa, ac pişip qaldı.

Abay ağa, yemek pişti.

(Avezov, 2006: 18)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde unvan grubu, kelime gruplarına dahil edilmemiş, *candamaluu tüşündürmө müçө başlığı* altında değerlendirilmiştir. Bu başlık altında genellikle insan isimleri ele alınmıştır. Kırgız Türkçesinde kullanılan unvanlardan bazıları; *Ağa* “ağabey”, *ak sakal* “yaşlı”, *baatır* “kahraman”, *cılıkıcı* “atları otlatan kimse; çoban”, *ene* “anne”, *mirza* “bey”, *suluu* “güzel”, *ağay* “hoca”, *apa* “anne”, *baybiçe* “hanım”, *çalmacı* “kementçi”, *karıya* “ihtiyar”, *muğalim* “öğretmen”, *tentek* “haylaz”, *ake* “amca”, *ata* “baba”, *ece* “abla” vb. (Atabey, 1998: 174).

Seydakmat ake, batıraak çığınız, bizdin eldi kutkaralı.

Seydakmat amca, acele çıkınız, bizim hâlkı kurtaralım.

(Aytmatov, 2008: 121)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde, özel isim ve ondan sonra gelen unvan unsuruyla unvan grubu oluşmaktadır.

Siz, men kâtelespesem, Maman batır bolsanız kerek.

Siz, yanılmıyorsam, **Maman batır** olmalısınız.

(Qayıpbergenov, 2018: 186)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda, unvan grubu aynı kuruluştaki oluşmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye Türkçesinde Türkçenin kurallarına aykırı olarak önce unvan daha sonra ise isim unsurunun geldiği de görülmektedir. Bu durum konuşma ağzında olsa da edebî dilde bulunmamaktadır. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde unvan grubunun kuruluşu önce özel isim daha sonra da unvan unsurunun getirilmesiyle oluşmaktadır.

2.8. Ünlem Grubu

Ünlem grubu, bir seslenme/nida ünlemiyle isim unsurunun bir arada kullanılmasıyla oluşan kelime grubudur. Ünlem grubunun ilk ögesi ana unsur olan ünlem unsuru ikinci ögesi ise yardımcı unsur olan isimden meydana gelmektedir. Korkmaz ünlemleri, *konusmanın korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi her türlü duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimelerdir* şeklinde tanımlamaktadır (Korkmaz, 1997: 157).

Ünlem unsuru + İsim

Kazak Türkçesinin gramerinde, *insanların beğenme, korku, sevinç, çaresizlik, şaşkınlık, pişmanlık, kıskançlık, hayret, keder, hasret, dua gibi çeşitli ruh hâllerini, duygularını kısa ve etkili şekilde belirten, çoğunlukla tabiat taklidi sözcüklerdir* şeklinde tanımlamaktadır (Koç, 2013: 319).

Kırgız Türkçesinde ünlem grubu için herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Ancak, Kırgız Türkçesinin içerisinde ünlemler *sırdık* söz başlığı altında değerlendirilmektedir. Ünlemlerin, cümle içerisinde kullanılmasıyla da ünlem grubu oluşmaktadır.

Karakalpak Türkçesinin sentaksında ünlem grubunu belirten bir kategori bulunamamaktadır. Biçim bilgisinde ise bu konu *tanlaq* terimiyle karşılanmaktadır. Uyğur ünlemleri, *konusmanın her türlü duygu, heyecan, korku, şaşkınlık ve acımasını anlatan, seslenme çağırma ifade edebilen kelime türüne unvan denir* şeklinde açıklamıştır (Uyğur, 2018: 249).

Seslenme Ünlemi	+	İsim kelime, kelime grubu	= Ünlem Grubu
-----------------	---	---------------------------------	---------------

Ey Tanrım, hey ahâli, be adam, ayol kız, a canım, bre hayin, yahu Hasan vb.

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde ünlem türündeki sözcüklere bakıldığında çoğu kelime türü isim ve sıfatlardan gelir. Ancak isim ve sıfatlar, heyecan, coşku, korku vb. duyguları ifade ediyorsa ünlem görevinde kullanılmaktadır. Ünlemler, diğer kelime gruplarına göre daha yüksek tonlamalara sahiplerdir. Vurgulanma şekillerine göre

çağırma, sorma, cevap verme, seslenme, gösterme, kabul etme, karşı çıkma gibi anlamlar ifade etmektedir (Koç, 2013: 319).

Kazak Türkçesinde sık sık kullanılan ünlemler:

oybay “eyvah”, *ura* “hurra”, *alaqay* “oley”, *bärekeldi* “aferin”, *yaşa*”, *oho* “vay”, *ättegen-ay*, *ätteñ* “vay vay”, *täyiri*, *tüge* “yahu”, *al*, *ayda* “haydi”, *mä* “işte”, *jä* “yeter”, *tuu* “tüh”, *moh moh* “atı çağırmaq için”, *piş piş* “pisi pisi”, *pay pay* “eyvah, vah” vb. (Koç, 2013: 319).

Оўбай, әке!

“**Eyvah**, baba!”

(Avezov, 2006 :198)

Jä, sen! – dedi Äwezov.

“**Ah** sen!” dedi Avezov.”

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları ,2014a:19)

Üyimizge jetkize me, tüge!

Evimize gelir mi, **yahu**?

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014b :19)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde de ünlemler aynı fonksiyonda kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde sık kullanılan ünlemler:

- Duygu Ünlemleri

a; a a “aa (şaşıрма)”, *i; ii* “aa”, *aaa* “aa (korku)”, *oy* “vay”, *ay* “vay (memnuniyetsizlik)”, *oo* “oo (sevinç, memnuniyyet)”.

- Yönlendirme Ünlemleri

Hayvanları çağırma, yönlendirme veya kovma amacıyla kullanılmaktadır.

Kıruu-kıruu “atı çağırmaq için”, *çüçü-çüçü* “keçiyi çağırmaq için”, *tütü-tütü* “tavuğu çağırmaq için”, *mıy-mıy* “kediye çağırmaq için”, *küçü-küçü* “köpek çağırmaq için vb. (Çengel, 2017: 343-344).

Oy it- ooy

“Ah köpek aah”

(Aytmatov, 2008: 41)

- Seslenme Ünlemleri

a “hey”, *ay* “hey”, *e* “ey, hey”, *ey* “hey”, *i*; *ii* “hey”, *o* “hey”, *oy* “oy”
(Çengel, 2017: 345).

Ey batek sakal!

Hey keçe sakal!

(Aytmatov, 2008: 363)

-Gösterme Ünlemleri

mına “işte”, *mınakey* “işte”, *tee* “ta” (Çengel, 2017: 346).

Mına emi eköböüz gana kaldık.

İşte şimdi ikimiz kaldık.

(Aytmatov, 2008: 385)

-Cevap Ünlemleri

obaa “evet”, *cok* “yok, hayır”, *makul* “makul,, tamam” vb. (Çengel, 2017: 347).

Ooba,- den koıdy.

“**Evet**, diye koydu”

(Aytmatov, 2008: 386)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinin grameri ünlemleri, duygu, ünlem yerini karşılayan, gösterme, cevap ünlemleri olarak 4 grupta incelenmiştir:

-Duygu Ünlemleri

pay “vay (acıma, şaşırma)”, *pa* “vay (şaşıрма), *pah* “vay (şaşıрма)”, *haw* “vay (şaşıрма)”, *wah* “vah (şaşıрма)”, *way*; *wuw* “vay (hayranlık)”, *öy bey*; *öyppey* “(şaşıрма)”, *oy* “oy (şaşıрма, sevinç, acı)”, *ox* “oh (sevinç, şaşırma)”, *a* “aa (şaşıрма, seslenme, onaylama)”, *o* “oo (şaşıрма, sevinç, üzüntü)”, *ätteñ* “vah”, *ättegene* “vah”, *uwh* “uf (kahır, acıma)”, *yaşa* “yaşa (sevinç)”, *tüfüw* (acı, üzüntü)”, *wey* “(tenbih, uyarı)”, *ura* “hurra” (Uygur, 2018: 227).

Oy, balam, jaqsılıq men amanlıqtı körgendey boldım!

Ay çocuğum iyilik ile esenliği görmüş gibi oldum!

(Qayıpbergenov, 2018: 471)

- Ünem Yerini Karşılayanlar

alla berekalla “Allah Allah”, *qudiretli qudayım-ay* “Ey kudretli Allah’ım”, *toba-toba ästapırala* “tövbe tövbe estağfurullah” (Uygur, 2018: 227).

kudayım-ay küwat bersin!

Ey Allahım güç versin!

(Kayıpbergenov, 2018: 228)

-Seslenme Ünlemleri

a “a”, *poş* “”, *allo* “hey”, *äy* “hey” (Uygur, 2018: 228).

Äy, doñız!

Ey domuz!

(Qayıpbergenov, 2018: 7)

-Gösterme Ünlemleri

äne “işte”, *änekey* “işte”, *mine* “işte” (Uygur, 2018: 228).

Äne, şaşı sonday.

İşte, saçı böyle.

(Qayıpbergenov, 2018: 102)

-Cevaplama Ünlemleri

awa “evet”, *maqul* “makul, olur”, *boladı* “olur”, *joq* “hayır”, *emes* “değil” (Uygur, 2018: 229).

Xalqımnıñ ümitin joq, kılıwğa xaqıñız joq!

Hâlkımın ümidi yok yapmaya hakkınız yok!

(Kayıpbergenov, 2018: 253)

Değerlendirme

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde ünlemler; duygu, seslenme, gösterme ve cevaplama ünlemleri olarak dört grupta incelenmektedir. Ancak, Karakalpak Türkçesinde Uygur, ayrı bir başlık olarak ünlem yerini karşılayanlar başlığı altında değerlendirdiği kalıp sözler Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde ünlemler, bir seslenme/nida ünlemiyle isim unsurunun bir arada kullanılmasıyla oluşan kelime grubu olarak tanımlanabilir. Ünlem grubunda ilk olarak seslenme ünlemi ana unsur olmak üzere, ikinci ögesi yardımcı unsur olmak üzere isimden meydana gelmektedir. *Ey Tanrım, hey ahâli, be adam, ayol kız, a canım, bre hayin, yahı Hasan* vb.

2.9. Edat Grubu

Edat grubu, isim soylu bir kelimenin, yalın, yaklaşıma, uzaklaşma, ilgi hâl ekini alması ve son çekim edatıyla bağ kurması sonucu oluşan kelime grubudur. Edat grubu cümlede sıfat veya zarf görevini üstlenmektedir (Eker, 2011: 430).

Z. Korkmaz edatları *edatlar, yalnız başına anlamları olmayan, isim ve isim soylu kelimelere veya kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimelerle cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir* şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2003: 1052).

Edatlar, tek başlarına bir anlam ifade etmeyen, cümle içerisinde belirli koşullarla bağlanarak anlam ilişkisi kuran, kelime ve kelime gruplarına bağlanan birimlerdir. Kazak Türkçesinde edatlar, tek kullanıldıklarında anlamı olmayan birimlerdir. Sözcük, nesne ve hareketi karşılamak maksadıyla kullanılırlar (Koç, 2013: 316).

Kırgız Türkçesinde edatlar, cümlede eksiksiz bir anlam oluşturarak kelimeleri birbirine bağlayan ve her türlü anlamı sağlayan birimlerdir. Kırgız gramer bahsinde *kızmatçı söz* kategorisinde yer alan isim soylu kelimelerdir (Atabey, 1998: 145).

Karakalpak Türkçesinde de edatların görevi aynıdır. Uyğur edatları, tek başına anlamı olmayan kelime grubu ya da cümleyi bağlayarak ilişki kuran yapı olarak açıklanmıştır. Karakalpak Türkçesinde edatlar *tirkewişler* başlığı altında ele alınmıştır (Uyğur, 2018: 249; *Häzirgi Qaraqalpak Tili Sintaksis*, 1996: 25).

Kazak Türkçesi

Edatlar hâl ve iyelik eklerini alabilirler. Bu açıdan edatlar isim soylu kategorisine dâhildir.

Men, ben, pen, menen, benen, penen “ile”; *äytse de* “buna rağmen”; *äytkenmen* “öyle olsa da”; *onda da* “ancak”; bir “tek, yalnız, sadece”; *birde* “bazen”; *arqılı* “sayesinde, vasıtasıyla”; *boyınşa* “göre”; *jaylı, jöninde, tuwralı* “hakkında”; *sıyaqtı, sekildi, tarizdi* “gibi”; *üşin* “için”, *deyin, şeyin* “kadar, değin”, *öytkeni*, sebebi “çünkü”, *sondıqtan, sol sebepti* “bu sebepten, bundan dolayı”, *sonan soñ* “ondan sonra, sonuçta” Kazak Türkçesinde sıklıkla kullanılan edatlardandır. Koç ve Doğan’ın kaleme aldığı Kazak Türkçesi gramerinde *aldı, artı, astı, aynalası, beti, işi, sırtı, tübi, şeti, tusı, qası*, gibi kelimelerin Kazak Türkçesinde yardımcı isimler kategorisinde yer aldığını ve gerekli durumlarda edat görevinde kullanıldığını belirtmiştir (Koç, 2013: 316-317).

+*men*, +*ben*, +*pen* eki ile yapılan edat grupları Kazak Türkçesinde, çok fazla kullanım alanına sahiptir. Edatlar cümleye birliktelik ve vasıta işlevi kazandırır. Araştırmacılar bu edatın oluşumunu *birle>bilen>menen>men* şeklinde izah etmektedirler. (Ablaqov, 1986: 35).

Kazak Türkçesinin içerisinde +*men* edatının kullanımına bakıldığında Türk dilindeki kullanımının dışında Rus dilinin tesirini görmekteyiz. Özellikle kutlama maksatlı cümlelerde bu ekin Türkiye Türkçesindeki kullanımı dışında kullanıldığı göze çarpmaktadır. *sizdi kuttuktaybız* “sizi kutluyoruz” ve *sizdi merekenizben kuttuktaybız* “bayramınızı kutluyoruz.” Buradaki +*ben* edatı Rus dilindeki *s praznikom* kullanımına gramer olarak denk kullanılmaktadır. Bu kullanım Kazak coğrafyasında Rusçanın uzun yıllar hâkim dil olarak kullanılmasından ileri

gelmektedir. Bu yapı, Kazak Türkçesinde *kuttı bolsın* şeklinde de söylenmektedir (Koç, 1998: 125-128).

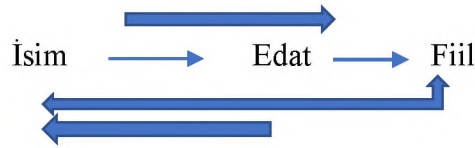
Ergin, bu ekin Türkiye Türkçesinde de Kazak Türkçesinde de *instrumental* “vasıta hâl eki” olduğunu belirtmekte ve fiile bağlanan bir ek olduğunu açıklamaktadır. (Ergin, 2013: 217).

Edatların, isimler ve sıfat-fiillerden sonra gelerek kelime grupları oluşturduklarını belirtmiştik. Bu maksatla kullanılan edatlar: *arqılı* “aracılıyla”, *üşin* “için”, *keyin* “sonra”, *qaray* “doğru”, *taman* “doğru”, *arı* “öte”, *beri* “buraya”, *deyin* “kadar”, *şeyin* “kadar”, *turalı* “hakkında”, *qurlı* “gibi”dir.

*Muxtar turğan Köktöbege **deyin** juqa qızğılt nurğa baqıydı.*

Muxtaar yaşadığı Köktöbe’ye **kadar** hafif kızıl ışıkla parlıyordu.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 144)

Edatların işleyişi yukarıda da belirttiğimiz gibi isme çeşitli vasıflar kazandırmaktadır. Cümlede maksat anlamı kazandıran *üşin* edatıdır. Bu anlamda maksat anlamı taşıyan cümlelerde *üşin* edatının sıklıkla kullanıldığını görebiliriz.

*Biz **üşin** mamamız ölgen jok, tiri osında, bizben birge ılǵıy jürgendey...*

Bizim **için** annemiz ölmedi, yaşıyor burada, bizimle birlikte daima yaşarmış gibi...

(Qablodov, 2014: 161)

Edatlar zamanı da bildirmektedir. Örneğin, *keyin* edatı, eylemin zamanı hakkında bize bilgi vermektedir.

*On jıl ötkennen **keyin** qazaqtın tuñǵış professional drama teatrınıñ şımıldıǵı aşıldı.*

“On yıl geçtikten **sonra** Kazakların ilk profesyonel drama tiyatrosunun perdesi açıldı.”

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 120)

Kazak Türkçesinde kullanılan, isimlere gelen +dAy eki *sekildi* ve *siyaqtı* edatlarıyla denk bir görevde kullanılır.

Muxtardan kütetin siyaqtı.

“Muhtardan beklediği gibi.”

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 135)

Kırgız Türkçesi

Kırgız gramerinde de Türkiye Türkçesinin gramerinde de edatlar aynı görevi taşır. Edatlar, cümle içinde kelime ve kelime grupları arasında bağ kurarlar. Aşağıda Aşağıda Kırgız Türkçesinde kullanılan edatlar verilmiştir:

menen “ile”, *üçün* “için”, *çeyin* “kadar”, *deyre* “+e kadar”, *cömindö* “hakkında”, *arkıluu* “+e göre”, *arı* “hem, hem de”, *tuuraluu* “hakkında”, *sıyaktuu* “benzer”, *sımal* “gibi”, *sımak* “gibi, benzer”, *sınar* “tek, yalnız”, *sayın* “her”, *karay* “doğru”, *karata* “göre, boyu”, *kata* “art arda”, *katar* “sırasıyla, arka arkaya”, *közdöy* “doğru”, *başka* “başka, diğer”, *baştap* “itibaren”, *beri* “beri”, *beter* “gibi, sanki”, *boydon* “hepsi”, *boyloy* “tüm”, *boylop* “bütün”, *boyu* “süresince”, *boyunça* “+e göre”, *dele* “hele, özellikle”, *caraşa* “uygun olarak gereğince”, *cete* “kökeni”, *cunuk* “yakın, dolaylarında”, *murun* “önce”, *kiyin* “sonra”, *soñ* “son, sonra”, *ilgeri* “eskiden, önceden”, *karaganda* “göre, nazaran”, *tarta* “itibaren, beri”, *tartıp* “itibaren”, *çaktı* “kadar”, *çalış* “benzer, gibi”, *çamalu* “kadar, gibi”, *çamasında* “kadar, ölçüsünde, derecesinde”, *şekilde* “gibi”, *şekildiüi* “gibi, +e benzer” vb. (Çengel, 2017: 322).

Anı pülemet menen atpaydı, al ölbödübü!

Ona makineli tüfek **ile** ateş etmedi, o ölmedi!

(Aytmatov, 2006: 15)

Savaş cıldarındağı ayalzatı tuuraluu köp dañaza ayıluuda.

Savaş yıllarındaki kadınlar **hakkında** çok övgü söylenilmekte.

(Aytmatov, 2006: 293)

A Eger solgo karay süzsök?

Peki eğer sola **doğru** yüzersek?

(Aytmatov, 2006, 321)

Guljan uşu küngö çeyin işenbeyt.

Gujan o güne **kadar** inanmaz.

(Aytmatov, 2006, 43)

Султанмурат балдардан **кийин** уктады.

*Sultanmurat baldardan **kiyin** uktadı.*

(Aytmatov, 2006, 269)

*Başkalardan **murun** Organ oygondu.*

Diğerlerinden **önce** Organ uyandı.

(Aytmatov, 2006, 354)

Karakalpak Türkçesi

Türkiye, Kazak ve Kırgız Türkçesinde edatlar aynı biçimde kullanılmaktadır. Bu durum Karakalpak Türkçesinde de aynıdır.

Edatlar iki kelime, kelime grubu ya da cümleyi bağlayarak ilişki kurmak işlevine sahiptir. Aşağıda Karakalpak Türkçesinde kullanılan edatlar verilmiştir:

jäne “ve”, *häm* “hem, ve, ayrıca”, *menen, benen, penen* “ile”, *DA* “ve, sonra”, *tağı, tağı da* “bundan başka, ayrıca, ve, sonra”, *ya* “ve, veya”, *yaki* “veya”, *yamasa* “veya, *bolmasa*”, *bazen*”, *sebebi, sebep* “çünkü”, *öytkeni* “çünkü”, *sonlıqtan* “o *sebep*ten, onun için”, *nätiyjede* “neticede”, *aqıbetinde* “neticede”, *yağm, yağny* “yani”, *haqıyqatında* “gerçekte”, *şınında* “gerçekte”, *demek* “demek ki”, *söytip* “neticede, sonunda”, *tübinde* “neticede”, *qullası* “hasılı, sözün sonu”, *aqırı* “nihayet, sonunda”, *biraq* “ama”, *läkin* “lakin”, *al* “ama”, *qalay da* “yine de”, *bolmasa* “buna rağmen”. *eger, eger de* “eğer”, *mäger* “belki mümkün”, *şaması* “belki, heralde”, *mümkin* “heralde”, *itimal* “belki” *bäkim, bälki* “belki”, *Nege deseñ*

“çünkü”, *sol sebep, sol sebebli* “o sebepten” *sol uşın, sonıñ üşin* “onun için”, *sonıñ nätıyjesinde, usınıñ nätıyjesinde* “onun/bunun neticesinde”, *sonıñ aqıbetinde, usınıñ aqıbetinde* “neticede, sonuçta” *sonıñ saldarıman* “bu yüzden, sonuçta”, *sonıñ arqasında* “neticede”, *baxtıımızğa* “şansımıza”, *tağı da* “ayrıca, elbette”, *tek* “sadece”, *tähnä* “sadece”, *yanlı* “gibi”, *siyaqlı* “gibi”, *sekilli* “gibi”, *târizli* “gibi”, *türde* “gibi, şekilde”, *sıpatında* “gibi”, *retinde* “gibi”, *jaqın* “+e doğru”, *deyin* “+e kadar”, *qarsı* “+e karşı”, *keyin* “sonra”, *özge* “+den başka” vb.(Ercilasun, 2012: 598-608)

Edatlar, Karakalpak Türkçesinin sentaks kitaplarında *kömekşi sözder* başlığı altında değerlendirilmektedir. (*Häzirgi Qaraqalpaq Tili Sistaksis*, 1996: 25-26). Edatlar cümleleri bağlamalarının yanı sıra cümleye anlam da kazandırmaktadırlar.

*Bul gezde Asqar Xämiyda **menen** şay işip otır edi.*

Bu seferde Askar Xamiyda **ile** çay içiyordu.

Örnekte de görüldüğü üzere *menen* edatı çay içmek eylemiyle çayı içen kişiyi belirtmektedir.

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda edat grubunun kuruluşu ve işlevi aynıdır. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde edatlar tek başına bir anlam bildirmeyen yapılar olarak tanımlanmaktadır. Ancak cümle içerisinde bu anlamsız yapılar, anlam ilişkisi oluşturarak kelime ve kelime gruplarına bağlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde edat grubu, isim soylu bir kelimenin, yalın, yaklaşma, uzaklaşma, ilgi hâl ekleri alması ve son çekim edatıyla bir bağ kurması sonucu kurulan gruptur. Edat grubu cümlede sıfat veya zarf görevini üstlenmektedir (Eker, 2011: 430).

Edatlar kendilerinden önce gelen isim soylu kelimelerle hâl ekleri vasıtasıyla bağlanmaktadır.

2.10. Bağlama Grubu

Doğan bağlama grubunu, *birden fazla isim ögesini sıralama* (ve, ile, ilâ) *karşılaştırma* (ya.... ya..., hem... hem..., ne... ne..., de... de... vb.) ; *denkleştirme* (ya, veya, yahut, veyahut, ya da) ; *kuvvetlendirme* (değil, dA vb.) veya bazı cümle

başı (fakat, ama vb.) bağlaçlarıyla birbirine bağlandığı kelime gruplarıdır. şeklinde tanımlamaktadır. Bağlama grubu için bazı gramer kitaplarında *bağlama edatı* terimi de kullanılır (Doğan, 2012: 83). Ergin ise bağlama gruplarını *bağlama grubu sıralama bağlama edatlarıyla yapılan kelime grubudur* şeklinde açıklamıştır. (Ergin, 2006: 379-380).

Kazak Türkçesinde bağlama grubu, *kelime ya da kelime gruplarının bağlama edatıyla ilişki kurması sonucunda ortaya çıkan kelime grubudur.* şeklinde tanımlanır. Bu grupta kelimeler ve unsurlar arasında tamlayan, tamlanan ilişkisi bulunmaz (Bayniyazov, 2000: 17).

Kırgız Türkçesinin sentaksı içerisinde bağlama grubu ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Kırgız Türkçesinde bağlaçlar, şekil bilgisinin içerisinde *baylamtalar* adı altında incelenmektedir. Kırgız gramerinde bağlaçlar, yardımcı sözler kategorisinde yer almaktadır. Bağlama grubunu oluşturan sıralama bağlaçları ise *bağındırbas baylamta* başlığı altında değerlendirmektedir.

Karakalpak Türkçesinde bağlama grupları, *bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış iki kelime/kelime grubunun meydana getirdiği gruptur* şeklinde tanımlanmaktadır (Uygur, 2018: 248). Karakalpak Türkçesinde bu kategori *dizbelewşi dänekeler* içerisinde yer almaktadır (Uygur, 2018: 248).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde bağlama grubu, kelime ya da kelime gruplarının bir bağlama edatıyla ilişki kurması sonucunda ortaya çıkan kelime grubudur.

Ne...ne “ya...ya”, birde... birde “bazen...bazen”, birese... birese “bir...bir”, keyde... keyde “bazen...bazen”, ya...ya “ya...ya”, meyli... meyli “ister...ister”, quy...quy “ister...ister” (Ercilasun, 2012: 473).

Osı jaydı Jumaş pen Seyil birese türşigip, birese ızamen küle otırıp aytısıp bergen edi.

Burayı Cumaş ile Seyil **biraz** ürperip **biraz** sinir ile gülerek konuşmuştu.

(Avezov, 2006: 301)

Kırgız Türkçesi

Yukarıda da tanımladığımız gibi bağlama grubu sıralama bağlaçlarıyla kurulan kelime grubudur. Bu tipteki bağlaçlar, kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlama işlevine sahiptir. Kırgız Türkçesinde bu gramer kategorisi *acıratkıcı bağlamalar* “karşılaştırma bağlaçları” adı altında incelenmiştir (Caparov, 1979: 34-35). *Ce...ce* “ya...ya”, *arı...arı* “hem...hem”, *da...da* “dA...da...”, *meyli...meyli* “ister...ister”, *ne...ne* “ne...ne” vb. (Çengel, 2017: 312).

*Oşol бүткүл елдик улуу күрөштө ар кимге- **meyli** caş, **meyli** karı bolsun, **meyli** soguşta **meyli** oorukta bolsun.*

Şu bütün toplumsal büyük mücadelede her kime **ister** genç **ister** yaşlı olsun, **ister** savaşta **ister** barışta olsun.

(Avezov, 2006: 282)

Karakalpak Türkçesi

Diğer incelediğimiz lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de bağlama grubu sıralama bağlaçları yoluyla oluşturulmaktadır (Ercilasun, 2012: 598). Karakalpak Türkçesinde bağlama grubu oluşturan bağlaçları:

Häm...häm “hem...hem”, *meyli...meyli* “ister...ister”, *ne... ne* “ne...ne”, *älle...älle* “ya...ya”, *gä...gä* “geh/gah...geh/gah”, *gâhi...gâhi* “bazen...bazen”, *geyde...geyde/gede...gede* “bazen...bazen”, *bazda...bazda* “bazen...bazen”. *Birde... birde* “bazen... bazen”, *bir...bir* “bir...bir, bazen”, *äri...äri* “bir.... bir, bazen... bazen” vb. (Ercilasun, 2012: 598).

*“O” değende karnı **gä** tompaydı, **gä** päseydi.*

*“O” dediğinde karnı **gah** ağrıyor, **gah** diniyor.*

(Qayıpbergenov, 2018: 190)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda, bağlama grubunun oluşumu yapı ve işlev bakımından aynıdır. Bağlama grupları yukarıda da belirttiğimiz gibi

sıralama bağlaçları yoluyla oluşmaktadır. Bağlama grupları bağlaçlar yardımıyla kelime, kelime grubu ve cümleleri bağlamaktadır.

2.11.İsim-Fiil Grubu

Korkmaz, *ad-fiiller, fiil, kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş kılış ve durumlarını şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlardır. Daha açık bir anlatımla, bunlar fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Fiilleri, bir ad-fiil eki olan mastar ekleri getirerek adlandırırız. Türkçede ad-fiil ekleri ile kurulan üç ad-fiil türü vardır* şeklinde isim-fiilleri genel bir çerçevede açıklamıştır. (Korkmaz, 2014: 747).

Kelime(ler)			
Fiilin gereksinim			
duyduğu ögeler:	+	İsim-Fiil	=İsim-Fiil
özne, nesne, yer		Fiil+ mA/Iş-Uş/mAk.	Grubu
tamlayıcısı, zarf			
tümleyicisi			

İsim-fiil ekinin bulunduğu kelimelerde iyelik eki sıkça kullanılmaktadır. Nitelenmek istenilen kelime, isim-fiilin daima yakınında bulunmaktadır (Ergin, 1992: 365).

Kazak Türkçesinde hem isimden fiil yapım eki hem de isim-fiil eki olan -w eki karşılamaktadır. Fiile gelerek fiilleri isme yakınlaştırmaktadır. İsmi üstlendiği görevleri üstlenen fiil şekilleridir (Koç, 2013: 312). Bu eki alan fiiller isim-fiil grubu oluşturmaktadır.

Kırgız Türkçesinde isim-fiiller *kıymıl atooç* başlığı altında geçmektedir. İsim-fiil tanımını Davletov, eylemin yönünü, işin yapılma zamanını aktaran ve isme gelen ekleri alarak özne veya tümleç görevini üstlenen fiil şekillerine isim-fiil diyoruz şeklinde açıklamaktadır. (Davletov vd., 1982: 190).

Karakalpak Türkçesinde de isim-fiil *häreket atı fäyili* başlığı altında ele alınmıştır. Karakalpak Türkçesinde isim-fiil yapısı Türkiye, Kazak ve Kırgız Türkçesiyle aynı şekilde kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde genel olarak kullanılan isim-fiil

ekleri -w ve -s'dir. -mAK/ -bAK/ -pAK isim fiil ekleri konuşma dilinde karşımıza çıksa da edebi dilde kullanımının seyrek olduğunu görmekteyiz (Uyğur, 2018: 249).

Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde isim-fiil yapısı w-, -s, -mA; -bA;-pA, -mAK, -bAk, -pAk ekleriyle oluşmaktadır. İsim-fiil yapısı fiilleri isme yaklaştırmaktadır. Fiil, isim-fiil ekini aldığı anda isme gelebilecek ekler fiile getirilebilir. (Koç, 2013: 312; Gül & Hazar, 2005: 57).

Biz bul kisige köpten-köp raqmet aytuwğa tiyispiz.

Biz bu adama çok fazla teşekkür etmek zorundayız.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 19)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde, -UU/OO, -ş, -mAk/mOk ~ mAy/mOy eklerinin fiile getirilmesiyle isim-fiil yapısı oluşmaktadır. İsim-fiiller, sadece hareketin yönü ve eylemin yapılma şeklini değil mastar eki görevini ve -mAk/mOk ekiyle kalıplaşmış isimler yapmaktadır (Turgunbayer, 2016: 4-7). Örnek: *ötmök* “geçit”, *oymok* “yüksük”, *tabıšmak* “bilmece” vb. -OO/UU eki ise daha çok mastar yapmak amacıyla kullanılır. Cümle içerisinde kullanıldığında kelime isme geçerek isme gelen ekler almaktadır. *Körüü* “görmek”, *baruı* “varmak”, *közdöo* “gözleme” vb. -ş eki ise fiilin hareket yönünü bildirmekte kullanılmaktadır. Nadir durumlarda mastar ekinin görevini üstlenmektedir. *Ötüš* “geçiş”, *ketiš* “gidiş”, *içiš* “içiş”, *salıštırıš* “karşılaştırma” vb. (Çengel, 2017: 146).

Siler üçün jerdin tübüñö baruuga da dayarmın, baldarım.

Sizler için yerin dibine gitmeye de hazırım, çocuklarım.

(Aytmatov, 2006: 419)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde kullanılan isim-fiil ekleri -w ve -s'dir.

Qalay ketiw kerek?

Nasıl gitmek lazım?

(Qayıpbergenov, 2018: 332)

Değerlendirme

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde isim-fiil grubu aynı işlevde kullanılır. İsim-fiil grubu Kzk. -w, -s, mA, -bA, -Pa, -mAK, -bAK, -pAK; Kırg. -UU/OO, -ş, -mAk/mOk ~ mAy/mOy; Krklp. -w, -s ekleriyle yapılmaktadır.

2.12. Sıfat-Fiil Grubu

Sıfat-fiil grubu; bir sıfat-fiil ile onu anlam bakımından niteleyen, açıklayan veya tamamlayan kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubudur. Sıfat fiiller sıfat işlevinde kullanılan fiil biçimleridir. Tanıdık adam, umulmadık iş, geçmiş gün, yontulmamış taş, beklenen misafir, çıkmaz yol, ödenecek vergi vb. sıfat fiiller hem fiil hem de sıfat olan ara bir formudur. Fiil özelliği olduğu için hareket ve zamanı, ad soylu oldukları için de nesneleri, hareket ve zaman açısından vasıflandırmaktadırlar. (Doğan, 2012: 100 & Korkmaz, 2014: 784 & Ergin, 1992: 333).

Kazak Türkçesinde sıfat-fiil grubu *esimşeli tirkesler* başlığı altında incelenmektedir. Kazak Türkçesinde sıfat-fiiller, fiil yapısına gelerek fiilleri sıfatlaştırır. Onları ismi niteleyen bir biçime evirir. Kazak Türkçesindeki sıfat fiiller hem sıfat hem de sıfat-fiil başlığı altında incelenmektedir (Sevim, 2003: 59).

Kırgız Türkçesinde sıfat-fiil ekine bağlanmış unsurlardan oluşan kelime grubuna sıfat-fiil grubu denir. Kırgız Türkçesinde sıfat-fiil grubu *atooçtuk türmök* başlığı altında incelenmektedir (Atabey, 1998: 112)

Karakalpak Türkçesinde sıfat-fiiller, ismi farklı açılardan nitelemek için fiile getirilen yapılardır. Karakalpak Türkçesinde sıfat-fiiller, *kelbetlik feyil* başlığı altında incelenmektedir (Uygur, 2018: 249).

Kazak Türkçesi

Koç yazdığı gramer kitabında sıfat fiilleri, isimlerin sıfat işlevini üstlenerek niteleyen fiil biçimleri olarak tanımlamıştır. Sıfat-fiiller, kullanıma göre yapım,

iyelik, çokluk, hâl eklerini alabilirler. Kazak Türkçesinde sıklıkla kullanılan sıfat-fiil ekleri: GAn, -AtIn; -tIn, -Ar, -r, -mAs (Koc, 2013, 313).

Onıñ üsti de uyqı-tuyqı, jazılğan, uypalaqtalğan, jırtılğan kağızdar...

Onun üstüne de karmakarışık **yazılan, kabaran, yırtılan kağıtlar.**

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 32)

Respublikadaǵı eñ úlken gazettiñ özim baratın eldegi tilşisi bolıwǵa kelistim.

Ülkenin en büyük gazetesinin **gittiğim** ülkedeki muhabiri olmayı kabul ettim.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 161)

*Mäsjewge **barar jerde** temirjol boyındaǵı beket pe?*

Moskova'ya **gidilen yerde** bulunan demir yolu üzerimdeki istasyon mu?

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014: 23)

*Bul topta Därmenniñ kasına ädeyi kep kosılğan senimdi serik, jubın **jazbas joldası** - osı Äbdi.*

“Bu grupta Dermen’nin yanına özel olarak verilen güvenilir yol arkadaşı, birbirinden **ayrılmaz yoldaşı** Abdi[dir].

(Avezov, 2008: 79)

Sıfat-fiillerle oluşturulan ve sıfatlarla yapılan kelime gruplarına baktığımızda bariz bir fark olduğunu görmekteyiz. Sıfatla yapılan kelime gruplarında ismi nitelediğini sıfat-fiille yapılan kelime grubunda ise ismin hareketini ve durumunu bildirmektedir (Balaqayev, 1961: 31):

*O da osınday mol **ösken eldiñ biri.***

O da böyle büyüyen hızlı **gelişen hâlkın** biri.

(Avezov, 2008: 275)

Ağmanov, sıfat-fiilli kelime grupları hakkında sıfat-fiil grubunda bulunan unsurların birbirine bağlandığını belirtir ve sıfat-fiil oluşturan eklerin cümlede

bağlantı kurduğunu açıklar. (Ağmanov, 1986: 38). Örnek olarak, *oqı* kelimesi ile kitap kelimeleri belirtme, açıklama, betimleme gibi özelliklere sahip değildir. Ancak, *oqı* kelimesini –ğan ekiyle çekimlersek, *oqığan şakirt* sıfat-fiil grubu oluşturulmuş olur. Kitap kelimesinin özelliğini belirtir. Burada –ğan sıfat-fiil eki aynı zamanda iki unsuru bağlayarak kelime grubu oluşturma işlevindedir.

Sizden oqığan şakirterdiñ bul künde azamat bolğandarı da bar.

“Sizden **eğitim alan öğrencilerin**, bugün çalışkan olanları da var.”

(Avezov, 2008: 18)

Kazak gramerinde mengerüw (yönetme) şekliyle de kelime grubu oluşmaktadır. Sıfat fiiller sadece isimlerle değil, isim soylu olan kelime türlerine de gelebilir. *Kelgen birewi* “gelen birisi”, *oqığan jas* “okuyan genç” vb. İshaqov da yazdığı gramer kitabında, –ğan, (gen, qan, ken) sıfat fiil ekinden sonra -şa; ; +*DIK*”; + *dAy*; +*sI* ekleri yardımıyla sıfat fiil grubu kurulduğunu belirtmektedir (İshaqov, 1991: 301-304).

Siz şıbm-şirkey bolğanday ne bar bul arada!

Siz sinek haşarat **olmuş gibi** bu arada ne var!

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 155)

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde sıfat-fiil kavramı *atooçtuk* kelimesi ile karşılanmaktadır. Kırgız Türkçesindeki sıfat fiil ekleri: -GAn, -Ar, -Bas, -OoçU, -çU, -A/y. Kırgız Türkçesinde; sıfat-fiiller, fiillere has biçimler olarak kabul edilir. Sıfat-fiiller fiili iş, hareket ve zaman bakımından niteler. Biçimsel yapı olarak fiili sığata yaklaştırmaktadır (Çengel, 2007: 288).

Sıfat-Fiillerin Fiil Özellikleri;

1. Fiilde iş-hareketi bildirmektedir: *bargan kişi, keke turgan kişi* “gelecek adam” uuuçu kişi “dinleyen adam”

...mektepe **bargan baldarın köbündö bolorun azırınça kaday bilsin.**

“Okula **giden çocukların** çoğunda olduğunu, şimdilik nasıl bilsin.”

(Aytmatov, 2008: 62)

“toobalap” kino körgön ayal.

“toobalap” filmini **izleyen kadın**.

(Aytmatov, 2008: 18)

2. Zamanı bildirmektedir: *ötkön kündör* “geçmiş günler”.

Ötkön cumada bolçu.

Geçen cuma olmuş.

(Aytmatov, 2008: 94)

3. Fiildeki çatı eklerini belirtmektedir: *okutkan* (ettirgen çatı), *aytılbas* (edilgen)

Jata ber, men barın, - dedi tayatası aytılbağan künöösü barday.

“Yat, ben gideyim” dedi dedesi **söylenilmeyen günahı** var gibi.

(Aytmatov, 2008: 136)

4. Kendinden önce gelen ismin hangi hâl ekinde kullanılacağını belirtmektedir: *coldo okuu turgan* “yolda okunacak”, *mektepten çıkkan studentter* “okuldan çıkan öğrenciler”.

Birok çoñ cigitterden ukkan, kitepterden okugan maxabat degen sezim uşul go dep tuyuk baamdayt.

“Ama büyüklerden duyan, kitaplardan okuyan aşk denilen his bu herhâlde diye belirsizce fark etti.”

(Aytmatov, 2008: 220)

Kırgız gramerinde sıfat-fiil kategorisi kelime grubu içerisinde yer almamaktadır. Ancak, sıfat fiil yapısının fiil görünümüne sahip olduğunu sıfat görevini gördüğü belirtilmektedir. Kırgız Türkçesinde sıfat fiil grubu kendi arasında *atooçtuk türmök* ve *tataal atooçtuktar* olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Atabey, 1998: 56-57; Carapov, 1979: 36).

Ezelten kele catkan erece bar.

Ezelden gelen bir kural var.

(Aytmatov, 2008: 309)

Sıfat-fiil grubu, sıfat fiil yapısının tekrarlanması yoluyla da oluşabilir. Bu kuruluşa *tataal atooçtuktar* denir.

Al bekeydin çaçılğan-sıngan üy için cıynaştırganı ketken okşoyt.

O Bekey'in **saçılan kırılan** ev için toplamayı bırakmasına benziyor.

(Aytmatov, 2008: 59)

Karakalpak Türkçesi

Sıfat-fiiller, ismi farklı açılardan nitelemek için fiile getirilen yapılardır. Karakalpak Türkçesinde sıfat-fiiller, *kelbetlik feyil* başlığı altında incelenirler. Karakalpak Türkçesindeki sıfat-fiiller: -*ĞAn*, -*QAn*; -*Ar*, -*r*; -*mAs*, -*bAs*, -*pAs*; -*Atuğın*, -*ytuğın*; -*A jaq* -*y jaq*, -*wşI*, -*wII*; -*Ğanday*, -*Qanday* (Uygur, 2018: 250).

Hämmeniñ kökiregine jaqsılıq nurın teñ kuymağan, bir qudaydın özi ayıplı.

Herkesin kalbine eşit iyilik **koymayan** Tanrının kendi ayıbı.

(Qayıpbergenov, 2018: 340)

Endi pärman ete almas.

Şimdi ferman **veremez**.

(Qayıpbergenov, 2018: 390)

Jigitlerdi keleşek xaqında jaqsı keleşek xaqında oylaytuğın etip tärbiyalaw kerek.

Gelecek hakkında, iyi bir gelecek hakkında **düşünen** gençler eğitmek gerek

(Qayıpbergenov, 2018: 301)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda sıfat-fiillerin kullanımı aynı işlev ve kuruluştadır. Sıfat-fiil kuruluşunda kullanılan eklerde de belli ses değişimleri dışında bir değişim görülmemektedir.

Sıfat-fiil, eyleme sıfat-fiil ekleri getirilmesi yoluyla yapılmaktadır. Bu ekler –An, –mİş, –r/-Ar, –mAz, –Dİk, –AcAk, –AsI’dır. giden, satmış, gelir, yaptık vb. Sıfat- fiil grubunda temel öge, sıfat-fiil ekinin eklendiği fiil köküdür. Sıfat fiil kuruluşunun öncesinde gelen kelimeler ise yardımcı öge konumundadır.

2.13. Zarf-Fiil Grubu

Koç’un yazdığı Kazak Gramerinde zarf-fiil, fiillerden türetilen ve fiili zaman ve durum açısından belirten yapılardır. Kazak Türkçesindeki Zarf-fiil ekleri: –p; –MAy; –A, –y, –GAndA; –MastAn, ve –MAyInşA (Koç, 2013: 314). Kazak Türkçesinde zarf-fiiller *kösemşe* başlığı altında değerlendirilmektedir (Balcı, 2012: 183)

Kırgız Türkçesinde zarf-fiiller *çakçıl* ve *çakçıl türmök* başlıkları altında incelenmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi zarf fiil grubunun oluşması için özne, nesne ve yüklem yan zarf-fiille birlikte eylemin kullanılması gerekmektedir. Kırgız Türkçesinde ve diğer lehçelerde zarf fiiller basit ve bileşik yapılardan oluşmaktadır. (Tursunov, 1980: 429).

Karakalpak Türkçesinde zarf-fiiller *hâl feyil* başlığı altında değerlendirilmektedir. İşlev ve görev bakımından Kazak ve Kırgız Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

Kazak Türkçesi

Balaqaev, iki veya daha fazla fiil arasında bağ kurduğunu söylemektedir. Böylelikle zarf-fiil ekleriyle kendi aralarında bağ kurması zarf-fiil grubunu oluşturmaktadır. Zarf-fiil grubu birleşik fiil oluşturma özelliği de vardır (Balaqayev, 1992: 82).

Kazak Türkçesinde sıklıkla karşılaştığımız ekler: p, Ip; –KAlI; –A, –y. –P zarf-fiiline ise sadece Kazakçada değil, tarihi ve modern lehçelerde en sık kullanılan zarf-fiil olması dikkat çekmektedir.

Zarf-fiil oluşturmada sadece morfolojik yapı değil, semantik düzeyde anlam bağı kurması son derece kritik bir önem taşımaktadır. Rastgele iki fiilin zarf-fiille bağlanması diğer kelime gruplarında da olduğu gibi yetersizlik teşkil etmektedir. Ancak, anlamsal bir düzlemde kullanılan ve ilişkili olan iki fiil zarf-fiil yoluyla bağlanmaktadır. Kazak Türkçesinde *Söylew* fiiliyle yapılan zarf fiiller iç ve dış durumunu belirten kelime grubu oluşturlar (Koç, 1998, 110). Örnek olarak, *aşuwlap söylew* (kızarak konuşmak), *külimsirep söylew* (kızarak konuşmak) vb. verebiliriz. Ancak bu örnekler birleşik fiil konusu içerisinde ele alınmalıdır.

Bütün zarf-fiil eklerinin kendine özel işlevleri bulunmaktadır:

-p, Ip ekleriyle kurulan zarf fiiller hareketin durumunu belirtirler:

*Awzına kelgenin **aytıp**, ayğan calğandarı nesi?*

Ağzına geleni **söyleyip**, bağrımları ne?

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 8)

Qızımen qaşıp qay bir alısqa bara qoydı deysiz?

Kızıyla kaçıp hangi uzak [yere] gitti diyorsunuz?

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 28)

-A, -y: ekleriyle kurulan zarf-fiiller hareketin nasıl ve ne yolla gerçekleşeceğini açıkça belirtme özelliğine sahiptir.

Söytip, **bara-bara** sizder Kanadağa da jetesizder!

Böylece, **gide gide** sizler siz Kanada'ya da ulaşırsınız!

(Zeynolla Qabdolov Şığarmaları , 2014: 28)

Bara-bara yapısı esasında tekrar grubu içerisinde incelense de *-a* vokal gerindium ekiyle oluştuğu için zarf-fiil grubunda da inceledik.

*Medreseni **mazalamay** janaza **şığara**, quran **awdara**, xatim qıla bersiñ*

Medreseyi rahatsız **etmeden** cenaze **çıkarak**, kuran **çevirerek** hatim kılın.

(Avezov, 2008: 47)

-KalI ve -A; ekleriyle kurulan zarf-fiiller kendileriyle ilişki ismin maksadını bildirmektedirler.

*Ol tergew **bolğalı** da ay ötti.*

O sorgu **olalı** da bir ay geçti.

(Avezov, 2006 :133)

Birleşik kelime yapısında eklenen zarf-fiiller fiillerle birleştiğinde eylemin yinelenildiğini bildirmektedirler. Bu yinelenme eylemin birden fazla tekrarlandığını bize anlattığı gibi pekiştirme anlamı taşıdığını da söyleyebiliriz.

Kazak Türkçesindeki kelime gruplarıyla Türkiye Türkçesinde bulunan kelime grupları oluşum açısından bazı açılardan farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesinde zarf-fiil yapısı cümle içerisinde bağlanan ona ilişik unsurlardan meydana gelmektedir. Zarf-fiiller, tamlama içerisinde tamlayan görevini görmektedir (Balaqayev, 1992: 82).

Sonuç olarak, Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde zarf-fiil olarak bulunan kategori nasıl sorusuna cevap vererek fiilin anlamını etkilemektedir.

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesinde kullanılan zarf-fiil ekleri -A/O; -y, -(I)p/ (U)p, -ArdA/ OrdO; -rdA, -A/O; -y elekte, -bAstAn/ -bOstOn, -GAñA/ GOnçO, -GAndAy/ GOnđOy, -GAndA/ GOnđO, -GAndAn/ GOnđOn, -GAnI/ GOnU, -GIçA/ GUçA, -mAyIn(ça)/ -mOyUn(çA) (Çengel, 2017: 298-304).

Kırgız Türkçesinde, cümle içerisinde *kantıp, kanday, kaday, kaysı, ubakka çeyin, kaçandan beri, emnelikten, emnege* gibi sorulara cevap veren fiiller zarf-fiil grubu olarak kabul edilmektedir.

Fillerin arasında *ciber-, cat-, cür-* fiillerin kullanıldığı durumlarda, fiilin öncesinde -p, GAnI, -A; -y zarf-fiilleri olduğu durumlarda bu grup zarf-fiil grubu olarak değil, birleşik kelime grubu *tataal etiş* altında değerlendirilmektedir. Türkiye Türkçesinde de benzer durum *ver-, yaz-, bil-, dur-* fiillerinde geçerlidir.

Kırgız sentaks tasniflerinde, zarf-fiil grubu, *bağınıñkı sñarı çakçıl bolgon etiştik söz tizmegi* bölümünde incelemişlerdir. Kırgız Türkçesinde, morfoloji bölümünde incelenmiş *tataal çakçılar* kelime gruplarına dahil edilmemiştir. Buradaki zarf-fiil gruplarının sentaksa dahil edilmemesinin sebebi ise bu kullanımların sıklıkla kullanılmış, kalıplaşarak başka bir anlama doğru evrilmesinden ileri geldiğini düşünmekteyiz. *Kağmıp-sögümip* “sövüp saymak”, *cakırıp-caynap* “parlayıp şakıyarak” vb. (Carapov, 1979: 46).

Her zarf-fiilin cümle içerisinde anlamına göre kullanımı bulunmaktadır. Kırgız Türkçesinde sık kullanılan zarf-fiillerin anlamları:

-(I)p/(U)p: Bu zarf-fiil, fiilin sebep-sonuç ilişkisini ve zamansal bir anlam kazandırma işlevi vardır.

Suu çaçırap kök bolup, takahnu attar taştardı cara basıp, keede müdrülüp ketip jattı.

Su saçılıp mavi olup dört nala gidip, bazen tökezleyip gidiyordu.

(Aytmatov, 2008: 102)

-A;-y: Neden bildirme özelliği olduğu gibi kullanılışına göre tekrar anlamı da içermektedir.

Alıstığı bir çokkuga tuştasa obol munarıkta, anan bara-bara daanalanat.

Uzaktaki bir tepeye ulaştığında, ilk başta bulanıklaşıp sonra git gide netleşiyordu.

(Aytmatov, 2008: 38)

Yukarıdaki bara-bara yapısı tekrar grubunun içerisinde değerlendirilse de -a zarf-fiil yapısıyla yapılmaktadır. Bu yapının tekrarlanması tekrar grubunu teşkil etmektedir. Ancak zarf fiille yapılması sebebiyle burada da ele aldık.

-GAnI/GOnU: Eylemin oluş amacını, neden yapıldığını aktarmaktadır.

Kanday tagdır kütiip turganı belgisiz.

Nasıl bir kaderin beklediği belli değil.

(Aytmatov, 2008: 355)

-GIÇA/GUÇA: Eylemin ne kadar uzun sürdüğünü, sürecini belirtmektedir.

Suu kelgiçe Kirisk arañ çıdap oturdu.

Su gelince Kirisk zorlukla dayandı.

(Aytmatov, 2008: 360)

-mAyInçA/mOyUnçA: Eylemin şartını ve zamanını bildirmektedir.

Körmöyünçö

Emi bazarı büt möyüncö kelbesi bışk.

Ve Pazarı bitmeyince gelmesi zor.

(Aytmatov, 2008: 87)

Cat-,cür-,otur-, tur-: bu fiiller -gan sıfat-fiili ve bulunma hâliyle birlikte kullanıldığında birleşik bir zarf-fiil yapısı oluşturmaktadır.

Soguş baştaganda men on üçtö elem.

Savaş **başladığında** ben on üç yaşıdaydım.

(Aytmatov, 2008: 283)

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde zarf-fiiller *hâl feyil* başlığı altında değerlendirilmektedir (Uygur, 2018: 250).

Karakalpak Türkçesinde zarf-fiil ekleri şunlardır:

Bağlama ve tarz bildirenler:

-p: fiilin yapılma biçimini anlatmaktadır.

Ākesi Orazan batır junğarlarğa qarsı urısta altı jıl jürıp, kaytıp şañıraq tilekey almadı.

Babası Orazan bahadır, Jungarlara karşı olan savaşta altı yıl **geçip, dönüp** evlenmedi.

(Qayıpbergenov, 2018: 6).

Bol-, qıl- ve al- zarf fiillerinde düşme olayı yaşanmaktadır. Örneğin: bop, qıp vb.

-A; -y: Bu zarf-fiil eki bazı durumlarda tasvir fiilleriyle kullanılarak yeterlilik, süreklilik ve yaklaşma anlamlarını bildirmektedir. Bu yapı zarf-fiil grubu oluşturmaz. Tasvir fiillerle birlikte zarf-fiil ekinin kullanılmasıyla birleşik fiil grubu oluşmaktadır. Bu konuya birleşik fiil grubunda değineceğiz.

Petrborğa barımay, jolda joldasların özi öltirip kaytqan.

Petrbor'a **gitmeden** yolda yoldaşlarını kendi öldürüp dönmüş.

(Qayıpbergenov, 2018: 450)

-mAstAn, -bAstAn, pAstAn: Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde *-madan, -maksızın* anlamını vermektedir.

İvan Neplyuyev köp oylayıp **otirmastan**:

İvan Nepyuyev hiç **düşünmeksizin**:

(Qayıpbergenov, 2018: 81)

-wĞA: Bu zarf-fiil eki *-mAK için, mAğA* anlamı vermektedir. Karakalpak Türkçesinde bu zarf-fiil eki nadiren kullanıldığı görülmektedir.

*Biraq özin **aldırmawğa** tırıstı.*

Ama pes **etmemeye** çalıştı.

(Qayıpbergenov, 2018: 81)

Karakalpak Türkçesinde bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinin biçim bilgisi anlayışına göre isim-fiil kategorisinde değerlendirilmektedir.

-rĞA/ArĞA: **-wĞA** eki gibi bu zarf-fiil eki de “-mAK için, mAğA” anlamı taşımaktadır.

Zaman Anlamı Taşıyanlar:

-ĞAII/ KAII: Türkiye Türkçesinde *-AII* ekine karşılık gelmektedir. Beri edatıyla da kullanımı vardır.

*Siz **ketkeli** eki jigitimiz öldi.*

Siz **gideli** iki yiğidimiz öldü.

(Qayıpbergenov, 2018: 377)

-ĞAnşA/KAşA: Türkiye Türkçesinde *-e kadar* yapısına karşılık gelmektedir.

*Öziñ qatınlı **bolğanşa** oylap tapqanıñ bolmasın.*

Kendin **evlenene kadar** düşündüğün olmasın.

(Qayıpbergenov, 2018: 395)

-ĞAndA/KAndA: Türkiye Türkçesinde *-dİğIndA, -IncA, -ken* zarf-fiil eklerine karşılık gelmektedir.

Dana **bolğanda** kimdi süyiwdi biler ediñ.

Akıllı **olduğunda** kimi seveceğini bilirdin.

(Qayıpbergenov, 2018: 399)

-ArdA: Türkiye Türkçesinde *-dlğIndA* anlamı vermektedir. Bu ek Karakalpak Türkçesinde işlek değildir. İncelediğimiz eserlerde kullanıldığı görülmemiştir. Örnek: *aşarda* “açtığında” (Uygur, 2018: 225).

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunun içerisinde bulunan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde zarf-fiil yapısı aynı kuruluş ve işlevde oluşmaktadır. Ancak, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde *-p* zarf fiilinin kullanım alanıyla Türkiye Türkçesine göre daha geniştir. Bu sebeple lehçelerde *-p* zarf fiil Türkiye Türkçesinde *-p* ve *-ArAk* ekleriyle aktarıldığı görülmektedir. Bu farklar dışında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Fiil kök ve gövdelerine *-(y)A*, *-(y)I* /*-(y)U*, *y(ArAk)*, *-(y)Ip*/*-(y)Up*, *-(y)IncA*/*(y)UncA*, *-(y)AlI*, *-mAdAn*, *-kAn* eklerinin getirilmesiyle yapılan biçimlerdir (Korkmaz, 2011, 842). Zarf-fiil grubu, yukarıda bahsettiğimiz fiil ve fiil gövdeli yapıların, onu açıklayan sözcüklerle birlikte kullanarak açıklayan ve niteleyen kelime grubudur. Zarf-fiiller, hareketi şahsa veya herhangi bir zamana bağlamaksızın bir durum şeklinde fiile yansıtan, hüküm taşıyan asıl fiilin hareketine boyut kazandıran gramer yapılarıdır (Ergin, 1992: 338). Sıfat-fiiller gibi zarf fiiller de ara form olarak tanımlanabilir. Hem zarfın hem de fiil özellikleri barındırsa da şekil itibarıyla fiile daha yakın bir karakterde olduğunu söyleyebiliriz.

2.14. Birleşik Fiil Grubu

Kazak Türkçesinde birleşik fiiller, isim + fiil veya fiil+fiil şeklinde oluşan kelime grubudur (Koç, 2013: 232). Bu kelime grubu üç veya daha fazla fiilin bir araya gelmesi yoluyla da oluşabilir. Kazak gramerinde bu kategori *kürdeli etistik* başlığı altında değerlendirilmektedir.

Kırgız Türkçesinde bu konu *tataal etiş* başlığı altında incelemektedir. Bu kavram içerik olarak da anlam olarak da birleşik fiil kategorisini karşılamaktadır. Birleşik fiiller genellikle, fiil + fiil veya isim + fiil şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Fiil

+fiil şeklinde oluşana *negizgi etiş*, isim + fiil şeklinde oluşana fiil unsuru ise *kömökçi etiş*’tir (Carapov, 1979: 25).

Karakalpak Türkçesinde birleşik fiil grubu *qospa feyil* başlığı altında değerlendirilmektedir. Kazak ve Kırgız Türkçesindeki birleşik fiil tanımında söylediğimiz her şeyi Karakalpak Türkçesi için de söyleyebiliriz (Uygur, 2018: 251-252).

2.14.1. Fiil + Fiil Kuruluşunda Olanlar Kazak Türkçesi

Kazak Türkçesinde birleşik fiillerin kuruluş yolları üç şekilde gerçekleşmektedir: İki fiilin bir araya gelmesiyle kurulmaktadır. Fiil + fiil kuruluşu yoluyla oluşmuş birleşik fiilin iki unsuru da ayrı anlamlara sahiptir. Ancak, birlikte bir araya geldiklerinde başka bir anlam oluşturmaktadır. Kasımova birleşik fiiller konusunda, *birleşik fiiller, sözcüğün forması değildir. Bunlar anlamlı sözcüklerden kurulup birleşerek yeni anlamda bir kavramı karşılar*, Oralbayeva ise *birleşik fiil denilince, iki fiilden kurulup bir birleşik hareketi bildiren, dildeki kalıplaşmış fiilleri anlıyoruz* demektedir (Koç, 2013: 233-234).

Kazak Türkçesindeki birleşik fiil grupları analitik kuruluşla ortak yanları bulunmaktadır. *Sala ber- “koyuver”, quwıp jetip ustap al- “yakla”, ketip qal- “git-”, jılap jiber- “ağlayıver”* gibi kuruluşlar da birleşik fiillerle benzerlikler taşımaktadır. En az iki ögeden oluşmaktadır. Analitik şekilde yapılan ögeler ayrıdır, zarf-fiil yoluyla bağlanmaktadır. Analitik şekillerle bağlanan fiiller, fiile anlam katmaktadır (Sevim, 2003: 73-74). Yani analitik şekiller, birleşik fiiller yapısı gibi yeni anlam bildirmekten çok fiilin nasıl yapıldığını açıklamaktadırlar. Kazak Türkçesinde sık kullanılan birleşik fiiller:

al-, äkel-, äket-, bar-, ber-, jönel-, jiber-, kel-, ket-, kir-, qayt-, qal-, qoy-, öt-, tasta-, tüs-, şıq- vb. (Koç, 2013: 234).

...Künine alpıs qoyğa şeyin soyıp kete aladı.

Günde altmış koyuna kadar kesilebilir.

(Avezov, 2006: 163)

Örnekte de görüldüğü gibi *al-* yardımcı fiili Türkiye Türkçesindeki *-ebilmek* işlevinde kullanılmaktadır.

“Öziñ üşin, köbin üşin” dep qara bulttay qaptatıp ükeledi ...

“Kendin için, çoğunluğu için” diye kara bulut gibi **kaplar**...

(Avezov, 2006: 205)

Şiñğısqa alıp kaşıp, şübirtip jöneldi.

Cengiz’e koşup, **fısıldadı**.

(Avezov, 2006: 337)

Meniñ emşegimnen süt sıqpaydı, sıyrı sütü koyu, işin buzadı, balam şırqırıp jılap jatır.

Benim göğsümden süt çıkmaz, sıyrı sütü koyu mideyi bozuyor, çocuğum **sızlayarak ağlıyor**.

(Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları , 2014, 114)

Budan az kün burın ümit bergen, kömek körgeñ jäne qawıp oylatqan jaylar kezektep keledi.

Bundan birkaç gün önce ümit veren, yardım gören ve tehlike düşündüren yerler sıraya **dizilir**.

(Avezov, 2006: 337)

Görüldüğü üzere Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesine göre arasında birleşik fiillerin kullanımını çok fazladır.

Kazak Türkçesinde al- “yeterlilik”, ber-, jiber-, sal-, “tezlik”, tur-, bar-, kel- “süreklilik”, jazda- “yakınlık” fiilleri analitik formalar içerisinde değerlendirilmektedir (Koç, 2013: 234).

...künine alpıs qoyǵa şeyin soyıp kete aladı.

“...günde altmış koyuna kadar **kesebilir**.”

(Avezov, 2006: 162)

Aş men baymağambet. Kelip turğan Abay aғam!

“Aç, ben Baymağambet. Gelen Abay abım”

(Avezov, 2006: 4)

Kazak Türkçesindeki birleşik fiil kavramını, Türkiye Türkçesinde de karşılayan bir kategori olarak *ikili fiilleri* gösterebiliriz. Korkmaz ikili fiillerin, *iki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından* oluştuğunu ifade etmiştir (Korkmaz, 2003: 792). Örneğin: *kasıp kavur-*, *silip süpür-*, *yatıp uyu-* vb. *Yatıp uyu-* eylemi bu fiilin nasıl ve ne şekilde yapıldığını göstermektedir.

Kırgız Türkçesi

İki unsuru da fiilden oluşmaktadır. *Koşmok etiş*, kuruluş olarak temel fiil ve yardımcı unsurun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Temel fiil	+	yardımcı fiil
<i>Ketip</i>		<i>kal-</i> “git-”
<i>Irdap</i>		<i>ciber-</i> “şarkı söyle-”

Atoočsuz Koşmok Etiş, İki unsuru da fiil olan birleşik fiillerdir. Yukarıda verdiğimiz tablo, *atoočsuz koşmok etiş* yapısının tablosudur. Yukarıda da görüldüğü gibi, temel fiil ve yardımcı fiille yapılmaktadır. Fiiller kelime grubu oluşturmak için -Ip/Up, -A/O, -gAnI zarf fiilleri olarak oluşmaktadır.

Temel Fiil Unsuru + Zarf-Fiil+ Yardımcı Fiil
--

Açıp koy “aç-”, taştap ciber- “gönder-”, okığanı turat “okumak için bekliyor”.

Kazak Türkçesinde de olduğu gibi şimdiki zamanın yapılmasında yardımcı fiiller kullanılmaktadır. Esas fiile zarf-fiil yardımcı fiile *cat-*, *cür-*, *otur-*, *tur-* fiilleri getirilerek yapılır. Bu fiilleri *analitikalık* yolla yapılan kelime grubuna dahil

etmektedirler (Koç, 1998: 72; Koç, 2013: 233). Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu yapıyı birleşik fiil grubuna dahil etmeyeceğiz.

Kırgız Türkçesi

Zarf fiille yapılan ve kalıplaşma yoluyla tek başlarına anlam belirten yapılara *leksikalaşkan tataal etiş* diyoruz. Türkiye Türkçesinde bu konu tasvir fiilleri başlığı altında değerlendirilmektedir. Buradaki yardımcı fiiller, temel fiilin nasıl ve ne şekilde yapıldığını ifade etmektedir. Yani temel fiili tasvir etmektedir. Satıp al- “satın al-”, uzatıp çık- “uğurla-” vb. (Atabey, 1998: 192; İmanov, 2009: 85).

Kırgız Türkçesinde sıkça kullanılan tasvir fiilleri:

al-, bar-, başta-, ber-, cat-, ciber-, cür-, çık-, kal-, kel-, ket-, koy-, otur-, sal-.

Karakalpak Türkçesi

Fiil + yardımcı fiil kuruluşunda olan birleşik fiiller zarf-fiil ekleriyle kullanılmaktadır.

Asıl Fiil + Zarf-Fiil Eki+ Yardımcı Fiil
--

Bu yapıyı oluşturmak için yararlanılan ekler şunlardır:

bol-: Eylemin sonlandırıldığını veya sonlanmasına kısa süre kaldığını anlatır.

*Ülken esikten nāmālimniñ tumsıǵı körinse **ayıp boladı.***

“Büyük kapıdan cahilin burnu görünse **ayıp olur.**”

(Qayıpbergenov, 2018: 79)

pit, pitker: Eylemin sonlandığını veya bitmek üzere olduğunu bildirmektedir.

*Ol xattın tez **jazıp pitkerdi.***

“O mektubu yazıp bitirdi.”

(Uyğur, 2018: 252; HQETG: 194)

jet-: Eylemin sonlanmasına az bir süre kaldığını belirtir.

*Dawıs jerdiñ ayağına şekem **barıp jetti.***

“Ses, sonuna kadar gitti.”

(Uyğur, 2018: 252; HQETG: 194)

şıq-: Eylemin sonlandığını bildirir.

*Äwelgi künleri olardı köp oylap, köp jılar edi, tüsine ense, aqşamı menen zarlanıp, azanda qabağı **isip şığadı.***

“eski günleri çok düşünür, çok ağlardı, bunu anlayınca parasından hayıflanıp sabahları kaşları **şışerdi.**

(Qayıpbergenov, 2018: 295)

qoy-: Eylemin sonlandığını bildirir.

*Ol dün 'yada jännette uşıratıwın **tilep qoyadı.***

“O dünyada cennette gitmeyi **ister.**”

(Qayıpbergenov, 2018: 317)

öt-: Eylemin sonlandığını bildirir.

Qaraqalpak awılları üstinen sel bolıp ötedi.

“Karakalpak köyleri üzerinden sel oldu.”

(Qayıpbergenov, 2018: 24)

al-: Eylemin tamamen bittiğini gösterir.

*Borodinlerge **jetip aladı.***

“Borodinlere yetişir.”

(Qayıpbergenov, 2018: 56)

kel-: Eylemin tamamen bittiğini gösterir.

Hepte sayın qaşıp keledi.

Her hafta **kaçar**.

(Qayıpbergenov, 2018: 15)

ket-: Eylemin bir yerden başka bir yere yöneldiğini veya çabucak bittiğini gösterir.

Orıs knyaz'leri menen tatıwlasıp, birinin jawı ekinşisine jaw, birinin dosı ekinşisine dos bolıp **birigip ketedi**.

Rus kinezleri ile anlaşıp, birinin düşmanı diğetine düşman, birinin dostu ikincisibe dost olup **birleşir**.

(Qayıpbergenov, 2018: 270)

bar-: Eylemin bitiğini belirtir.

Öz awılında bähär körgen qaraqalpak biyleri Or' där' yasın jağalap, şaqırtılğan korğanğa jetkenşe, usı mäwsim almasıwın baqlap bardı.

Kendi köyünde bahar gören Karakalpak biyleri⁴ Or nehrinin kıyısından yürüyüp, çağırılan kaleye gidince, mevsim değişimini **izledi**.

(Qayıpbergenov, 2018: 75)

jiber-: Eylemin çabucak sonlandığını göstermektedir.

Wa-a-a-a!!! dep jılap jiberdi Almagul.

Aaaa!! Diye **ağladı** Almagul.

(Qayıpbergenov, 2018: 14)

sal-: Eylemin çabucak bittiğini gösterir.

⁴ 1. Bir anlaşmazlığı gidermek için iki tarafı dinleyerek karar bildiren kimse, kadı. 2. *map*. İyi söz söyleyen, hatip. 3. *ауыс*. Sahip, iye. *қабырғалы бу* hanın yanında bulunan ülkeler arası sorunları çözen hakim paralelinde olan kimse.

*İslegen xızmetleri uşın haki tölep, kiyindirip, jasılıq penen **uzatıp saladı** dep oylaydı.*

“Yaptığı hizmetlerin hakkını ödeyip, giyindirip iyilikle **uğurlar** diye düşündü.”

(Qayıpbergenov, 2018: 469)

qal-: Eylemin çabucak bittiğini gösterir.

*Aldılarınan **şıǵıp alıp kaladı.***

“Önlerinden **çıkar.**”

(Qayıpbergenov, 2018: 179)

tasla-: Eylemin hızlı bittiğini belirtir.

*Xiywa xanınıñ dañqın bir basqışqa **köterip tasladı.***

(Qayıpbergenov, 2018: 314)

Anlamca kalıplaşmış Birleşik Fiiller

Bu gruptaki birleşik fiiller de isim + yardımcı fiiller kuruluşuna girmektedir. Ancak, bu yapıdaki birleşik fiiller, kendi anlamların dışına çıkar hatta mecaz anlam dahi ifade edebilirler.

dem al- “dinlenmek”, azap şek- “azap çek-”, adım at- “adım at-”, juwap ber- “cevap ver-”, maqul tap- “makul gör-”, miyini je- “beynini ye-”, vb. (Uygur, 2018: 253).

soñğa qalıp elge azap şektirdiñ

“geç kalıp hâlka azap çektirdin”

(Qayıpbergenov, 2018: 374)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda fiil + fiil yapısında bulunan birleşik fiil yapısının kuruluşu fiil + yardımcı fiil şeklinde oluşmaktadır. Birinci fiil unsuru asıl fiil, ikinci fiil unsuru ise asıl fiili tasvir etmektedir. Özellikle edebi metinlerde birleşik fiillerin kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. Hatta birden fazla yardımcı fiilin gelebilmektedir. Yardımcı fiiller asıl eylemin nasıl ve ne şekilde yapıldığını göstermektedir. Yardımcı fiille *Analitik forma* başlığı altında değerlendirilen

yapıları karıştırmamak gerekmektedir. *Analitik formalar* fiili tasvir etmek dışında birtakım anlamlar da kazandırmakla beraber gramer açısından anlamlar kazandırmaktadır. Bu özelliğiyle fiil + fiil yapısıyla oluşması yanıltıcı olsa da bağlam içerisinde kolayca ayırt edilebilmektedir.

Türkiye Türkçesinde ise, benzer bir yapıda olsa da Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney koluna nazaran daha sınırlı bir yardımcı fiil kadrosuyla kurulmaktadır. Tasvir fiilleriyle yapılan birleşik fiillerde kullanılan tasvir fiilleri asıl fiilin yapılış şeklini resmetmektedirler: *dur-*, *gel-*, *kal-*, *düş-* vb. Örnek olarak: *geledur-*, *koşuver-*, *düşekal-*, *geliver-* vb.

Hem zarf-fiil grubunda hem de birleşik fiil grubunda kullanılmaktadır. Birleşik fiil grubunda yukarıda da bahsettiğimiz gibi iki fiili birbirine bağlamaktadır. Zarf-fiil grubuyla karıştırılmaması gerekmektedir. Birleşik-fiil grubunun yapılmasında kullanılan tasviri fiiller:

dur- , *ver-*, *yaz-*, *kal-*, *koy-*, *gör-*, *bil-* vb.

2.14.2. İsim + Fiil kuruluşunda Olanlar

İsim + fiil şeklinde oluşmuş birleşik isim grubu sadece Kazak Türkçesinde değil, bütün Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Kuruluş açısından Fiil+fiil düzeninde oluşan yapıya göre kalıplaşma şekilleri çeşitli değildir. İsim +fiil şeklinde oluşan yapıyı birleşik fiil grubu içerisinde değerlendirilmektedir. Bu yapıya örnek olarak; *ruqsat qıl-* “izin ver-”, *qızmet et-* “hizmet et-”, *järdem ber-* “yardım et-”.

Fiil+fiil yapısıyla oluşturulan yapı yeni bir semantik anlam katarken, İsim + fiil yapısında getirilen yardımcı fiil, ismi fiilleştirmektedir. Örneğin, *ruqsat*, *qızmet* ve *järdem* kelimelerinin beraberinde getirilen *qıl-* *ber-* *et-* yardımcı fiilleri yalnız başlarına bir anlam taşımamaktadır. Anlamsal düzeyde iki unsurun eşit olmadığını söyleyebiliriz. İsim + fiil yapısında fiil unsuru kalıplaşarak anlamının köreldiğini belirtmek gerekir.

Isqaqov ise gramerinde, isim unsurunun ana unsur olduğunu, fiil unsurunun yardımcı öge olarak görev yaptığını belirtmiştir.

Oralbayeva da birleşik fiil grubunda isim + fiil formunda oluşan ve yardımcı fiili *et-* yardımcı fiilli birleşik fiil grupları için anlamsal düzeyde *+IA*, *+IAt* ekiyle denk olduğunu söylemiştir (Oralbayeva, 1989: 314).

Kazak Türkçesinde en çok kullanılan fiil unsurları:

Bol-, qıl-, et-

Kırgız Türkçesi

- Atoçtuk Koşmok Etiş

İsim + fiil kuruluşunda oluşmaktadır. Örnek olarak, *coop ber-* “cevap ver-”, *örnök al-* “örnek al-”, *söz sal-* “konuş-”, *cardam et-* “yardım et-”, *es al-* “dinlen-” vb. Temel fiil ve yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle yapılmaktadır. Bu yapı isme yardımcı fiil getirilerek ismi fiilleştirmektedir. İsim + fiil kuruluşunda sıklıkla kullanılan yardımcı fiiller: *et-, kıl-, yap-, ber- bol-* Örneğin *payda bol-* “oluş-”, *kömök ber-* “yardım et-” vb.

Oşondoy kıyın kezeñ kındördö Tayga degen çer tokoygo bir sıykırduu kuş payda bolot.

“bunun gibi zor günlerde tayga denilen sık ormana bir büyülü kuş **ortaya çıktı.**”

(Aytmatov, 2008: 63)

Kırgız Türkçesinde birleşik fiil grubu kendi içinde ikiye ayrılır:

- **Koş Etiş**

Koş etiş, şeklinde oluşan birleşik fiiller bu grupta ele alınmaktadır. Her iki unsurun da fiil olmasından dolayı yardımcı unsur yoktur. Her iki unsur da temel unsurdur. Türkiye Türkçesinin anlayışına göre *koş etiş* tekrar grubuna girmektedir. Örneğin, ıylap-ıylap “ağlaya ağlaya” bir tekrar unsuru olarak karşımıza çıkar.

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde birleşik fiil grubu, *qospa feyil* başlığı altında değerlendirilmektedir. Karakalpak Türkçesinde birleşik fiil yapısını birkaç grup altında inceleyebiliriz

Bu kuruluşla gerçekleşen fiiller *et-* “et-”, *äyle-* “eyle-”, *bol-* “ol-”, *qıl* “kıl-”, *basla* “basla-”, yardımcı fiilleriyle yapılmaktadır. İsim + fiil kuruluşuyla oluşan yapılar isimleri fiil yapma fonksiyonuna sahiptir.

Jüzlerine kuwanış payda boldı.

“yüzlerinde sevinç **meydana geldi**”

(Qayıpbergenov, 2018: 39)

*xanımız ullı rehim menen **ruqsat etti**.*

“hanımız büyük merhametle **izin verdi**.”

(Qayıpbergenov, 2018: 301)

*xan **talap kıldı**.*

“han **talep etti**.”

(Qayıpbergenov, 2018: 152)

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunda isim + fiil kuruluşunda gerçekleşen birleşik fiil yapısı, her üç lehçe için de aynı işleve sahiptir. Esasında bu yapı isimden fiil yapma eki olan +*IA* ekiyle işlev bakımından aynı görevde kullanılmaktadır.

Birleşik fiil, isim veya fiil türünde bir kelimenin yardımcı fiille kullanılması sonucu oluşan kelime grubudur. Bu grupta iki öge bulunur, bu ögeleri isim/fiil ve yardımcı fiil olarak verebiliriz. İsimler, yardımcı fiillerle eksiz bir biçimde birleşik fiil grubu oluştururken fiiller ise zarf-fiil eki alarak isim grubu oluşturmaktadırlar. Birleşik fiilin işlevi, isim veya fiile yardımcı fiil getirilerek yeterlilik, süreklilik, çabukluk, kolaylık, deneme ve yaklaşma anlamı kazandırır (Doğan, 2012: 116-117; Eker, 2011: 432).

Genellikle yabancı kelimelerden alınma kelimeleri fiil yaparken kullanılmaktadır. Ancak bu yapı Türkçe isimleri fiil yaparken de kullanılır. Yabancı sözcüklere has bir durum değildir. Sadece Türkiye Türkçesinde alıntı kelimelere getirildiğinde eğer Türkçenin hece yapısına uymuyorsa birleşik bir yapıda kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin, *tasdik et-*, *beyan eyle-*, *tamir et-*, *ilan et-*, *beyan et-* vb. hece yapısına uymayan yabancı kökenli isimle oluşan birleşik fiil grupları ise birleşik

biçimde yazılmaktadır. Bu kelimeler kullanılırken isim olarak yazılmasından farklı olarak kelimenin aslının yazımıyla birlikte fiil olarak kullanılmaktadır. Örneğin *azim* kelimesinin kökü *Ar.azm* kelimesinden gelmektedir. Yani, *azim* + *et-* fiili *azmet-* şeklinde olmaktadır. Örnek olarak *hüküm* < *Ar. hükm, hükmet-, kayıp* < *Ar.kayb, kaybemek vb.*

Yukarıda bahsettiğimiz birleşik fiillerden ayrı olarak birleşik fiil bağlanmasından daha güçsüz bir bağlanmayla kurulan birleşik fiil grupları da bulunmaktadır. Örneğin: *ileri sür-, karşı koy-, boyun ey-, baş kaldır-, göç et-, baştan sav- vb.* (Özkan, 2009: 271-272). Bu anlattıklarımız dışında Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney koluyla Türkiye Türkçesinin kullanılış, kuruluş açısından benzer fonksiyonlara sahiptir.

2.15.İsnat Grubu

Aitlik eki veya hâl ekinin başka bir isim ya da sıfat ögesinin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grupları kısaltma grubu şeklinde tanımlanmaktadır. *Kısaltma grupları, kelime gruplarının ve cümle ögelerini kısaltması yıpranmasının neticesinde ortaya çıkan klişeleşmiş gruplardır* (Ergin, 1992:396-397).

Kısaltma gruplarının yapısına bakıldığında bu grubun sıfat-fiil ve zarf-fiilden evrimleştiğini söyleyebiliriz. Bir başka şekilde söylemek gerekirse zarf-fiillerin kısaltması sonucunda ortaya çıkmıştır da diyebiliriz. Bu grubun kısaltmış ya da düşmüş olarak değerlendirilen *olan, eden, olmak, etmek, olarak* veya *ederek* kelimeleri anlamsal olarak hissedilmektedir. Örnek olarak, *boynu bükük, çiçeği burnunda, devede kulak, yükte hafif, başa bela, içe kapanık, kıldan ince kılıçtan keskin, elle tutulur, bizim kız senin oğlan vb. örneklerini verebiliriz* (Doğan, 2012: 123).

Kısaltma grubunda verilen isim cümledeki görevine göre ismi ya da sıfatı belirtmektedir. Bu kelime öbekleri sık sık kullanılarak kalıplaşmaya uğramıştır. Bu sayede kısaltma grupları oluşmuştur. Bu birleşik yapılar her zaman metinde birbirlerinden ayrı kullanılmaktadır. *Etine dolgun, cana yakın, dile kolay, içe kapanık, keyfine düşkün, kulak arada bir, ikide bir, yandan çarklı, sonradan görme, anadan doğma, işten pazarlıklı vb.* (Özkan & Sevinçli, 2009: 92).

Datîf: *cana yakın, aslına uygun, keyfine düşkün vb.*

Lokatif: yükte hafif, işinde usta, dörtte bir vb.

Ablatif: Yalandan dostluk, gözden uzak, sıradan adam vb. (Ergin, 2013: 372).

Tahsin Banguoğlu ise bu konuyu “isimle yapılan çekim öbekleri” adı altında değerlendirmiştir. Kışa hazırlık, çocuklara yardım, haftada bir, ağırlıkta eşit, omuzundan yaralı, akrabasından kötülük vb. (Banguoğlu, 1974: 498).

Türkiye Türkçesi ekolüne bağlı olan Türkologlar, Banguoğlu ve Ergin gibi isnat gruplarını benzer biçimlerde açıklamışlardır.

Kazak Türkçesinde, isimlerle bağlı kurulan bu kelime gruplarının açıkladıkları anlam ise,

Beğenmek ve sevmek anlamında kullanılmaktadır. Bu biçimde Kazak Türkçesi bu gramer kategorisine yer vermemesi sadece yönetme Çiğdem’e bağlama yoluyla bir kelime grubu oluşturması dar bir kapsam da ele almamıza sebep olmuştur. Doğal olarak Türkiye Türkçesindeki isnat grubu olarak tanımlanan bu grup kazak Türkçesinde de metnin içinde yer verilmektedir ve biz de aşağıda bu örnekleri vereceğiz.

Kazak Türkçesi

O kadar Türkçesinde kullanılan kelime gruplarının arasında kısaltma grubunu tanımlamak için belli bir tam tanımlama kullanılmamıştır. Kazak Türkçesinde, *meñgeriw* “yönetme” olarak geçen gramer kategorisinin içerisinde kısaltma gruplarını değerlendirebiliriz. Türkiye Türkçesinde de bu grup yönelme bulunma çıkma gruplarına da tanımlanan kelime hep yalın isimdir Kazak Türkçesinde de bu grup bu tamlananı her zaman yalın bir şekilde bulunur. *Malğa bay* “malda zengin”, *sözge qorqaq* “sözde korkak”, *qardan aq* “kardan beyaz” vb.

Kırgız Türkçesi

Kırgız Türkçesini gramer anlayışında, isnat grubu için herhangi bir sınıflandırılma yapılmamıştır ancak Kırgız Türkçesini incelediğimizde isnat grubunu karşılayacak gramer karşılığı bulunmaktadır.

Teñdeşi çok bakıt “dengi yok baht”, cürögü çok bala “korkak çocuk” (Abduldayev vd., 1986: 237).

Örnekleri incelediğimizde “çok” kelimesinin sıfat-fiil görevinde kullanıldığı ve Kırgız Türkçesindeki isnat grubunun kimi durumlarda sıfat-fiil, kimi durumlarda

ise zarf-fiil olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Çok kelimesinin bir fonksiyonu Türkiye Türkçesindeki kısaltma grubunun en temel işlevidir ve kısaltma grubunun tanımlaması olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Çok” kelimesinin bu fonksiyonu, Türkiye Türkçesindeki kısaltma grubunun en temel işlevidir ve kısaltma grubunun tanımlaması olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kırgız Türkçesinde kısaltma grupları yükleme yönelme çıkma bulunma ve vasıta hâl eklerini almaktadır. (Caparov, 1979: 62).

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde de isnat grupları için herhangi bir tanımlamada bulunulmamıştır. Bu yüzden Isnat grubu için herhangi bir sınıflandırılma yapılmamıştır. Ancak Karakalpak edebiyatının içerisinde isnat grubunun karşılayan yapılar bulunmaktadır. Uyğur; yazdığı gramerde, Karakalpak Türkçesindeki isnat gruplarını *datif*“yaklaşma “, *lokatif*“bulunma” ve *ablatif*“çıkma” olmak üzere üç grupta ele almıştır:

Yaklaşma grubu: *sözge şeber* “sözüne usta”, *iske jağımlı* “işe yakışan”, *janğa jağımsız* “cana faydasız” vb. (Uyğur, 2018: 254).

Bulunma Grubu: *eñbekte jalğız* “işte yalnız” vb.

Çıkma Grubu: *altınan qıbbatlı* “altından kıymetli”, *jerden biyik* “yerden yüksek, *paldan tattı* “baldan tatlı” vb.

Değerlendirme

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin güney kolunu kapsayan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesi içerisinde isnat grubuna özel bir bölüm oluşturulmamıştır. Ancak, Türkiye Türkçesinde isnat grubu başlığı altında incelenen birtakım yapılar bağlam içerisinde yer almaktadır.

Sonuç

Yaptığımız çalışmada Kıpçak grubunun güney kolunu teşkil eden Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin kelime grupları incelenmiş olup aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

1. İsim tamlaması her üç lehçede önce tamlayan daha sonra da tamlanan gelmesi şekliyle oluşur. Türkiye Türkçesinde belirtisiz isim tamlamasında değerlendirilen bazı kelimeler III. tekil şahıs iyelik eki düşmesi yoluyla sıfat tamlamasına benzemektedir. Ayrıca, bazı Türkologlar zincirleme isim tamlamasını ve eksiz tamlamayı da isim tamlamalarına dâhil etmektedir. Ancak biz, isim tamlamalarını belirtili ve belirtisiz isim tamlaması olarak ele aldık.
2. İyelik tamlaması Kıpçak Türkçesinin güney kolunda iyelik tamlaması tamlayana ilgi hâli, tamlanana ise III. tekil şahıs iyelik eki getirilmesiyle yapılmaktadır. İsim ve iyelik tamlaması üç lehçede de aynı başlık altında ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinde de iyelik tamlaması aynı şekilde oluşmaktadır. İyelik tamlaması ve isim tamlaması arasındaki temel fark ise tamlayan unsurda zamir bulunmasıdır.
3. Sıfat Tamlaması Kıpçak Türkçesinin güney kolunda sıfat tamlamaları ek alan ya da ek almayan olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Sıfat tamlamaları eksiz şekilde oluşabildiği gibi **-Ak; -k, -Gln, Kln; -GUn/-KUn, -glr/gUr +slz/+sUz, ll/dı/tl; lUU, dUU, tUU, +sAk +Gl/GU; +Kl/+KU** ekleriyle de yapılabilmektedir. Benzer kullanımlar Türkiye Türkçesinde de mevcuttur.
4. Tekrar Grubu, Kıpçak'ın güney kolunda morfolojinin içerisinde incelenir. Bizim incelediğimiz tekrar grupları Türkiye Türkçesinin içerisinde bulunan yapılardır. Ancak incelememizde Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde iki kelimenin bir araya gelerek birbirinin anlamlarından bağımsız yeni bir anlam meydana getirdiği de görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki tekrar gruplarının böyle bir özelliği bulunmamaktadır.

5. Sayı grubu Türkiye Türkçesinin içerisinde yer alan bir kelime grubudur. Kıpçak grubunun güney kolunda özel bir başlık altında incelenmemiştir. Ancak bağlam içerisinde kullanımı vardır.
6. Birleşik isim grubu iki ismin birlikte kullanılması sonucunda oluşmaktadır. Bağlam içerisinde Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde böyle bir kullanım olsa da ayrı bir başlık altında incelenerek kelime gruplarına dahil edilmemiştir. Türkiye Türkçesinde de kullanımı aynıdır.
7. Unvan Grubu özel bir isim ile unvan veya akrabalık teriminin birlikte kullanılması sonucu oluşmuştur. Kıpçak Türkçesinin güney kolunda bu şekilde bir kelime grubu yoktur. Türkiye Türkçesiyle arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Ancak bazı durumlarda unvan ve birleşik isim grubunun aynı fonksiyonda kullanıldığı görülmüştür.
8. Ünlem grubu, bir seslenme/nidâ ünlemiyle isim unsurunun bir arada kullanılmasıyla oluşan kelime grubudur. Her üç lehçede de özel bir tanım yapılmamıştır. Türkiye Türkçesiyle arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.
9. Edat Grubu: Edatlar, tek kullanıldıklarında anlamı olmayan sözcük, nesne ve hareketi karşılamak maksadıyla kullanılan yapılardır. Kıpçak'ın güney kolunda aynı kuruluştaki gerçekleşirler. Görev ve işlev bakımından Türkiye Türkçesi ile arasında bir fark bulunmamaktadır.
10. Bağlama grubu: Kıpçak'ın güney kolu ve Türkiye Türkçesiyle arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Sıralama bağlaçları yardımıyla yapılmaktadır.
11. İsim-fiil grubu: Kıpçak'ın güney kolunda isim-fiil grubu işlev ve görev bakımından aynı istikâmettedir. Morfolojik açıdan kullanılan ekler farklılık göstermektedir. Kazak Türkçesinde sadece *-w* ekiyle, Kırgız Türkçesinde *-UU/OO*, *-Ş*, *-mAk/mOk ~ mAy/mOy* ekleriyle ve Karakalpak Türkçesinde ise *-w* ve *-s* ekleriyle yapılmaktadır.

12. Sıfat-fiil grubu Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde görev ve işlev olarak aynı özelliklere sahiptir. Türkiye Türkçesinde de benzer yapı ve görevde kullanılır.

13. Zarf-fiil grubu, Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde görev ve işlev olarak aynı özelliklere sahiptir. Türkiye Türkçesinde morfolojik açıdan aynı eklerle yapılmasa da denk yapılarla oluşturulmaktadır.

14. Birleşik fiil grubu: Fiil + fiil veya isim + fiil şeklinde oluşan yapıdır. Her üç lehçede de aynı yapıda ve görevde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesiyle arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

15. İsnat Grubu: Kıpçak Türkçesinin güney kolunda isnat grubu bulunmamaktadır. Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin dil malzemesinde isnat grubu olarak adlandırılan yapıyı tespit ettik.

Türkiye’de Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde *sentaks* “cümle dizimi” başlığı içerisinde değerlendirilmiş olup sadece genel bir başlık altında incelenmemiş, kelime grupları olarak konu daraltılarak incelenmiştir. İncelemelerimizde en çok Kazak Türkçesinin çalışıldığı dikkat çekmektedir. Daha sonra Kırgız Türkçesinde konunun irdelendiği görülse de çalışmaların derinliği ve araştırmaların sayısı Kazak Türkçesi kadar tatmin edici değildir. Karakalpak Türkçesi hakkında sadece sentaks değil, alan olarak oldukça az çalışılan bir saha olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kelime gruplarını incelediğimizde gözümüze çarpan en net konulardan biri bağlanma yollarıdır. Kelimeler yan yana gelerek semantik ve morfolojik açıdan bir bağlanma ile kelime gruplarını meydana getirmektedirler. İşte bu noktada da karşımıza kelime gruplarının yapısı çıkmaktadır. Çalışmamızda özellikle bu bağlanmaların hangi yolla yapıldığını, hangi gramer yapısıyla bu köprünün oluştuğunu ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak bu bağlanmaların daha çok morfolojik yollarla ortaya koyulduğunu gördük.

Bir dilde kelime grupları, dilin dünyayı nasıl algıladığını ve düşünme şeklini ortaya koyan unsurlardır. Bu yapılar belli gramer kalıpları çerçevesinde bağ kurarak sistematik bir yapıyı ortaya koyan temel birimlerdir. Özellikle belirtisiz isim tamlamasının güçlü bir bağ kurduğunu ve yeni kavramların belirtisiz isim tamlamasıyla türetildiğine çalışmamızda değinmiştik. Bu bağlanma aracılığıyla dile yeni kavram üretme yolu kazandırıldığı gibi dilin anlatım biçimlerinin de çeşitlenerek genişlediğini gözlemledik.

Genel bağlamda kelime grupları isimlerle ve fiillerle yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bütün kelime gruplarının kendine özgü kelime grubu oluşturma dinamiklerinin olduğunu tespit ettik. Her üç lehçede de bağlanma yollarının aynı şekilde yapıldığını temel düzlemde söyleyebiliriz.

Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin kendi içinde terim ve imlâ karmaşası bulunsa da zaman içerisinde bir birlik sağlanmış ve bu karışıklığa belli bir derecede son verilmiştir.

Türkiye Türkçesinin kelime grubu anlayışına bakarak Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin kelime gruplarının yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Örneğin: İsim tamlaması ile iyelik tamlaması *izafettik/izafetlik* bağlanma içerisinde incelenirken sadece bağlanmada kullanılan morfolojik eklere göre bir tasnif yapılmış ve özellik bağlamında ayrı başlıklar altında incelenmemiştir. Tekrar grubu her üç lehçede de biçim bilgisi içerisinde ele alınmaktadır. Birleşik isim, isnat grubu, sayı, unvan, ünlem grubu vb. gruplar Türkiye Türkçesinde kelime grupları içerisinde değerlendirilirken Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin kelime grupları içerisinde yer bulamamıştır. Kısaca söylemek gerekirse, cümle içerisinde kullanımı olup, ayrı başlık altında değerlendirilmemiştir. Ancak Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinin kelime grubu anlayışına giren ama Türkiye Türkçesinin kelime gruplarında yer almayan yapılar da bulunmaktadır. Örneğin: Kazak Türkçesinde *qıyısıw* bağlanma yolu özne ve yüklem şahıs eklerinin ilişkisiyle kurulan bir bağlanma türüdür. ***Men birinşi školada muğalimniñ*** “ben birinci okulda öğretmenim”. Bu bağlanma biçimi Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesi için geçerli olsa da Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Aynı şekilde zarfların isimlerle ek almadan oluşturduğu ve sayıların fiillerle ek almadan oluşturduğu kelime grupları da mevcuttur.

Sonuç olarak, Kıpçak Türkçesinin güney kolunda gramer anlayışları gereği, kelime gruplarının yapısı ve işlevi değişmemektedir. Yapı olarak çeşitli fonetik değişimleri tespit etsek de bu değişimler Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinin karakteristik özelliklerinden dolayı meydana gelmiştir. Konu Türkiye Türkçesine geldiğinde ise gramere bakış açısının farklı olması ve kelime gruplarını ele alma biçimi açısından büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Ancak bağlamda kullanılma şekli, yapısı, niteliği ve görevi bakımından büyük benzerlikler barındırmaktadır. Kelime grubu teoremi, dilin dşnşyle ilgili bir konudur. Çağdaş Türk lehçelerinde, özellikle de bizim çalışmamızı kapsayan Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde ince ayrımlar mutlaka olacaktır. Esasında hepsi Türk dilinin bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV S., DAVLETOV S., İMANOV S. & TURSUNOV A. (1986). *Kırgız Tili*. Firunze: Mektep Baspası.
- ABLAQOV, A. (1986). *Mengerile Baylanışqan Etistikti Söz Tırkesteri*. Almatı, Mektep Baspası.
- ABUVA, Aqjarqın (2008). *Kazak Türkçesinde Kelime Gruplarının Kavramı ve Terimi Üzerine*. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 25, 7-17.
- AĞMANOV, E. (1986). *Qazaq Tiliniñ Tarihi Sintaksisi*. Mektep Baspası, Almatı.
- AHANOV, K. (1965). *Til Bilimine Kirispe*. Almatı, Mektep Baspası.
- AHANOV, K. (1996). *Gramatika Teoriyası Negizder*. Almatı: Sanat Baspası.
- Akın Nuqatov şığarmaları (2-tom)*. (2013). Almatı, Ana Tili Baspası.
- AKUNOVA A., RAİMBEKOVA İ. & KARAMENDEEVA (2010). *Azırkı Kırgız Tili, Sintaksis*.: İ. Arabayev Atındağı Kırgız Mamlekettik Universteti Pedagogika İnstitutu.
- Altun, M. (2011). *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri “Türk Romanlarından Örneklerle*. İstanbul, MVT Yayıncılık.
- AMANJOLOV, S. (1994). *Qazaq Ādebi Tili Sintaksisiniñ Qısqaşa Qursı*. Almatı: Sanat Baspası.
- ATABEY, İbrahim . (2003). *Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi* . Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) , (2) , 13-54.
- ATABEY, İbrahim (1998). *Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinin Kelime Grupları Bakımından Karşılaştırılması*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ATABEY, Neşe (2003). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, İstanbul: Papatya Bilim.
- AVEZOV, Muhtar (2006). Abay Jolı (4. cilt), Almatı: Jazuwşı.
- AYTMATOV, Çiñgız (2008). *Çiñgız Aytmatovdun Çıgarmalarının Segiz Tomduk Jıynağı*. Bişkek, Biyiktik Baspası.
- BALAQAYEV, M. (1992). *Qazaq Tili, Söz Tırkesi men Jay Söylem Sintaksis*, Almatı: Ana Tili Baspası.
- BALAQAYEV, M. & QORDABAYEV, T. (1971), *Qazirgi Qazaq Tili Grammatikası - Sintaksis*, Almatı: Mektep Baspası.

- BANGUOĞLU, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1974). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*, çev. Oktay Selim Karaca, İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAYNİYAZOV, Ayabek (2000). *Çağdaş Kazak Türkçesi`ndeki Kelime Grupları ve Cümle Çeşitlerinin Türkiye Türkçesi`ndeki Karşılıkları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CARAPOV, A. (1979). *Kırgız Tilinin Sintaksis*. Firunze: Mektep Baspası
- DELİCE, H. İbrahim (2016). *Türkçe Söz Dizimi*. İstanbul: Kitapevi.
- DELİCE, İbrahim (2003). *Türkçede Söz Dizimi*. İstanbul :Asıtan Kitap,
- DİMİTRİYEV, N. K. (1948). *Gramatika Başkirskogo Yazıka*. M-L.
- DİMİTRİYEV, N.K. (1940). *Gramatika Kumukskogo Yazıka*. M-L.
- EKER, Sürer (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet, B. (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet, B. (Ed.), (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2013). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- GENCAN, Tahir, Nejat (1982). *Dilbilgisi*, Lise-I.
- GÜL, Rıza. & HAZAR, Mehmet. (2005). Kazak Türkçesinde Fiillerle Yapılan Adlar . *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* , (20).
- HATİPOĞLU, Vehice (1963). *Kelime grupları ve Kuralları*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN, Sayı: 11, 203-244.
- ISQAQOV, A. (1991). *Qazıqtı Qazaq Tili, Morfologiya*. Almatı, Ana Tili Baspası.
- İMANOV, A. (2009). *Kırgız Tilinin Sintaksisi*, Bişkek.
- JİYENBAYEV, S. (1994). *Sintaksis Mäseleleri*, Almatı: Mektep Baspası.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. İstanbul, Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. 19. Baskı, Akçağ Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2017). *Kazak Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇ Kenan & DOĞAN Oğuz (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOÇ Kenan, BAYNİYAZOV Ayabek, BAŞKAPAN Vehbi (2019). *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- KOÇ, Kenan (1998). *Kazak Türkçesinde Kelime Gruplarının Sentaksı* (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇ, Kenan & DOĞAN, Oğuz (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*, IQ Yayınları, İstanbul.
- KONONOV, N. A. (1956). *Gramatika Sovrennogo Turetskogo Yazıka*, M-L.
- KONONOV, N. A. (1960). *Gramatika Sovremennogo Uzbekskogo Litraturnogo Yazıka*. M-L.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KUTLU, Mustafa (1996). *Bu Böyledir*. İstanbul :Dergah Yayınları
- MAYZEL, S. S. (1957). *İzafet v Turetskom Yazıke*. M-L.
- MELİORANSKİ, P. M. (1897). *Kratkaya Grammatika Kazax- Kirgizskogo Yazıka, Sintaksis*, Nauk Akademiya, St. Petersburg.
- NURMAHANOVA, Ä. N. (1971). *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Gramatikası*. Almatı :Mektep Baspası
- ORALBAYEVA, Nurjamal, ESENOV, Xairbolat, XAYRULLİNA, Safura Quzurgalieva (1989), *Qazaq Tilin Üyrenemiz*, Almatı: Mektep Baspası.
- Özkan, M., Sevinçli, V. (2015). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÖZMEN, Mehmet (1995). *Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi*, Türk Dili Dergisi, 519: 224-227.
- QAYIPBERGENOV, Tölepbergen (2018). *Maman Biy Äpsanası (birinşi kitap)*. Nökis, Bilim Baspası.
- QORDABAYEV, T. (1964). *Tarihi Sintaksis Mäseleleri*. Almatı, Ğılım Baspası.
- RAŞETOV, V. V. (1961). *Ob Odnom Uzbekskom Padeje Tyurkologičeskiy Sbornik*. M.
- SAFA, Peyami (2016). *Fatih Harbiye*. İstanbul: Beta.
- SAYRAMBAYEV, T. (1973). *Üstevli Söz Tirkesteri Turalı, Qazaq Tili men Ädebiyatı*, Almatı.
- SAYRAMBAYEV, T. (1976). *Kürdeli Söz Tirkesteriniñ Keybir Mäseleleri*. Almatı :Mektep Baspası.

- SAYRAMBAYEV, T. (1981). *Qazırgı Qazaq Tilinde Söz Tırkesteri*. Almatı: Mektep Baspası.
- SAYRAMBAYEV, T. (1996). *Sintaksistin Keybir Mäsäleleri*. Almatı: Mektep Baspası.
- SAYRANBAYEV, N., T. (1948), *Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Jüyesi*, Almatı: Mektep Baspası.
- SEVİM, Salih (2003). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SULTANOV, Karamatdin (2018). *Aqdärya*. Nökis, Bilim Baspası.
- ŞAHAP, Bulak (2003). *Türkiye Türkçesinde Yapılarına Göre Cümleler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 73, 35-52.
- TAMPINAR, Ahmet Hamdi (2001). *Beş Şehir*, İstanbul: Dergah Yayınları
- TOKOYEV Talaybek & TOKTONALIYEV Kurmanbek (2015), *Azırkı Kırgız Tili (Sintaksis)*. Bişkek :Biyiktik Plyus.
- TURSUNOV, A. (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, Fonetika cana Morfologiya*. Frunze, İlim Baspası.
- UYĞUR, Ceyhun Vedat (2018). *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YUSUPOV, İbrayım (1999). *Ömir, Sağan Aşıqpan*. Nökis, Karakalpakstan Baspası.
- Zeynolla Zeynolla Qabdolov Şıǵarmaları Şıǵarmaları (1. cilt)*. (2014). Qazaqstan Respublikası Määdäniyet Ministirliǵı.